

HELSINGIN YLIOPISTO

Syyntakeisuusarvioinnin rajat

Mitä psykopatia voi kertoa syyntakeisuudesta?

Oikeustieteen maisterin koulutusohjelma

Maisterintutkielma

Laatija:

Emmi Lång

Ohjaajat:

Professori Sakari Melander

Väitöskirjatutkija Esko Yli-Hemminki

16.5.2023

Helsinki

Tiedekunta: Oikeustieteellinen tiedekunta

Koulutusohjelma: Oikeustieteen maisteri

Opintosuunta: Rikosoikeus

Tekijä: Emmi Lång

Työn nimi: Syyntakeisuusarvioinnin rajat – Mitä psykopatia voi kertoa syyntakeisuudesta?

Työn laji: Maisterintutkielma

Kuukausi ja vuosi: toukokuu 2023

Sivumäärä: xii + 89

Avainsanat: syyntakeisuus, psykopatia, syyntakeettomuus, rikosoikeudellinen vastuu, moraalinen vastuu, oikeuspsykiatria, alentunut syyntakeisuus

Ohjaaja tai ohjaajat: Professori Sakari Melander ja väitöskirjatutkija Esko Yli-Hemminki

Säilytyspaikka: Helsingin yliopiston kirjasto

Tiivistelmä:

Tutkielman tarkoituksena on pyrkiä selvittämään, millaisia seikkoja oikeustieteellisessä syyntakeisuusarvioinnissa tulisi ottaa nykyisenkaltaisessa mallissa huomioon. Vastuun erilaisia piirteitä pyritään tutkielmassa myös hahmottamaan psykopatian käsitteen avulla siten, että arvioidaan myös psykopaattien rikosoikeudellista vastuuta. Lisäksi tutkielman tarkoituksena on selvittää oikeustieteen ja oikeuspsykiatrian suhdetta niin käytännössä kuin nykyisen lainsäädännön valossa. Näkökulma tutkielmassa on ensisijaisesti voimassa olevasta oikeudesta lähtevä eli menetelmänä lainopillinen.

Syyntakeisuusarviointeja koskevissa aiemmissä empiirisissä tutkimuksissa on noussut esiin huoli etenkin alentuneen syyntakeisuuden soveltamisalan kaventumisesta mielentilatutkimuksissa. Erityisesti suhtautuminen on muuttunut erilaisten persoonallisuushäiriöiden osalta. Arvioinnissa tapahtuneen muutoksen ongelmana on, että syyntakeisuuden alaa on laajennettu lääkäreiden päätöksellä ja ilman julkista tai oikeustieteellistä keskustelua.

Lähtökohtana tulisikin pitää, että syyntakeisuusarvioinnin sisällön tulisi olla oikeustieteessä määritelty, eikä oikeustieteen tulisi automaattisesti omaksua esimerkiksi psykiatrisia kriteerejä. Tarkoituksena on välttää syyntakeisuusarvioinnin linjamuutokset ilman rikosoikeustieteen ja yksilön oikeuksien huomioimista. Syyntakeisuusarvioinnin on täytettävä syyllisyysperiaatteen ja oikeudenmukaisuuden vaatimukset, joista poikkeaminen yksilön vahingoksi tulisi avoimesti perustella. Lisäksi arvioinnin tulisi vastata rikosoikeudellisia rankaisemisen tavoitteita, eli olla yhtenevä vallitsevan rangaistusteorian kanssa. Toisaalta ihmisarvon kunnioittaminen edellyttää, että syyntakeisuuden alaa ei kavenneta liian suppeaksi, vaan huomioidaan myös yksilöt sairaudesta tai häiriöstä huolimatta toimijoina. Nämä seikat kuitenkin rajoittavat mahdollisuutta perustella rankaisemista preventiivisin syin.

Lisäksi tämän tutkielman valossa Suomessa rangaistusteorian vallitsevat välillinen yleispreventio sekä syyntakeisuusarvioinnissa keskeinen sovitusteoria edellyttävät, että syyntakeisuuden kynnysehtona on moraalinen toimijuus ja sitä kautta moraalinen vastuu. Koska välillisessä yleispreventiossa rangaistus on moite, ja tämä edellyttää myös rikosoikeuden säännöksiltä moraalista sisältöä, on myös johdonmukaista, että moraalinen toimijuuden merkitys rikosoikeudelle nähdään laajana. Moraalisen vastuun käsityksen tulisikin sisältää sekä kyky ymmärtää moraalisten toimintaperusteiden olemassaolo että kyky motivoitua moraaliperusteiden mukaiseen toimintaan.

Rikosoikeudellinen vastuu siis edellyttää tässäkin mielessä normatiivista kyvykkyyttä. Koska rikosoikeudellisen vastuun katsotaan Suomessa edellyttävän syvää moraalista ymmärrystä, on myös psykopaatit kliinisesti havaittujen puutteidensa perusteella katsottava ainakin alentuneesti syyntakeisiksi. Toisaalta heidän haastavuutensa rikosoikeudelle auttaa myös rajaamaan, mitä syyntakeisuusarvioinnissa ei tule huomioida.

Syylisyysperiaatteeseen tukeutuvasta syyntakeisuusarviointista voidaan erottaa yhteisön etuja korostava vaarallisuusarviointi, jonka kautta voidaan täyttää myös välillisen yleisprevention tehokkuuden edellyttämät preventiiviset tarpeet. Syyntakeisuusarviointiin oikeudenmukaisuuden ja syylisyysperiaatteen valossa ei tällöin kuulu myöskään henkilön persoonan arviointi. Kielletyn teon tekijän vaarallisuutta mahdollisesti osoittavat piirteet tulisikin arvioida osana yhteisön suojaamiseksi tarkoitettua vaarallisuusarviointia.

Toisaalta vastausta siihen, mihin ymmärrys- ja sääntelykyvyn rajat asetetaan ei tämän tutkielman perusteella voida antaa, vaan ohjenuorat pysyvät hyvin arvioinnin sisältöä rajaavalla tasolla. Konkreettinen rajojen määrittäminen onkin näiden rajoitteiden mukainen ja perusteltu kriminaalipoliittinen arviointi. Korkeimman oikeuden oikeuskäytäntö on myös ollut syyntakeisuuden rajojen osalta suppeaa ja se on keskittynyt hyvin poikkeuksellisiin tapauksiin. Oikeustieteen linjan ja perusteluiden selkiyttämisen kannalta myös uusi oikeuskäytäntö olisi tervetullutta.

Sisällysluettelo

Lähteet	i
1 Johdanto	1
1.1 Tausta	1
1.2 Tutkimuskysymys ja aiheen rajaus	3
1.3 Tutkimusmenetelmä ja -materiaali	4
1.4 Tutkielman rakenne	5
2 Syyllisyys ja syyntakeisuus Suomessa	7
2.1 Syyntakeisuuden määrittely rikoslaissa	7
2.2 Syyntakeisuuden arviointikriteerit	8
2.3 Syyntakeisuusarvioinnin tausta-arvot	12
2.4 Syyntakeisuuskäsite oikeuskäytännössä	15
2.5 Oikeustieteen ja oikeuspsykiatrian suhde syyntakeisuusarvioinnissa	27
3 Keneen rikosoikeudellinen moite voidaan kohdistaa?	33
3.1 Syyntakeisuus ja rangaistuksen käytön oikeuttaminen Suomessa	33
3.2 Rikos ja rangaistus – moraalinen moite moraalisesta vääryydestä	38
3.3 Vastuullisuuden arvioinnista	42
4 Psykopatia vastuun sisällön testinä	50
4.1 Miksi psykopatia?	50
4.2 Psykopatian nykymääritelmä	51
4.3 Psykopaattien piirteet tutkimuksessa	53
4.4 Ovatko psykopaatit rikosoikeudellisesti vastuullisia?	54
4.4.1 Moraalinen vastuu ja siten rikosoikeudellisen rangaistuksen kohteena oleminen edellyttävät moraalista toimijuutta	58
4.4.2 Normatiivinen kyvykkyys vaikuttaa moraaliseen toimijuuteen	61
4.4.3 Omaan tahtoon perustuva toisten tahallinen ja tunteeton vahingoittaminen tarkoittaa myös, että yksilö on sopiva kohde moitteelle ja rangaistukselle	66
4.4.4 Psykopatiaa koskevan empiirisen tutkimuksen haasteet	71
5 Johtopäätökset	76
5.1 Syyntakeisuusarvioinnin rajat	76
5.1.1 Miten preventiiviset tarpeet voidaan huomioida?	79
5.1.2 Onko vastuun rajoittaminen oikeudenmukainen ratkaisu?	82
5.2 Oikeustieteen ja oikeuspsykiatrian suhde	84
6 Yhteenveto	87

Lähteet

Virallislähteet

HE 201/1989 vp, Hallituksen esitys Eduskunnalle mielenterveyslaiksi.

HE 44/2002 vp, Hallituksen esitys Eduskunnalle rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevan lainsäädännön uudistamiseksi.

Rikosoikeuskomitean mietintö 1976:72.

Oikeuskäytäntö

Korkein oikeus

KKO 1977 II 3

KKO 1985 II 134

KKO 1987:130

KKO 1988:98

KKO 2000:3 (ään.)

KKO 2004:119

KKO 2005:48 (ään)

KKO 2018:43

KKO 2022:13

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin

Öztürk vs. Saksa (1984)

Hutchison Reid v. Yhdistyneet kuningaskunnat (2003)

Kirjallisuus

Aarnio, Aulis, Tulkinnan taito: ajatuksia oikeudesta, oikeustieteestä ja yhteiskunnasta.

Talentum Media 2006.

Aharoni, Eyal – Sinnott-Armstrong, Walter – Kiehl, Kent A., Can Psychopathic Offenders Discern Moral Wrongs? A New Look at the Moral/Conventional Distinction.

Journal of Abnormal Psychology 121(2) 2012, s. 484–497.

Ahlgrén-Rimpiläinen, Aulikki, Kyselytutkimus oikeuspsykiatreille, s. 117–130 teoksessa

Aulikki Ahlgrén-Rimpiläinen – Carita Elenij – Petteri Joelsson – Hanna Kaarre –

Maiju Kolehmainen – Tapio Lappi-Seppälä – Hannu Lauerma – Marika Lauri –

Sakari Melander – Kirsi Niinistö – Mika Rautanen – Miisa Törölä,

- Mielentilatutkimusten väheneminen ja väkivaltarikollisten psykiatrinen hoito. Valtioneuvoston kanslia 2021.
- Ahlgrén-Rimpiläinen, Aulikki – Puusa, Marika, Mielentilatutkimus- ja vaarallisuusarvio-opas. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2018.
- Ahlgrén-Rimpiläinen, Aulikki - Elenij, Carita - Joelsson, Petteri - Kaarre, Hanna - Kolehmainen, Maiju - Lappi-Seppälä, Tapio - Lauerma, Hannu - Lauri, Marika - Melander, Sakari - Niinistö, Kirsi - Rautanen, Mika - Törölä, Miisa, Mielentilatutkimusten väheneminen ja väkivaltarikollisten psykiatrinen hoito. Valtioneuvoston kanslia 2021. (Ahlgrén-Rimpiläinen ym. 2021)
- Blair, James R., The Roles of Orbital Frontal Cortex in the Modulation of Antisocial Behavior. *Brain and Cognition* 55(1) 2004, s. 198–208.
- Blair, James R., Applying a Cognitive Neuroscience Perspective to the Disorder of Psychopathy. *Developmental Psychopathology* 17(3) 2005, s. 865–891.
- Blair, James R., Aggression, Psychopathy and Free Will from a Cognitive Neuroscience Perspective. *Behavioral Sciences and the Law* 25(2) 2007, s.321–331.
- Blair, James R. – Mitchell Derek R. – Blair, Karina, *The Psychopath: Emotion and the Brain*. Blackwell Publishing 2005.
- Bolton, Derek, *What Is Mental Disorder? An Essay in Philosophy, Science, and Values*. Oxford University Press 2008.
- Brink, David O., *Fair Opportunity and Responsibility*. Clarendon Press 2021.
- Brudner, Alan, Agency and Welfare in the Penal Law, s. 21–53 teoksessa Stephen Shute – John Gardner – Jeremy Horder (toim.), *Action and value in criminal law*. Clarendon Press 1993.
- Charland, Louis Christian, Moral treatment and the personality disorder, s. 64–77 teoksessa Jennifer Radden (toim.), *The Philosophy of Psychiatry: A Companion*. Oxford University Press 2004.
- Cleckley, Hervey M., *The Mask of Sanity*. Fifth Edition. Mosby 1976.
- Cooke, David J. – Michie Christine – Hart, Stephen D. – Clark, Danny, Searching for the Pan-Cultural Core of Psychopathic Personality Disorder. *Personality and Individual Differences* 39(2) 2005, s. 283–295.
- Crummett, Dustin, What If We Contain Multiple Morally Relevant Subjects? *Utilitas* 34(3) 2022, s. 317–334.
- Deigh, John, Empathy and Universalizability. *Ethics* 105(4) 1995, s. 743–763.

- Deigh, John, Responsibility, s. 194–217 teoksessa John Deigh – David Dolinko (toim.),
The Oxford Handbook of Philosophy of Criminal Law. Oxford University Press
2011.
- Duff, Antony, Psychopathy and Moral Understanding. *American Philosophical Quarterly*
14(3) 1977, s. 189–200.
- Duff, Antony, Commentary on ‘Psychopathy, Other-Regarding Moral Beliefs, and
Responsibility.’ *Philosophy, psychiatry & psychology* 3(4) 1996, s. 283–286.
- Duff, R. A., Law, Language and Community: Some Preconditions of Criminal Liability.
Oxford journal of legal studies 18(2) 1998 s., 189–206.
- Duff, R. A., Punishment, Communication, and Community. Oxford University Press 2003.
- Duff, R. A., Answering for Crime. Hart Publishing 2007.
- Duff, Antony, Psychopathy and Answerability, s.199–212 teoksessa Luca Malatesti – John
McMillan (toim.), Responsibility and Psychopathy: Interfacing Law, Psychiatry
and Philosophy. Oxford University Press 2010.
- Ellis, Anthony, A Deterrence Theory of Punishment. *The Philosophical Quarterly* 53(212)
2003, s. 337–351.
- Elliott, Carl, The Rules of Insanity: Moral Responsibility and the Mentally Ill Offender.
State University of New York Press 1996.
- Fanti, Kostas A. – Lordos, Alexandros – Sullivan, Elizabeth A. – Kosson, David S.,
Cultural and Ethnic Variations in Psychopathy, s. 529–569 teoksessa Christopher J.
Patrick (toim.), Handbook of Psychopathy. Second edition. The Guilford Press
2018.
- Fine, Cordelia – Kennett, Jeanette, Mental Impairment, Moral Understanding and Criminal
Responsibility: Psychopathy and the Purposes of Punishment. *International Journal
of Law and Psychiatry* 27(5) 2004, s. 425–443.
- Fischer, John Martin – Ravizza, Mark, Responsibility and Control. Cambridge University
Press 1998.
- Fletcher, George P., Rethinking Criminal Law. Oxford University Press 2000.
- Fox, Adam R. – Kvaran, Trevor H. – Fontaine, Reid Griffith, Psychopathy and Culpability:
How Responsible is the Psychopath for Criminal Wrongdoing. *Law and Social
Inquiry* 38(1) 2013, s. 1–26.
- Frände, Dan, Yleinen rikosoikeus. Suom. Markus Wahlberg. 2. uud. p. Edita 2012.

- Frände, Dan – Matikkala, Jussi, KKO 2000:3 Murha ja syyntakeisuus, sähköisessä teoksessa Pekka Timonen (toim.) KKO:n ratkaisut kommentein 2000:I. Talentum 2001.
- Fuller, Lon L., Positivism and Fidelity to Law: A Reply to Professor Hart. 71(4) 1958, s. 630–672.
- Gardner, John, *Offences and Defences: Selected Essays in the Philosophy of Criminal Law*. Oxford University Press 2007.
- Glannon, Walter, Psychopathy and Responsibility. *Journal of Applied Philosophy* 14(4) 1997, s. 263–275.
- Green, Leslie. *The Authority of the State*. Clarendon Press 1990.
- Gröning, Linda – Haukvik, Unn K. – Morse, Stephen J. – Radovic, Susanna, Remodelling Criminal Insanity: Exploring Philosophical, Legal, and Medical Premises of the Medical Model Used in Norwegian Law. *International journal of law and psychiatry* 81(1) 2022, s. 1–7. (Gröning ym. 2022)
- Haapasalo, Jaana – Pulkkinen, Lea, The Psychopathy Checklist and Non-violent Offender Groups. *Criminal Behaviour and Mental Health* 2(4) 1992, s. 315–328.
- Hakola, Panu, Lakimiesjärjestöjen toimintaa: Syyntakeisuussymposiumi Kuopiossa. *Lakimies* 3/1979, s. 311–312.
- Hakola, Panu, Lainsäädäntö ja oikeuspsykiatrian tehtäväkenttä, s. 228–234 teoksessa Antti Penttilä – Jorma Hirvonen – Pekka Saukko (toim.), *Oikeuslääketieteen perusteet*. Kustannus Oy Duodecim 1993.
- Hare, Robert D., A Research Scale for the Assessment of Psychopathy in Criminal Populations. *Personality and Individual Differences* 1(2) 1980, s. 111–119.
- Hare, Robert D., *Manual for the Hare Psychopathy Checklist-Revised*, 2nd ed. Multi-Health Systems 2003.
- Hare, Robert D., Psychopathy: A Clinical and Forensic Overview. *Psychiatric Clinics of North America* 29(3) 2006, s. 709–724.
- Hare – Neumann – Mokros 2018
- Hare, Robert D. – Neumann, Craig S. – Mokros, Andreas, The PCL-R Assessment of Psychopathy: Development, Properties, Debates, and New Directions, s. 39–79 teoksessa Christopher J. Patrick (toim.), *Handbook of Psychopathy*. Second edition. The Guilford Press 2018.
- Hart, H.L.A., Positivism and the Separation of Law and Morals. *Harvard Law Review* 71(4), s. 593–629.

- Hart, H. L. A., *Punishment and Responsibility: Essays in the Philosophy of Law*. 2nd ed. Oxford University Press 2008.
- Heinonen, Olavi, Alentunut syyntakeisuus. Sovellutus korkeimmassa oikeudessa. s. 29–48 teoksessa Veli-Pekka Avento (toim.), *Potilaslaista, oikeuspsykiatriasta, depressiosta ja ryhmäpsykoterapiasta*. Suomen Psykiatriyhdistyksen koulutuspäivien 17.-19.3.1993 luentoja. *Psychiatria Fennica* julkaisusarja 1993.
- Hicks, Brian M. – Drislane, Laura E., Variants (“Subtypes”) of Psychopathy, s. 297–332 teoksessa Christopher J. Patrick (toim.), *Handbook of Psychopathy Second edition*. The Guilford Press 2018.
- Hirvonen, Ari, *Mitkä metodit? Opas oikeustieteen metodologiaan*. Yleisen oikeustieteen julkaisuja 2011.
- Herpertz, Sabine C. – Werth, Ulrike – Lukas, Gerald – Qunaibi, Mutaz – Schürkens, Annette – Kunert, Hans-Jürgen – Freese, Roland – Flesch, Martin – Müller-Isberner, Rüdiger – Osterheider, Michael – Sass, Henning, *Emotion in Criminal Offenders with Psychopathy and Borderline Personality Disorder*. *Archives of General Psychiatry* 58(8) 2001, s. 737–745. (Herpertz ym. 2001.)
- Honkasalo, Brynolf, *Suomen rikosoikeus*. Yleiset opit. Ensimmäinen osa. 2. p. Suomalainen lakimiesyhdistys 1965.
- Honkasalo, Brynolf, *Suomen rikosoikeus*. Yleiset opit. Toinen osa. 2. p. Suomalainen lakimiesyhdistys 1967.
- Order, Jeremy, *Rethinking Non-Fatal Offences against the Person*. *Oxford Journal of Legal Studies* 14(3) 1994, s. 335–352.
- Order, Jeremy, *Criminal Law: Between Determinism, Liberalism, and Criminal Justice*. *Current Legal Problems* 49(1) 1996, s. 159–186.
- Hyttinen, Tatu, *Syytön tai syyllinen: Tutkimus syyllisyyskysymyksen ratkaisemisesta*. Suomalainen lakimiesyhdistys 2015.
- Häkkänen-Nyholm, Helinä, *Psykopatia ja rikollisuus*, s. 198–217 teoksessa Helinä Häkkänen-Nyholm (toim.), *Psykopatia*. Edita 2009.
- Häkkänen-Nyholm, Helinä – Hare Robert D., *Psychopathy, Homicide, and the Courts: Working the System*. *Criminal Justice and Behavior* 36(8) 2009, s. 761–777.
- Jalava, Jarkko – Griffiths, Stephanie, *Philosophers on Psychopaths: A Cautionary Tale in Interdisciplinarity*. *Philosophy, Psychiatry & Psychology* 24(1) 2017, s. 1–12.
- Jareborg, Nils. *Straffrättens ansvarslära*. Iustus Förlag 1994.

- Jurjako, Marko – Malatesti Luca, *Neuropsychology and the Criminal Responsibility of Psychopaths: Reconsidering the Evidence*. *Erkenntnis* 83(5) 2018, s. 1003–1025.
- Kaila, Martti – Achté, Kalle, Vähentynyt syyntakeisuus, s. 73–75 teoksessa Kalle Achté – Unto Uotila (toim.), *Oikeuslääketiede*. WSOY 1970.
- Kennett, Jeanette, *Autism, Empathy and Moral Agency*. *The Philosophical Quarterly* 52(208) 2002, s. 340–357.
- Korkka-Knuts, Heli – Helenius, Dan – Frände, Dan, *Yleinen rikosoikeus*. Edita 2020.
- Lahti, Raimo, *Syyntakeisuus rikosoikeudellisena ja kriminaalipoliittisena kysymyksenä*. *Lakimies* 3/1979, s. 221–236.
- Lahti, Raimo, *Syyntakeisuuskysymys viimeaikaisessa KKO:n käytännössä*. *Defensor Legis* 1987, s. 289–299.
- Lahti, Raimo, *Korkeimmasta oikeudesta 1*. *Defensor Legis* 1988, s. 1–7.
- Lahti, Raimo, *KKO 2000:3*. *Lakimies* 5/2000, s. 763–801.
- Lappi-Seppälä, Tapio, *Miksi rikosoikeus?* s. 19–82 teoksessa Ari Hirvonen (toim.), *Kohti 2000-luvun rikosoikeutta*. Helsingin yliopisto, rikos- ja prosessioikeuden laitos 1994.
- Lappi-Seppälä, Tapio, *Kriminaalipolitiikka – rikosoikeuspolitiikka*. *Lakimies* 1998, s. 1285–1308.
- Lappi-Seppälä, Tapio, *Rikosten seuraamukset*. Werner Söderström Lakitieto Oy 2000.
- Lappi-Seppälä, Tapio, *Syyntakeettomuussäännösten soveltamiskäytäntöjen tutkimisesta*, s. 133–151 teoksessa Ari-Matti Nuutila – Elina Pirjatanniemi (toim.), *Rikos, rangaistus ja prosessi: Juhlajulkaisu Eero Backman 1945–14/5–2005*. Turun yliopisto, oikeustieteellinen tiedekunta 2005.
- Lappi-Seppälä, Tapio – Kolehmainen, Maiju, *Mielentila ja syyntakeisuus*, s. 17–117 teoksessa Aulikki Ahlgrén-Rimpiläinen – Carita Elenij – Petteri Joelsson – Hanna Kaarre – Maiju Kolehmainen – Tapio Lappi-Seppälä – Hannu Lauerma – Marika Lauri – Sakari Melander – Kirsi Niinistö – Mika Rautanen – Miisa Törölä, *Mielentilatutkimusten väheneminen ja väkivaltarikollisten psykiatrinen hoito*. Valtioneuvoston kanslia 2021.
- Lauerma, Hannu, *Psykopatian historia*, s. 20–40 teoksessa Helinä Häkkänen-Nyholm (toim.), *Psykopatia*. Edita 2009.
- Levy, Neil, *The Responsibility of the Psychopath Revisited*. *Philosophy, Psychiatry, & Psychology* 14(2) 2007, s. 129–138.

- Litton, Paul, Responsibility Status of the Psychopath: On Moral Reasoning and Rational Self-Governance. *Rutgers Law Journal* 39(349) 2008, s. 349–392.
- Litton, Paul, Psychopathy and Responsibility Theory. *Philosophy Compass* 5(8) 2010, s. 676–688.
- Lönnqvist, Jouko – Henriksson, Markus – Marttunen, Mauri – Partonen, Timo, *Psykiatria*. 15. uud. p. Duodecim 2021.
- Maibom, Heidi L., The mad, the Bad, and the Psychopath. *Neuroethics* 1(3) 2008, s. 167–184.
- Maibom, Heidi L., Values, Sanity, and Responsibility, s. 263–283 teoksessa David Shoemaker (toim.), *Oxford Studies in Agency and Responsibility Volume 1*. Oxford University Press 2013.
- Maibom, Heidi L., Psychopathy: Morally Incapacitated Persons, s. 1109–1129 teoksessa Thomas Schramme – Steven Edwards (toim.), *Handbook of Philosophy of Medicine*. Springer 2017.
- Maibom, Heidi L., Empathy and Moral Understanding in Psychopathy, s. 838–862 teoksessa Manuel Vargas – John M. Doris (toim.), *The Oxford Handbook of Moral Psychology*. Oxford University Press 2022.
- Malatesti, Luca – Baccarini, Elvio, The Disorder Status of Psychopathy, s. 291–303 teoksessa Luca Malatesti – John McMillan – Predrag Šustar (toim.), *Psychopathy*. Springer 2022.
- Marttunen, Mauri – Henriksson Markus, Persoonallisuushäiriöt, sähköisessä teoksessa Jouko Lönnqvist – Markus Henriksson – Mauri Marttunen – Timo Partonen – Veikko Aalberg – Olli Seppälä (toim.), *Psykiatria*. 15. uud. p. Duodecim 2021.
- Matravers, Matt, Holding Psychopaths Responsible. *Philosophy, Psychiatry, & Psychology* 14(2) 2007, s. 139–142.
- McSherry, Bernadette, The Reformulated Defence of Insanity in the Australian Criminal Code Act 1995 (Cth). *International Journal of Law and Psychiatry* 20(2) 1997, s. 183–197.
- Mealey, Linda, The Sociobiology of Sociopathy: An Integrated Evolutionary Model, s. 133–188 teoksessa Simon Baron-Cohen (toim.), *The Maladapted Mind: Classical Readings in Evolutionary Psychopathology*. Psychology Press 1997.
- Melander, Sakari, *Kriminalisointiteoria – rangaistavaksi säätämisen oikeudelliset rajoitukset*. Suomalainen lakimiesyhdistys 2008.
- Melander, Sakari, *Rikosvastaun yleiset edellytykset*. Tietosanoma 2016.

- Minkowitz, Tina, Rethinking Criminal Responsibility from a Critical Disability Perspective: The Abolition of Insanity/Incapacity Acquittals and Unfitness to Plead, and Beyond. *Griffith Law Review* 23(3) 2014, s. 434–466.
- Mitchell, Derek G. – Richell, Rebecca A. – Leonard, Alan – Blair, James R., Emotion at the Expense of Cognition: Psychopathic Individuals Outperform Controls on an Operant Response Task. *Journal of abnormal psychology* 115(3) 2006, s. 559–566.
- Moore, Michael S., *Law and Psychiatry: Rethinking the Relationship*. Cambridge University Press 1984.
- Moore, Michael S., *Placing Blame: A General Theory of the Criminal Law*. Oxford University Press 1997.
- Moore, Michael S., *Mechanical Choices: The Responsibility of the Human Machine*. Oxford University Press, 2020.
- Morse, Stephen J., Culpability and Control. *University of Pennsylvania Law Review* 142(5) 1994, s. 1587-1660.
- Morse, Stephen J., Psychopathy and Criminal Responsibility. *Neuroethics* 1(3) 2008, s. 205–212.
- Morse, Stephen J., Psychopathy and the Law: The United States experience, s. 41–63 teoksessa Luca Malatesti – John McMillan (toim.), *Responsibility and Psychopathy: Interfacing Law, Psychiatry and Philosophy*. Oxford University Press 2010.
- Morse, Stephen J., Legal Insanity in the Age of Neuroscience, s. 239–276 teoksessa Sofia Moratti – Dennis M. Patterson (toim.), *Legal Insanity and the Brain: Science, Law and European Courts*. Hart Publishing 2016.
- Nelkin, Dana Kay, Psychopaths, Incurable Racists and the Faces of Responsibility. *Ethics* 125(2) 2015, s. 357–390.
- Nuotio, Kimmo, Teko, vaara, seuraus: Rikosvastuun filosofisista, kriminaalipoliittisista ja lainopillisista perusteista. *Suomalainen lakimiesyhdistys* 1998.
- Nuotio, Kimmo, KKO 2004:119 Henkirikoksen ja tekijän syyntakeisuuden arviointi, sähköisessä teoksessa Pekka Timonen (toim.) *KKO:n ratkaisut kommentein 2004:II*. Talentum 2005.
- Nuutila, Ari-Matti, *Syyllisyydestä vastuullisuuteen? Syyllisyysteoreettinen tutkimus*. Turun yliopisto, oikeustieteellinen tiedekunta 1991.
- Nuutila, Ari-Matti, *Rikosoikeudellinen huolimattomuus*. Lakimiesliiton Kustannus 1996.
- Nuutila, Ari-Matti, *Rikoslain yleinen osa*. Talentum 1997.

- Ollinheimo, Ari, Psykopaatin emotionaaliset puutokset ja kriittisen ajattelun ongelmat, s. 112–150 teoksessa Helinä Häkkänen-Nyholm (toim.), *Psykopatia*. Edita 2009.
- Pajuoja, Jussi, Väkiältä ja mielentila: Oikeussosiologinen tutkimus syyntakeisuussäännöksistä ja mielentilatutkimuksista. Suomalainen lakimiesyhdistys 1995.
- Paloheimo, Martti, Mielentilatutkimukset. *Vankeinhoito* 4/1975, s. 8–15.
- Parhi, Katariina, *Born to Be Deviant: Histories of the Diagnosis of Psychopathy in Finland*. Oulun yliopisto 2018.
- Patrick, Christopher J., *Psychopathy as Masked Pathology*, s. 3–21 teoksessa Christopher J. Patrick (toim.), *Handbook of Psychopathy*, 2nd edition. The Guilford Press 2018.
- Patrick, Christopher J. – Bradley, Margaret M. – Lang Peter J. – Mineka, Susan, *Emotion in the Criminal Psychopath: Startle Reflex Modulation*. *Journal of Abnormal Psychology* 102(1) 1993, s. 82–92.
- Perlin, Michael L., *God Said to Abraham/Kill Me a Son: Why the Insanity Defense and the Incompetency Status Are Compatible with And Required by the Convention on the Rights of Persons with Disabilities and Basic Principles of Therapeutic Jurisprudence*. *American Criminal Law Review* 54(2) 2017, s. 477–520.
- Pridmore, Saxby – Chambers, Amber – McArthur, Milford, *Neuroimaging in Psychopathy*. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry* 39(10) 2005, s. 856–865.
- Radden, Jennifer, *Commentary on ‘Psychopathy, Other-Regarding Moral Beliefs, and Responsibility.’* *Philosophy, Psychiatry, & Psychology* 3(4) 1996, s. 287–289.
- Rautanen, Mika, *Alentuneen syyntakeisuuden perustelut mielentilatutkimuslausunnoissa 2005 ja 2019*, s. 130–160 teoksessa Aulikki Ahlgrén-Rimpiläinen – Carita Elenij – Petteri Joelsson – Hanna Kaarre – Maiju Kolehmainen – Tapio Lappi-Seppälä – Hannu Lauerma – Marika Lauri – Sakari Melander – Kirsi Niinistö – Mika Rautanen – Miisa Törölä, *Mielentilatutkimusten väheneminen ja väkivaltarikollisten psykiatrinen hoito*. Valtioneuvoston kanslia 2021.
- Repo-Tiihonen, Eila, *Psykopatia*. *Duodecim* 19/2007, s. 2369–2374.
- Roberts, Amanda D. L. – Coid, Jeremy W., *Psychopathy and Offending Behaviour: Findings from the National Survey of Prisoners in England and Wales*. *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology* 18(1) 2007, s. 23–43.
- Roxin, Claus, *Strafrecht. Allgemeiner Teil Band 1: Grundlagen – Der Aufbau der Verbechenslehre*. 4., vollständig neu bearbeitete Auflage. Verlag C.H. Beck 2006.

- Scanlon, T.M., *Moral Dimensions: Permissibility, Meaning, and Blame*. Belknap Press of Harvard University Press 2008.
- Shaw, Elizabeth, *Psychopaths and Criminal Responsibility*. *Edinburgh Law Review* 13(3) 2009, s. 497–502.
- Shaw, Elizabeth, *Legal Responsibility: Psychopathy, a Case Study*, s. 388–411 teoksessa Dana Kay Nelkin – Derk Pereboom (toim.), *The Oxford Handbook of Moral Responsibility*. Oxford University Press 2022.
- Shoemaker, David W., *Psychopathy, Responsibility, and the Moral/Conventional Distinction*, s. 247–274 teoksessa Thomas Schramme (toim.), *Being Amoral: Psychopathy and Moral Incapacity*. The MIT Press 2014.
- Sifferd, Katrina L., *How Is Criminal Punishment Forward Looking*. *The Monist* 104(4) 2021, s. 540–553.
- Simester, Andrew, *Fundamentals of Criminal Law: Responsibility, Culpability, and Wrongdoing*. Oxford University Press 2021.
- Simester, Andrew P. – Spencer, John R. – Stark, Findlay – Sullivan, G. R. – Virgo, Graham J., *Simester and Sullivan’s Criminal Law: Theory and Doctrine*. Sixth edition. Hart Publishing 2016. (Simester ym. 2016)
- Simester, Andrew P. – von Hirsch, Andreas, *Crimes, Harms, and Wrongs: On the Principles of Criminalisation*. Hart Publishing 2011.
- Slobogin, Christopher, *An End to Insanity: Recasting the Role of Mental Disability in Criminal Cases*. *Virginia Law Review* 86(6), s. 1199–1248.
- Slobogin, Christopher, *Defense of the Integrationist Test as Replacement for the Special Defense of Insanity*. *Texas Tech Law Review* 42(2) 2009, s. 523–542.
- Strijbos, Derek W., *What Is the Philosopher’s Role in Interdisciplinary Research? Philosophy, Psychiatry, & Psychology* 24(1) 2017, s. 17–19.
- Suvisaari, Jaana – Hietala, Jarmo – Jääskeläinen, Erika – Kiesepä, Tuula – Koponen, Hannu – Lönnqvist, Jouko, *Skitsofrenia, sähköisessä teoksessa Jouko Lönnqvist – Markus Henriksson – Mauri Marttunen – Timo Partonen – Veikko Aalberg – Olli Seppälä (toim.), Psykiatria*. 15. uud. p. *Duodecim* 2021. (Suvisaari ym. 2021)
- Tadros, Victor, *Insanity and the Capacity for Criminal Responsibility*. *Edinburgh Law Review* 5(3) 2001, s. 325–354.
- Tadros, Victor, *Criminal Responsibility*. Oxford University Press 2007.
- Tadros, Victor, *Poverty and Criminal Responsibility*. *The Journal of Value Inquiry* 43(3), s. 391–413.

- Tadros, Victor, *Doing Without Desert Criminal Law and Philosophy* 11(3) 2017, s. 605–616.
- Talbert, Matthew, *Accountability, Aliens, and Psychopaths: A Reply to Shoemaker*. *Ethics* 122(3) 2012, s. 562–574.
- Tapani, Jussi – Tolvanen, Matti – Hyttinen, Tatu, *Rikosoikeuden yleinen osa: vastuuoppi*. 3. uud.p. Alma Talent 2019.
- Tiihonen, Jari, *Rikosoikeudellinen oikeuspsykiatria*, sähköisessä teoksessa Jouko Lönnqvist – Markus Henriksson – Mauri Marttunen – Timo Partonen (toim.), *Psykiatria*. 15. uud. p. Duodecim 2021.
- Tolvanen, Matti, KKO 2005:48 Henkirikoksen luonnehdinta ja tekijän syyntakeisuus, sähköisessä teoksessa Pekka Timonen (toim.) KKO:n ratkaisut kommentein 2005:I. Talentum 2006.
- Tolvanen, Matti, *Rangaistusteoriat – Mitä ne ovat ja mihin niitä tarvitaan?* *Oikeus* 3/2009, s. 358–379.
- Tolvanen, Matti, *Rikosoikeus ja rikollisuuden tutkimus*, s. 272–284 teoksessa Tarmo Miettinen (toim.), *Oikeustieteellinen opinnäyte – Artikkeleita oikeustieteellisten opinnäytteiden vaatimuksista, metodista ja arvostelusta*. Edita 2016.
- Tuovinen, Matti, *Mielentilalausunnoista*. *Rikospoliisi* 5–6/1978, s. 15–17.
- Tuovinen, Matti, *Eräitä psykiatrin ajatuksia syyntakeisuuskysymyksestä*. *Rikosoikeuskomitean 1976:72 valossa*. *Lakimies* 1978, s. 78–82. (Tuovinen 1978a)
- Utriainen, Terttu, *Syyntakeisuus ja lapsensurma*, s. 481–489 teoksessa Anssi Keinänen – Reima Kukkonen – Mia Kilpeläinen (toim.), *Oikeustieteiden moniottelija – Matti Tolvanen 60 vuotta*. Edita 2016.
- Vargas, Manuel – Nichols Shaun, *Psychopaths and Moral Knowledge*. *Philosophy, Psychiatry, & Psychology* 14(2) 2007, s. 157–162.
- Vatjus-Anttila, Jalo, *Seuraamusjärjestelmämme rangaistusteoreettisten painotuksien muutokset*, s. 89–113 teoksessa Esko Yli-Hemminki – Sakari Melander – Kimmo Nuotio (toim.), *Rikoksen ja rangaistuksen filosofia*. Gaudeamus 2022.
- Verona, Edelyn – Vitale, Jennifer, *Psychopathy in Women: Assessment, Manifestations, and Etiology*, s. 509–528 teoksessa Christopher J. Patrick (toim.), *Handbook of Psychopathy* Second edition. The Guilford Press 2018.
- Vincent, Nicole A., *Restoring Responsibility: Promoting Justice, Therapy and Reform Through Direct Interventions*. *Criminal Law and Philosophy* 8(1) 2014, s. 21–42.

- Vincent, Nicole A., A Compatibilist Theory of Criminal Responsibility. *Criminal Law and Philosophy* 9(3) 2015, s. 477–498.
- Virkkunen, Matti – Achté, Kalle – Kaila, Martti, Lainsäädäntö, s. 85–107 teoksessa Jyrki Raekallio – Antti Alha – Jorma Hirvonen – Matti Möttönen (toim.), *Oikeuslääketiede*. WSOY 1981.
- von Hirsch, Andrew, *Deserved Criminal Sentences*. Hart Publishing 2017.
- Wagner-Prenner, Marianne, Syntakeisuus ja mielentila: Rikosoikeudellinen ja empiirinen tutkimus syntakeisuuden määräytymisestä. *Lakimiesliiton Kustannus* 2000.
- Wallace, R. Jay, *Responsibility and the Moral Sentiments*. Harvard University Press 1998.
- Wallace, R. Jay, Practical Reason. *Stanford Encyclopedia of Philosophy* 2020, <
<https://plato.stanford.edu/entries/practical-reason/>>, luettu 29.4.2023.
- Watson, Gary. *Agency and Answerability: Selected Essays*. Oxford University Press 2004.
- Watson, Gary, The Trouble with Psychopaths, s. 307–331 teoksessa R. Jay Wallace (toim.), *Reasons and Recognition: Essays on the Philosophy of T.M. Scanlon*. Oxford University Press 2011.
- Weizmann-Henelius, Ghitta, Psykopatia ja sukupuoli, s. 66–98 teoksessa Helinä Häkkänen-Nyholm (toim.), *Psykopatia*. Edita 2009.
- Weizmann-Henelius, Ghitta – Viemerö Vappu – Eronen Markku, Psychopathy in Violent Female Offenders in Finland. *Psychopathology* 37(5) 2004, s. 213–221.
- Yli-Hemminki, Esko – Melander, Sakari – Nuotio, Kimmo, Johdatus rangaistusteorioihin. Miksi rangaista ja millä perusteilla? s. 21–36 teoksessa Esko Yli-Hemminki – Sakari Melander – Kimmo Nuotio (toim.), *Rikoksen ja rangaistuksen filosofia*. Gaudeamus 2022.
- Zachar, Peter, Personality Disorder: Philosophical Problems, s. 1005-1024 teoksessa Thomas Schramme – Steven Edwards (toim.), *Handbook of Philosophy of Medicine*. Springer 2017.

Muut lähteet

- Office of the High Commissioner for Human Rights, Thematic Study on enhancing awareness and understanding of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, UN Doc A/HRC/10/48 (26 January 2009).

1 Johdanto

1.1 Tausta

Suomessa alentuneen syyntakeisuuden soveltamisala mielentilatutkimuksissa on kaventunut 1980-luvulta lähtien. Kaventuminen on johtunut erityisesti oikeuspsykiatriassa tapahtuneesta linjamuutoksesta, jonka seurauksena syyntakeisuuden ja persoonallisuushäiriöiden suhde määriteltiin uudelleen. Muutokseen vaikutti kasvanut kritiikki alentuneen syyntakeisuuden soveltumisesta epäsosiaaliseen persoonallisuushäiriöön. Vähitellen tiukentuivat kannat myös suhteessa muihin persoonallisuushäiriöiden ryhmiin. Lähtökohdiltaan muutos oli kriminaalipoliittinen, vaikkakin sille käytettiin myös lääketieteellisiä perusteluja. Teemaa koskeneen tutkimuksen mukaan tämän seurauksena muutoksesta ei käyty kriminaalipoliittista keskustelua.¹ Mielentilalausunnoista muutos siirtyi myös suoraan oikeuskäytäntöön. 2000-luvun alkupuolella korkein oikeus on ennakkopäätöksissään myös suoraan nojautunut oikeuspsykiatrian oppikirjojen kantoihin persoonallisuushäiriöiden vaikutuksesta syyntakeisuuteen.² Arvioinnin kiristymisellä on ollut myös muita käytännön seurauksia. Soveltamisalan muutos on vähentänyt halukkuutta hakeutua mielentilatutkimukseen. Lisäksi tutkimuksessa on havaittu, että muutos on vaikuttanut rangaistuskäytäntöön kiristävästi niin vakavissa kuin lievissäkin rikoksissa.³

Kiinnostavaa tämän perusteella onkin, mitkä syyntakeisuusarvioinnin rajat ovat ja miten syyntakeisuus käsitteenä tulisi hahmottaa sen tarkoituksen kannalta etenkin, kun arvioinnin lähtökohdana on syyllisyysperiaatteen noudattaminen ja oikeudenmukaisuusperusteet, mutta toisaalta arviointiin vaikuttavat myös tarkoituksenmukaisuusperusteet, eli erityisesti yleis- ja erityispreventiiviset syyt.⁴ Syyllisyysperiaate edellyttää, että oikeudenvastaisen teon tekijää voidaan moittia teostaan. Rikosoikeudellinen moite ja rangaistus voivat kuitenkin kohdistua ainoastaan henkilöihin, jotka ovat rationaalisia toimijoita, joilla on kyky säädellä toimintaperusteitaan ja joilla on näin ollut toisintoimimismahdollisuus. Syyllisyysperiaatteen kannalta ymmärrys- tai kontrollikyvyltään teon hetkellä rajoittuneen

¹ Ahlgrén-Rimpiläinen ym. 2021, s. 31–32, 221–224; Lappi-Seppälä – Kolehmainen 2021, s. 115 ja HE 44/2002 vp, s. 60.

² ks. Lappi-Seppälä – Kolehmainen 2021, s. 100, 105; Ahlgrén-Rimpiläinen ym. 2021, s. 225 sekä KKO 2000:3 ja KKO 2004:119.

³ Ahlgrén-Rimpiläinen ym. 2021, s. 221–222.

⁴ ks. HE 44/2002 vp, s. 46, 64.

tekijän moittimista ja rankaisemista ei siis voida pitää moraalisesti perusteltuna.⁵ Yhtenä toisintoimimismahdollisuuden vaikuttavana tekijänä pidetään psyykkistä terveyttä.⁶ Alentuneen syyntakeisuuden kategorian sisällyttämistä lakiin on perusteltu etenkin syyntakeettomuuteen vaikuttavien psyykkisten häiriöiden⁷ erilaisilla vakavuusasteilla, minkä katsotaan johtavan myös eriasteiseen kykyyn säädellä käyttäytymistä. Lisäksi myös muut rikosoikeudelliset vastuuta ja syyllisyysoitetta määrittävät perusteet ovat asteikkollisia, eikä tästä moraalisen arvostelun yleisperiaatteesta ole haluttu syyntakeisuuden osalta luopua.⁸

Oikeudenmukaisuuden ohella rankaisemisen tulee olla tarkoituksenmukaista, mutta etenkin syyntakeettomuuteen johtavan sairauden tai häiriön katsotaan estävän myös rangaistuksen muun vaikutuksen syntymisen.⁹ Toisaalta tarkoituksenmukaisuuteen sisältyvät yleis- ja erityispreventiiviset syyt tarkoittanevat myös rangaistuksen pelotevaikutuksen tai käyttäytymistä ohjaavan tehokkuuden ja yhteiskuntasuojelun huomioimista arvioinnissa.¹⁰

Erityisesti persoonallisuushäiriöisiin kohdistunut muutos voi siis kertoa jotain kiinnostavaa syyntakeisuusarvioinnista niin teoriassa kuin käytännössäkin, sillä moraalien ja toisaalta preventiotarpeen yhdistelmä kuvaa omalla tavallaan myös syyntakeisuusarvioinnin kiristymisen myötä syyntakeisiksi katsottuja persoonallisuushäiriöisiä. Myös persoonallisuushäiriöihin liittyvät moraaliset piirteet. Lisäksi yleis- ja erityispreventiivisistä lähtökohdista he luovat haasteita rikosoikeudelle, sillä etenkin tietyt persoonallisuushäiriöt ovat yliedustettuina rikoksentekijöissä.¹¹ Toisaalta persoonallisuushäiriön määritelmä perustuu piirteille, jotka voidaan nähdä moraalina. Häiriöiksi luokiteltavat persoonallisuudet sisältävät yleensä piirteitä, jotka ovat haitallisia yhteisölle.¹² Lisäksi etenkin joidenkin persoonallisuushäiriöiden arviointikriteerit kuvaavat tapoja, joilla persoonallisuushäiriöiset eivät ole sopeutuneet yhteisön sosiaalisiin ja moraalisiin odotuksiin.¹³ Erityisesti tällaisena häiriönä tai oireyhtymänä on pidetty psykopatiaa, jota

⁵ HE 44/2002 vp, s. 46, 64.

⁶ Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 277, 281; Melander 2016, s. 142–143.

⁷ Tutkielmassa psyykkistä häiriötä käytetään mielenterveyden häiriön synonyymina. Mielenterveyden häiriö on yleisnimitys erilaisille henkisille sairauksille, kuten skitsofrenialle sekä muille psykoosille ja persoonallisuushäiriöille. ks. esim. Lönnqvist – Henriksson – Marttunen – Partonen 2021.

⁸ HE 44/2002 vp, s. 61.

⁹ HE 44/2002 vp, s. 46.

¹⁰ ks. esim. Lappi-Seppälä 2000, s. 23–28.

¹¹ Marttunen – Henriksson 2021, Persoonallisuushäiriöt – Epäsosiaalinen persoonallisuushäiriö.

¹² Marttunen – Henriksson 2021, Persoonallisuushäiriöt – Persoonallisuushäiriön diagnostiset yleispiirteet ja Zachar 2017, s. 1020.

¹³ ks. myös Maibom 2008, s. 168, 177–179.

voidaan kuvailla muun muassa epäsosiaalinen persoonallisuushäiriön sekä narsistisen persoonallisuushäiriön piirteitä omaavien häiriöiden äärimuodoksi.¹⁴

Psykopatia onkin rikosoikeudellisen vastuun ja syyntakeisuusarvioinnin kannalta mielenkiintoinen, sillä siinä yhdistyvät yleisesti käyttäytymisen ja rikollisen teon osalta moraalisesti ja sosiaalisesti erityisen paheksuttavana pidettävät katumuksen ja syyllisyyden puuttuminen, tunteettomuus tai empatian puuttuminen ja vastuuttomuus omista teoista ja toisaalta psyykinen oireyhtymä, jonka perusteella psykopaatteja on mahdollista pitää alentuneesti syyntakeisina tai syyntakeettomina.¹⁵ Syyntakeisuusarvioinnin rajojen ja sisällön osalta psykopaatit ovat mielenkiintoisia siksi, että kyseessä on erityisesti yksilön moraaliseen toimintaan vaikuttava häiriö, ja toisaalta syyntakeisuusarvioinnilla on voimakas yhteys moraaliseen vastuuseen.¹⁶

1.2 Tutkimuskysymys ja aiheen rajaus

Tässä tutkielmassa tarkastellaan sitä, mikä on syyntakeisuusarvioinnin tarkoitus ja minkälaiset rajat voidaan sen tarkoituksen avulla arvioinnille määritellä sekä mikä on oikeustieteen ja toisaalta oikeuspsykiatrian rooli näissä kysymyksissä. Tässä tarkoituksessa tutkielmassa tarkastellaan laajemminkin suomalaisen rikosoikeudellisen vastuun ja syyntakeisuusarvioinnin lähtökohtia. Rikosoikeudellisen vastuun ja syyntakeisuuden rajoja ja tarkoitusta hahmotetaan lisäksi analysoimalla psykopatian roolia syyntakeisuusarvioinnissa.

Psykopatia on erityisesti moraalisten piirteidensä vuoksi kiinnostava syyntakeisuuden moraalisen sisällön hahmottamisessa. Samanaikaisesti psykopatia on rikosoikeudellisesti kiinnostava myös siksi, että psykopaattien kognitiivisten kykyjen heikkoudet ovat läheisesti yhteydessä sekä alttiuteen tehdä rikoksia että siihen, miten erityisen moitittavina heidän tekonsa näyttävät. He eivät myöskään piirteineen näyttäyty psykologisesti epänormaaleina, vaan pikemminkin hyvinkin rationaalisina toimijoina.¹⁷ Kiinnostavaa tämä on myös siltä osin, että oikeuskäytännössä on myös toisinaan vedottu toimijan rationaalisuuteen analysoimatta väitteen sisältöä kovinkaan tarkasti.¹⁸ Lainkäytönkin

¹⁴ ks. esim. Marttunen – Henriksson 2021, *Persoonallisuushäiriöt – Epäsosiaalinen persoonallisuushäiriö – Psykopatia*.

¹⁵ ks. esim. Hare – Neumann – Mokros 2018, s. 42–43 ja Hare 2006, s. 709.

¹⁶ ks. Litton 2010, s. 676.

¹⁷ ks. esim. Patrick 2018, s. 3; Watson 2011, s. 307; Levy 2007, s. 129–130 ja Elliot 1996, s. 85.

¹⁸ ks. esim. Lappi-Seppälä – Kolehmainen 2021, s. 100, 105.

kannalta kuitenkin vastuullisuuden muodostavan kyvykkyyden rajojen tarkempi tarkastelu voi kuitenkin olla hyödyksi.¹⁹ Lisäksi pyrkimällä tarkastelemaan erilaisten ihmisryhmien käsittelyä johdonmukaisesti, voidaan oppia myös jotain lain yleisistä vaatimuksista syyntakeisuudelle ja rikosoikeudelliselle vastuulle.²⁰

Tarkastelun lähtökohtana on nykylainsäädännön mukainen tilanne. Tutkielman tarkoituksena ei siis ole tarjota esitystä syyntakeisuusarvioinnin ideaalista, vaan ennemminkin systematisoida ajattelua nykyisistä lähtökohdista käsin. Tutkielman ulkopuolelle jäävät tämän vuoksi myös toisintoimimismahdollisuuteen keskeisesti liittyvä vapaata tahtoa koskeva problematiikka,²¹ sekä kattavammat katsaukset erilaisiin rangaistusteorioihin sekä moraalista vastuuta koskevaan moraalifilosofiaan.²² Tutkielmassa ei myöskään käsitellä persoonallisuushäiriöiden asemaa mielenterveyden häiriöinä, vaan tutkielman lähtökohtana on tässäkin nykyiset käytännöt.²³ Lisäksi tutkielma on rajattu koskemaan vain syyntakeettomuutta ja alentunutta syyntakeisuutta koskevia säännöksiä. Tutkielman ulkopuolelle on siis rajattu päihtymystä ja muuta tilapäistä tajunnanhäiriötä sekä rangaistuksen mittaamista koskevat kysymykset muutamaa mainintaa lukuun ottamatta.

1.3 Tutkimusmenetelmä ja -materiaali

Tämän tutkielman menetelmällisenä lähtökohtana on lainopillinen tutkimusmenetelmä. Lainopillisen tutkimuksen tavoitteena on perinteisesti nähty säännösten systematisointi (teoreettinen lainoppi) ja tulkinta (käytännöllinen lainoppi) eri oikeuslähteiden elementtejä analysoimalla.²⁴ Menetelmänä lainoppi on siis normatiivinen ja sen kohteena on voimassa oleva oikeus.²⁵ Lainopin alaan voidaan katsoa myös ongelmien uudet muotoilut sekä niiden ratkaisun kannalta keskeisten näkökulmien jäsentäminen,²⁶ ja sen merkittävänä tehtävänä voidaan myös nähdä yleisiin oppeihin kuuluvien käsitteiden ja periaatteiden jäsentäminen, mikä on myös pyrkimys tässä tutkielmassa.²⁷ Erityisesti tavoitteena on teoreettista lainoppia

¹⁹ ks. myös Brink 2021, s. 16.

²⁰ Näin myös esimerkiksi Brink 2021, s. 17–18.

²¹ Tutkielmassa oletettu lähtökohta vapaaseen tahtoon on determinismin vallitessa, että vapaa tahto voidaan hahmottaa ainakin sosiaalisena tosiasiana. ks. Hyttinen 2015, s. 374.

²² Tästä huolimatta tutkielmassa pyritään välttämään henkilön käsitettä, jotta epäselvyyttä ei syntyisi, tarkoitetaanko käsitteellä moraalifilosofista moraalisen henkilön käsitettä.

²³ ks. aiheesta esim. Zachar 2017, s. 1005–1024. sekä yleisesti mielenterveyden häiriöiden määrittelystä Bolton 2008.

²⁴ Tolvanen 2016, s. 275–276 ja Aarnio 2006, s. 238.

²⁵ Hirvonen 2011, s. 24–25.

²⁶ Nuutila 1996, s. 129.

²⁷ Hirvonen 2011, s. 25.

painottaen jäsentää syyntakeisuuden käsitettä voimassa olevan oikeuden valossa kuitenkin lainopin tulkinnallista tehtävää unohtamatta. Suhtautuminen vallitsevaan oikeustilaan on kuitenkin myös jossain määrin kriittinen, sillä tutkielmassa pyritään myös purkamaan rikosoikeustieteessä esitettyjä olettamuksia. Koska lainopillisessa menetelmässä sitoudutaan tarkastelemaan oikeutta sen sisäisestä näkökulmasta, on tämä myös kritiikin lähtökohta.²⁸ Tutkielmassa pyritään tunnistamaan syyntakeisuudelle ja sen arvioinnille merkittäviä taustatarvoja, mikä tarkoittaa myös käsitteiden ja periaatteiden oikeudellis-moraalisen taustan tunnistamista. Moraaliin mahdollisesti liittyvät kannanotot pyritään siis perustelevaan voimassa olevasta oikeudesta käsin.

Tutkielman lähdeaineistona on käytetty lainopilliselle tutkimukselle tyypillisesti lainsäädäntöä, lain esitöitä ja oikeuskirjallisuutta sekä jossain määrin myös oikeuskäytäntöä.²⁹ Lisäksi lähteinä on käytetty oikeusteoreettista ja moraalifilosofista kirjallisuutta. Erityisesti rikosoikeudellista vastuuta koskeva kirjallisuus on painottunut angloamerikkalaiseen teoriamuodostukseen, jonka sisältöä on pyritty yhdistämään suomalaiseen lainsäädäntöön ja rikoslainoppiin. Tutkielmassa on myös hyödynnetty Suomen korkeimman oikeuden ennakkopäätöksiä sekä rajallisessa määrin Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytäntöä.

1.4 Tutkielman rakenne

Tutkielma jakautuu johdannon sekä johtopäätöksiensä ja yhteenvedon ohella kolmeen pääluokkaan. Luvussa kaksi määritellään syyntakeisuus lainopillisesta näkökulmasta sekä tarkastellaan esitöissä sille asetettuja soveltamisen lähtökohtia ja taustatarvoja. Lisäksi tarkastellaan syyntakeisuusarvioinnin sisältöä ja rajoja koskenutta korkeimman oikeuden oikeuskäytäntöä, ja sitä, miten oikeustieteen ja oikeuspsykiatrian suhde esitöiden ja oikeuskäytännön valossa tulisi hahmottaa. Luvun tarkoituksena on siis tarkastella syyntakeisuusarvioinnin lähtökohtia ja käytäntöjä Suomessa. Luvussa kolme taas tarkastellaan, minkälaiset taustatarvot ohjaavat rikosoikeudellisen vastuun syntymistä Suomessa. Luvussa neljä käsitellään psykopatiaa esimerkkitapauksena käyttäen, miten rikosoikeuden taustalla vaikuttava moraalinen vastuu voi toimia syyntakeisuuden kynnösehtona. Viidennessä luvussa esitellään kootusti johtopäätökset ja pohditaan, onko syyntakeisuusarviointi oikeudenmukainen ratkaisu. Lisäksi pohditaan myös, mikä

²⁸ ks. Hirvonen 2011, s. 26, 50–51.

²⁹ ks. Tolvanen 2016, s. 276.

preventiivisten näkökohtien merkitys voisi syyntakeisuusarvioinnissa olla. Luvussa kuusi esitellään lyhyesti kokoavia näkökohtia.

2 Syyllisyys ja syyntakeisuus Suomessa

2.1 Syyntakeisuuden määrittely rikoslaissa

Suomessa rikosoikeudellisen vastuun eli käytännössä syyllisyysarvion edellytyksenä on, että tekijä on teon hetkellä täyttänyt 15 vuotta ja on syyntakeinen. Edellytyksenä vastuulle on siis jonkinlainen henkinen valmius toimia lainsäädännön edellyttämällä tavalla, minkä katsotaan puuttuvan kategorisesti alle 15-vuotiailta sekä sellaisilta yksilöiltä, joilla on heikko psyykkinen terveys.³⁰

Syyntakeisuus on laissa määritelty negatiivisesti syyntakeettomuuden kautta. Syyntakeettomuutta pidetään siis poikkeuksena, ja lähtökohtana on rikosentekijän syyntakeisuus. Lisäksi määritelmän negatiiviseen muotoiluun vaikuttaa se, että syyntakeisuuden positiivinen määrittelemine on myös osoittautunut hyvin vaikeaksi.³¹ Tekijä on rikoslain (39/1889) 3 luvun 4 §:n 2 momentin mukaan syyntakeeton, ”jos hän ei tekohetkellä kykene mielisairauden, syvän vajaamielisyyden taikka vakavan mielenterveyden tai tajunnan häiriön vuoksi ymmärtämään tekonsa tosiasiallista luonnetta tai oikeudenvastaisuutta taikka hänen kykynsä säädellä käyttäytymistään on sellaisesta syystä ratkaisevasti heikentynyt”. Tekijää ei tällöin tuomita rangaistukseen, vaan tuomioistuin vahvistaa ne kielletyt teot, jotka tekijä on tehnyt. Lisäksi rikoslain 3 luvun 3 §:n 5 momentin mukaan tällöin ”tuomioistuimen tulee, jos se ei ole ilmeisen tarpeetonta, saattaa kysymys hänen hoidon tarpeestaan selvitetäväksi siten kuin mielenterveyslain (1116/1990) 21 §:ssä säädetään”. Syyntakeettomuudesta seuraavaan mahdolliseen tahdosta riippumattomaan hoitoon määrääminen tapahtuu siis samoin edellytyksin kuin muiden mielenterveyden ongelmista kärsivien ja ratkaisun tekevät lääkintäviranomaiset.³²

Mikäli tekijän ymmärrys- ja kontrollikyvyn heikentyminen ei johda syyntakeettomuuteen voidaan häntä pitää täyden syyntakeisuuden sijaan myös alentuneesti syyntakeisena, mikä antaa mahdollisuuden käyttää lievempää rangaistusasteikkoa. Alentunut syyntakeisuus ei siis vapauta rikosoikeudellisesta vastuusta. Alentuneesti syyntakeisena on rikoslain 3 luvun 4 §:n 3 momentin mukaan katsottava tekijä, joka ei ole syyntakeeton, ”mutta hänen kykynsä ymmärtää tekonsa tosiasiallinen luonne tai oikeudenvastaisuus taikka säädellä

³⁰ ks. esim. Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 280–281 ja HE 44/2002 vp, s. 14, 46.

³¹ HE 44/2002 vp, s. 46.

³² HE 44/2002 vp, s. 64. Mielenterveyslain (1116/1990) 8 §:n mukaan edellytyksenä ovat mielisairaus sekä hoidon tarve. Aukko syntyy, jos muu kuin mielisairas katsotaan syyntakeettomaksi. ks. HE 44/2002 vp, s. 59.

käyttäytymistään on mielisairauden, vajaamielisyyden taikka mielenterveyden tai tajunnan häiriön vuoksi tekohetkellä merkittävästi alentunut”. Rangaistusta määrättäessä on tällöin otettava huomioon, mitä rikoslain 6 luvun 8 §:n 3 ja 4 momenteissa säädetään.

2.2 Syyntakeisuuden arviointikriteerit

Syyntakeisuus arvioidaan Suomessa psykologis-normatiivisen kriteerin avulla. Arvioinnin pohjana on tällöin tutkittavasta tehtävä psykiatrinen diagnoosi, sillä kriteerin mukaan psyykkisen häiriön tai mielentilaan vaikuttavan seikan on oltava vuorostaan vaikuttanut tekijän kykyyn toimia ja ymmärtää tekonsa merkitys tekohetkellä. Vaikka ratkaisun pohjana on psykiatrinen diagnoosi, eivät lain sanamuodot suoraan viittaa mihinkään tiettyihin lääketieteellisiin käsitteisiin, vaan käsitteiden on ollut tarkoitus olla yleiskielelliset. Saman kriteerin varaan rakentuu myös oikeuspsykiatrinen mielentilalausunto.³³ Syyntakeisuusarvio on siis normatiivinen arvio, joka perustuu lääketieteelliseen asiantuntija-arvioon diagnosista ja siitä aiheutuvista ymmärrys- ja sääntelykyvyn puutteista.³⁴ Psykologis-normatiiviseen kriteeriin nojautuminen tarkoittaa myös, että ihminen nähdään aktiivisena toimijana, jonka kyvyt ja siten toiminta voivat vaihdella mielentilan ja olosuhteiden mukaan.³⁵

Lääketieteelliset kriteerit syyntakeisuusarvioinnissa ovat säännöksen mukaan siis mielisairaus, vajaamielisyys³⁶, mielenterveyden ja tajunnan häiriöt³⁷. Mielisairaudella tarkoitetaan tyypillisesti psykoottisluonteisia tiloja kuten skitsofreniaa. Vajaamielisyys taas tarkoittaa älyllisistä syistä ymmärrystä vailla olevia henkilöitä. Syyntakeettomuuden edellyttämä syvä vajaamielisyys on tyypillisesti tarkoittanut alle 9-vuotiaan kehitystasolle jäämistä. Rajanveto on kuitenkin vaikeaa niin syyntakeettomuuden kuin alentuneen syyntakeisuuden ja syyntakeisuuden välillä, etenkin kun älyllinen kehitysvammaisuus esiintyy vain harvoin päädiagnoosina. Ratkaisevaa on älyllisen kehitysvamman vaikutus tekijän ymmärrys- ja kontrollikykyyn.³⁸

Syyntakeettomuuden edellyttämä vakava mielenterveyden häiriö taas tarkoittaa vaikeita rajatiloja ja sekavuustiloja, jotka usein liittyvät läheisesti psykooseihin, mutta myös

³³ HE 44/2002 vp, s. 48–49, 59, 62.

³⁴ Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 282.

³⁵ Ahlgrén-Rimpiläinen ym. 2021, s. 225.

³⁶ Eriasteinen alentuneessa syyntakeisuudessa ja syyntakeettomuudessa.

³⁷ Nämä ovat myös eriasteiset alentuneessa syyntakeisuudessa ja syyntakeettomuudessa.

³⁸ HE 44/2002 vp, s. 62–63 ja Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 282.

mahdollisesti vaikeisiin persoonallisuushäiriöihin. Tajunnan häiriö viittaa vuorostaan erilaisiin myrkytystiloihin, dementiaan tai muuhun ikäheikkouteen sekä orgaanisiin aivovammoihin.³⁹ Esitöissä ei ole määritelty, minkä tyyppisiin diagnooseihin alentuneen syyntakeisuuden vakavaa lievemmat vajaamielisyydet, mielenterveyden häiriö tai tajunnan häiriö viittaavat. Sanamuodon perusteella selvää lienee, että kyseeseen tulevat syyntakeettomuuteen vaadittavia lievemmat tilat.

Psykologis-normatiivisen kriteerin mukaan pelkkä psyykkisen häiriön olemassaolo ei siis riitä esimerkiksi syyntakeettomaksi katsomiseen, vaan häiriön on oltava syy-yhteydessä henkilön toimintakykyyn ja siten arvioitavana olevan teon tekemiseen. Yleisten oppien uudistuksen yhteydessä syyntakeettomuuden todettiin koskevan psyykkisesti häiriintyneitä henkilöitä, jotka eivät ole ymmärtäneet tekonsa merkitystä tai joiden kyky säännellä käyttäytymistään samoista syistä on ratkaisevasti heikentynyt. Tällä tarkoitetaan sitä, miten psyykkinen häiriö on vaikuttanut tekijän havaintoihin, motivaatioon ja toimimiskykyyn. Mielentilan arvioinnissa on siis selvitettävä tekijän psyykkisen tilan vaikutus tekijän kykyyn erottaa oikea ja väärä toisistaan, vaikutus kykyyn tehdä kohtuullisen tarkkoja havaintoja ympäröivästä todellisuudesta ja vaikutus hänen mahdollisuuksiinsa hallita omaa toimintaansa.⁴⁰ Oikeudenvastaisuuden ja tosiasioiden ymmärryskykyä voidaan kutsua myös syyntakeisuusarvion kognitiiviseksi elementiksi ja kontrollikykyä taas volitiiviseksi elementiksi.⁴¹

Oikean ja väärän eli teon oikeudenvastaisuuden ymmärtäminen tarkoittaa kykyä arvioida, onko teko kielletty.⁴² Tekijä siis ymmärtää, mitä on tekemässä, mutta ei kykene arvottamaan tekoa kielletyksi. Tyyppiesimerkkinä on käytetty muun muassa teon oikeutuksen saamista korkeammilta voimilta, esimerkiksi jumalolennoilta tulleen käskyn muodossa.⁴³ Esitöiden perusteella oikeudenvastaisuudella tarkoitetaan ylipäänsä teon kiellettyisyyden ymmärtämistä, eikä esimerkiksi tietoa siitä, onko toiminta lain mukaan kiellettyä.⁴⁴ Arvioinnin kohteeksi tulee kuitenkin ainakin jonkinlainen laista tai oikeudesta riippumaton kyky erottaa oikea väärästä,⁴⁵ sillä säännöstä koskevissa esitöissä on todettu, että teon

³⁹ HE 44/2002 vp, s. 62–63 ja Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 282.

⁴⁰ HE 44/2002 vp, s. 14, 63.

⁴¹ Frände 2012, s. 188–189.

⁴² HE 44/2002 vp, s. 63.

⁴³ ks. Melander 2016, s. 211–212 ja Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 453.

⁴⁴ Tällöin kyseeseen voisi mahdollisesti tulla kieltoerehdys. ks. Melander 2016, s. 212 ja siellä esitetyt viittaukset ja Frände 2012, s. 171.

⁴⁵ Näin myös Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 284.

oikeudellisen merkityksen ohella tulee kyetä arvioimaan teon moraalinen merkitys.⁴⁶ Tätä puoltaa myös se, että lain sisällön ollessa epäselvä, tarkastellaan tilannetta kieltoerehdyksen kautta.

Tosiasioiden ymmärtämisellä tarkoitettaneen, että tekijä ymmärtää, mitä on tekemässä. Tämän osalta ollaan esitöiden mukaan lähellä tunnusmerkistöerehdystä vastaavaa tilannetta, jonka erottaa erehdyksestä se, että syyntakeettomuustapauksissa se johtuu tekijän sisäisistä henkisistä ominaisuuksista.⁴⁷ Voidaan kuitenkin kysyä, kuinka helppoa tai ylipäänsä mahdollista on erottaa psyykkisistä tai kognitiivisista syistä johtuva erehdys tekijään nähden ulkoisista tai satunnaisista seikoista johtuvasta erehdyksestä. Oikeuskirjallisuudessa onkin katsottu, että syyntakeettomuuden soveltuessa tilanteeseen, on sitä luontevaa pitää ensisijaisena vastuusta vapauttavana seikkana tunnusmerkistöerehdykseen nähden. Tuottamuksellisissa teoissa olisi tällöin joka tapauksessa vedottava syyntakeettomuuteen.⁴⁸

Oikeudenvastaisuuden ja tosiasioiden ymmärtämisellä on myös toisinaan katsottu olevan yhteys. Teon ymmärtämisen tosiasiallisesti on esitetty johtavan käytännössä automaattisesti myös siihen, että teon kiellettyisyys on ymmärretty.⁴⁹ Toisaalta esimerkiksi tyyppitilanteissa, joissa henkilö on ymmärtänyt saaneensa jumalalta oikeutuksen teolleen, ei hän välttämättä ole käsittänyt tekoaan kielletyksi.⁵⁰

Käytännössä syyntakeettomuusarvioinnissa keskeisimpiä esitöiden mukaan ovat ennen kaikkea tilanteet, joissa tekijä ei sairautensa vuoksi ole kyennyt kontrolloimaan käyttäytymistään. Kontrollikyvyn heikentymisen on tullut olla ratkaisevaa, mutta täydellistä kontrollikyvyn menettämistä ei edellytetä.⁵¹ Käyttäytymiskontrollissa tulee olla olennainen

⁴⁶ HE 44/2002 vp, s. 63. Esimerkiksi Kanadassa kiellettyisyys on mielletty moraalisen vääryyden ymmärtämiseksi. *McSherry 1997, s. 185–186*. Englannissa ja Walesissa taas oikeudenvastaisuus on ymmärretty nimenomaan oikeudellisen vääryyden ymmärtämisenä. *ks. Shaw 2022, s. 393–394*.

⁴⁷ HE 44/2002 vp, s. 63.

⁴⁸ *ks. Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 283–284*. Psyykkiseen tilaan keskittymistä painottavat myös Melander 2016, s. 212, joka nostaa esiin myös oikeudenvastaisuuden ja kieltoerehdyksen yhteyden, ja Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 452–453.

⁴⁹ *ks. esim. Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 284 ja Frände 2012, s. 171*.

⁵⁰ Tapani – Hyttinen – Tolvanen 2019, s. 453. Esimerkiksi Andrea Yatesin tapaus on tältä kannalta kiinnostava. Lapsensa surmannut Yates kertoi saatanaan ilmestyneen hänelle ja kertoneen, että tämä vie Yatesin lapset hänen paheittensa takia. Surmamotiivina oli halu pelastaa lapset hänen omalle kohdalleen lankeavalta helvetiltä ennen kuin saatana vie heidät. Yatesin katsottiin tienneen, mitä hän oli tekemässä ja, että kysymyksessä oli laiton teko. Hän myös ilmeisesti ymmärsi, että muissa olosuhteissa teko olisi ollut väärin. Mikäli edellytettäisiin, että tekijän on tullut ymmärtää oikeudellinen vääryys, ei tapauksessa olisi voitu vedota syyntakeettomuussäännöksiin. Yatesin motiivi toiminnalle näyttäytyy kuitenkin täysin todellisuudesta irralliselta. *ks. esim. Morse 2008, s. 207 ja Brink 2021, s. 270–272*.

⁵¹ HE 44/2002 vp, s. 63. Kontrollikykyyn liittyvän syyntakeettomuuden yleisempänä pitäminen on mielenkiintoista, sillä angloamerikkalaisessa kirjallisuudessa käyttäytymisen kontrollin arviointia pidetään

ero psyykkisesti terveeseen ihmiseen. Suuntaviivoja antavana vertailukohtana voisi näin olla syyntakeiselta ihmiseltä vaadittava kontrolli vastaavassa tilanteessa.⁵² Riittävän kontrollin kynnyksen määrittäminen on kriminaalipoliittinen arvostuskysymys.⁵³ Osaltaan ratkaisevina rajanvedolla on pidetty ainakin toisintoimimisen mahdollisuutta sekä syyllisyysperiaatetta.⁵⁴ Lainsäätäjä on kuitenkin jättänyt tuomioistuimille melko laajan tilan erilaisille tulkinnoille.⁵⁵

Toisin kuin syyntakeettomuuden kohdalla alentuneen syyntakeisuuden edellytyksissä kontrollikyvyn ohella myös ymmärryskyvyn tulee olla samalla tavoin merkittävästi alentunut. Syyntakeettomuuden osalta taas edellytettiin, että kontrollikyky oli ratkaisevasti heikentynyt. Tästä voidaan päätellä, että luonnollisesti tätä vähäisempi kontrollikyvyn menetys on riittävä.⁵⁶ Sama lievennys voidaan päätellä myös ymmärryskyvyn osalta, jonka edellytetään puuttuvan lähes kokonaan syyntakeettomuutta arvioitaessa.⁵⁷ Lähtökohtaisesti rajanvetoa siitä, mikä on kyvyn merkittävä alentuminen, voidaan pitää samanlaisena kriminaalipoliittisena arvostuskysymyksenä kuin ratkaisevasti heikentyneen kontrollikyvyn arviointia.⁵⁸

Tuomioistuimella on syyntakeisuusarvioinnissa itsenäinen päätäntävalta, ja tuomioistuimen on otettava prosessiaineiston perusteella kantaa siihen, oliko tekijä tekohetkellä syyntakeinen. Kyseessä on kokonaisarvio. Tekijän mielentila selvitetään oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 37 §:ssä säädetyn mukaisesti mielentilatutkimuksessa. Syyntakeisuusarvio voidaan tehdä myös ilman mielentilatutkimusta, joskin syyntakeisuuden arvioiminen sen laatua epäiltäessä ilman mitään aiempaa mielentilatutkimusta lienee harvinaista. Tuomioistuin tekee ratkaisun syyntakeisuudesta itsenäisesti, joskin käytännössä mielentilalausuntojen painoarvo on suuri.⁵⁹

ylipäänsä vaikeana ja siten muille rationaalisille kyvyille toissijaisena arviointitapana. *Ks. esim. Morse 2008, s. 207.* Vaikuttaa siltä, että Suomessa useampi muualla rationaalisen kyvyn puuttumiseksi katsottu tilanne luettaisiin kontrollikyvyn (volitio) alle. Ero johtunee ainakin osittain angloamerikkalaisissa maissa tapahtuneesta muutoksesta psykiatrisessa ajattelussa. *Ks. Lahti 1987, s. 297–298.*

⁵² Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 284–285 ja Melander 2016, s. 212–213.

⁵³ HE 44/2002 vp, s. 63.

⁵⁴ Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 454.

⁵⁵ ks. myös Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 286 ja esim. KKO 2000:3.

⁵⁶ HE 44/2002 vp, s. 64.

⁵⁷ ks. Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 286.

⁵⁸ ks. HE 44/2002 vp, s. 63.

⁵⁹ ks. Melander 2016, s. 213 ja Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 281–282.

2.3 Syyntakeisuusarvioinnin tausta-arvot

Suomessa syyllisyysperiaatetta ja sen tausta-arvoja on käytännössä pidetty syyntakeisuusarvioinnin pääasiallisena perusteena ja lähtökohtana. Syyntakeisuus nähdään ensisijaisesti osana syyllisyysarviota. Syyntakeettomuutta ei toisaalta tulisi nähdä erityisesti ominaisuutena, joka tulisi huomioida rangaistuksen välittömiä vaikutuksia tarkasteltaessa. Myös syyntakeettomuuden kriteerit on pyritty muotoilemaan tämän mukaisiksi. Sinällään syyntakeettomien vastuuvapautta perustellaan yleisesti sekä tarkoituksenmukaisuus- että oikeudenmukaisuussyin. Oikeudenmukaisuussyillä tarkoitetaan käytännössä rikosoikeuden syyllisyysperiaatteen noudattamista. Syyllisyysperiaatteen mukaan syyntakeettoman rankaiseminen on vailla moraalista perustetta. Lisäksi rankaisemisen tulee olla tarkoituksenmukaista, mutta etenkin syyntakeettomuuteen johtavan sairauden tai häiriön katsotaan estävän myös rangaistuksen muun vaikutuksen syntymisen, ja tekevän siten rankaisemisen tarkoituksettomaksi.⁶⁰ Toisaalta tarkoituksenmukaisuuteen sisältyvät yleis- ja erityispreventiiviset syyt tarkoittanevat myös rangaistuksen pelotevaikutuksen tai käyttäytymistä ohjaavan tehokkuuden ja yhteiskuntasuojelun huomioimista arvioinnissa.⁶¹ Oikeudenmukaisuusperusteet ja syyllisyysperiaate kuitenkin saavat esitöiden mukaan vaihtoehtoista suurimman painoarvon.⁶²

Syyllisyysperiaatteen mukaan rikosoikeudellista rangaistusta ei saa tuomita ilman syyllisyyttä. Syyllisyysperiaate on siten yksi keskeisimmistä oikeusvaltiollisen rikosoikeuden takeista.⁶³ Syyllisyys rangaistusvastuun edellytyksenä voidaankin perustaa Suomen perustuslain (731/1999) 1 §:n 2 momentin mukaiseen ihmisarvon loukkaamattomuuteen. Tunnusmerkistönmukaisesta ja oikeudettomasta teosta tulee rangaistava vain, jos teko on syyllisyyttä osoittava. Syyllisyys tarkoittaakin, että tekijää voidaan moittia teostaan. Toisaalta kääntäen sellaisen henkilön rankaiseminen teosta, josta häntä ei voida moittia, on tekijän ihmisarvon kieltämistä.⁶⁴ Syyllisyyttä määrittävä syyllisyysperiaate mielletään nykyisin erääksi rikosoikeuden oikeusvaltiolliseksi rajoitteeksi.⁶⁵ Esimerkiksi yleisestäävyyden merkitystä painottavassa tavassa oikeuttaa rikosoikeus ei voida rangaistuksen kestossa ylittää sitä, mikä on syyllisyyden määrä, vaikka

⁶⁰ HE 44/2002 vp, s. 46.

⁶¹ ks. esim. Lappi-Seppälä 2000, s. 23–28.

⁶² HE 44/2002 vp, s. 46.

⁶³ ks. esim. Melander 2016, s. 142.

⁶⁴ Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2022, s. 277.

⁶⁵ Melander 2016, s. 143 ja Lappi-Seppälä 2000, s. 43.

yleisestävyyden intressit tätä edellyttäisivätkin.⁶⁶ Oikeusvaltiossa mahdollista rangaistuksen preventiivisen tehon menetystä tärkeämpää on syyllisyysperiaatteen ihmisille takaama autonomia.⁶⁷ Näin kunnioitetaan myös ihmisarvoa.⁶⁸

Näin ollen rikosoikeudellista syyllisyyskäsitystä ei siis voi palauttaa pelkästään yleispreventiivisiin perusteluihin. Kyseessä on kantilaiseen ajatteluun pohjautuva kielto käyttää ihmisiä vain välineenä.⁶⁹ Yleisestävät näkökohdat voivat kuitenkin muutoin vaikuttaa syyntakeettomuuden arviointiin. Vakavasta psyykkisestä häiriöstä tai mielisairaudesta kärsivän rankaiseminen ei lähtökohtaisesti ole tarkoituksenmukaista. Voidaan esimerkiksi ajatella, että muu yhteisö ei voi edes odottaa vakavasta psyykkisestä häiriöstä kärsivän käyttäytyvän normien mukaisesti. Tällöin tuomitsematta jättäminen ei myöskään vaaranna uskoa siihen, että järjestelmä toimii tehokkaasti. Rankaisematta jättäminen voi lisätä myös yhteisön tunnetta järjestelmän oikeudenmukaisuudesta, jos yleisesti ajatellaan, että tietentyypisten tekijöiden rankaisematta jättämistä puoltavat moraaliset syyt. Samoin voidaan katsoa, että nimenomaan erityisestävät syyt näkyvät syyntakeettomuusarviossa ainakin järjestelmän olemassaolon osalta. Ne puoltavat syyntakeettoman rankaisematta jättämistä ja hoitoa rankaisun sijaan.⁷⁰

Ihmisarvon kunnioittamisen ja autonomian kannalta merkittävää on myös, että rangaistus ja näin ollen syyllisyyden mukanaan tuoma moite on syyllisyysperiaatteen mukaan sallittu vain tilanteissa, joissa tekijältä olisi kohtuudella voitu edellyttää toisenlaista suhtautumista.⁷¹ Syyllisyyden edellytyksenä on siis toisintoimimismahdollisuus.⁷² Sen ohella, että toisintoimimismahdollisuus sisältää riittävän tilaisuuden toimia toisin, käsittää se myös

⁶⁶ Roxin 2006, s. 91–92.

⁶⁷ Lappi-Seppälä 2000, s. 43–44.

⁶⁸ ks. esim. Melander 2016, s. 24.

⁶⁹ Melander 2008, s. 95.

⁷⁰ ks. Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 454–455.

⁷¹ Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 277, 279; Melander 2016, s. 24 ja Lappi-Seppälä 2000, s. 43.

⁷² Syyllisyyden sisällön määrittäminen toisintoimimismahdollisuuden kautta ei ole ainoa vaihtoehto. Esimerkiksi *Roxinin* käsitys sinällään lähenee toisintoimimismahdollisuutta, mutta hänen suosimassaan lähestymistavassa syyllisyydessä keskeistä on, että tekijä on toiminut väärin huolimatta psyykkisestä kyvystään reagoida normeihin. Syyllisyys yhdistyy myös siihen, onko rangaistukselle yleisestävää tarvetta. *Roxin 2006*, s. 852. Myös esimerkiksi *Horder* on todennut, että vastuuvapausperusteet eivät sinällään riipu todellisesta mahdollisuudesta toimia toisin, vaan kysymyksessä on enemmän arvio tekijän toiminnan eettisyydestä tai moraalisuudesta. *Horder 1996*, s. 167; vrt. esim. *Hart 2008*, s. 156, jonka mukaan kyvykkyys koski erityisesti mahdollisuutta toimia toisin. *Tadros* taas on todennut, että kyvykkyiden ja toisintoimimismahdollisuuden yhdistäminen vastuuteoriassa ei ole toimivaa. Kyvykkyiden puute toimia tietyllä tavalla ei tarkoita, etteikö tekijä voisi olla puutteellisista kyvyistään itse vastuussa. Tällöin häntä voidaan pitää tekoon myös syyllisenä. Toisintoimimismahdollisuus on tällöin riippuvainen siitä, onko tekijä vastuussa puutteellisesta kyvystään tarttua mahdollisuuteen toimia tietyllä tavalla. *Tadros 2007*, s. 58–59.

rationaalisuuden ja riittävän itsekontrollin vaatimuksen. Rationaalisuuden vaatimus käsittää kyvyn punnita erilaisia toimintavaihtoehtoja ja valita niiden välillä tilanteeseen nähden rationaalisesti vaihtoehtojen välillä.⁷³ Riittävä itsekontrolli liittyy tekijän kyvykkyyteen, ja usein sillä mielletäänkin olevan yhteys syyntakeisuuteen.⁷⁴ Syyllisyysperiaatteen mukaisesti rangaistusuhka on siis suunnattu vain teostaan moraalisesti ja oikeudellisesti vastuunalaisille syyntakeisille rikoksentekeijöille.⁷⁵ Näin ollen syylliseksi katsottavalla henkilöllä tulee olla kyky ymmärtää tekonsa todellinen ja moraalinen luonne sekä kyky kontrolloida käyttäytymistään moraalisen ja oikeudellisen vastuun ohella.⁷⁶

Suomessa toisintoimimismahdollisuutta ei myöskään määritellä jonkinlaisen filosofisen toiminta- tai tahdonvapauden kautta. Ennemminkin toisintoimimismahdollisuuden puolustus ja sisältö seuraavat pragmaattis-rationaalisista perusteista, jotka edellyttävät toisintoimimismahdollisuuden kunnioittamista keskeisenä rikosoikeudellisena periaatteena.⁷⁷ Lähtökohtana on, voidaanko kyseisenlaiselta yksilöltä kohtuudella odottaa muunlaista toimintaa yleisen elämäkokemuksen perusteella.⁷⁸ Kyseessä ei ole siis puhdas yksilökohtainen arvio toisintoimimismahdollisuudesta, vaan syyksilukeminen on seurausta siitä, ettei yksilö ole noudattanut yhteisön hänenkaltaisilleen asettamia käyttäytymisvaatimuksia. Rikosoikeudellisen vastuullisuuden ala määräytyisi osin siis sen mukaan, miten parhaiten vahvistetaan yleisiä moraali- ja tapanormeja ja näin lainkunnioitusta.⁷⁹ Näkemys on yhteneväinen Suomessa vallitsevan yleispreventiivisen rangaistusteorian kanssa.⁸⁰

Lisäksi ihmisarvon kunnioittamisen voidaan katsoa edellyttävän, että rikosoikeudessa huomioidaan myös syyllisyyden asteikollisuus. Tekijöillä voidaan katsoa olevan vaihteleva kyky ymmärtää tekonsa luonne, kontrolloida käyttäytymistään, eli toimia toisin, minkä seurauksena heihin kohdistuvan moitteen suuruus voi vaihdella.⁸¹ Syyllisyysperiaatteen näkökulmasta alentuneen syyntakeisuuden olemassaolo onkin itsestäänselvyys. Siltä osin

⁷³ Melander 2016, s. 142.

⁷⁴ Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 279.

⁷⁵ Lappi-Seppälä 2000, s. 38.

⁷⁶ Ahlgrén-Rimpiläinen ym. 2021, s. 225.

⁷⁷ Lappi-Seppälä 1987, s. 141–143. Käsitys liittyy olennaisesti myös rikosoikeudellisen vastuun olemassaoloon ja syyllisyysperiaatteeseen liittyvään nk. vapaan tahdon ongelmaan, joka muilta osin jää tämän tutkielman ulkopuolelle. ks. esim. Hyttinen 2015, s. 350–383.

⁷⁸ ks. rikosoikeuskomiteamietintö 1976:2, s. 112–113.

⁷⁹ Lahti 1987, s. 297; ks. myös Hyttinen 2015, s. 371–383.

⁸⁰ ks. luku 3.1.

⁸¹ ks. Brink 2021, s. 381–382 ja Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 285.

kuin rangaistuksen tehtävänä on syyllisyyteen sidotun moitteen esittäminen, myös alentuneesti syyntakeiselle tuomittavan rangaistuksen tulee olla lievempi. Logiikka on samankaltainen muissa vastuuvapausperusteissa ja näitä lähenevissä tilanteissa, jotka voivat toimia rangaistuksen mittaamisessa lieventävinä perusteina. Esimerkiksi lähes anteeksiannettava hätävarjelman liioittelu lieventää moitetta, vaikka ei sitä kokonaan poistakaan. Samanlainen ajatuskulku koskee myös syyntakeettomuutta ja alentunutta syyntakeisuutta.⁸² Syyntakeettomiin ei voida kohdistaa minkäänlaista moitearvostelua, eikä teon moitearvoa tai mahdollisia anteeksiantoperusteita tarvitse tai voikaan lähteä pohtimaan tekijän syyllisyyden sulkeutuessa pois. Alentuneesti syyntakeisten kohdalla taas voidaan arvioida toiminnan laatua, vaikkakin häneen ei voida kohdistaa samanlaista moitetta kuin syyntakeiseen. Alentuneen syyntakeisuuden vaikutus tekijän moitearvosteluun on siis syyntakeettomuutta vähäisempi, mikä heijastuu säännöksen sanamuodoissa ja tietenkin rangaistuksessa.⁸³

Alentuneen syyntakeisuuden kategorian oikeudellisesta oikeutuksesta huolimatta sen olemassaolo on ollut myös kiistanalainen. Psykiatrian puolelta kategoriaa on kritisoitu keinotekoisena ja turhana, sillä alentuneesti syyntakeisia on diagnoosien perusteella ryhmänä vaikea erottaa syyntakeisista. Samanaikaisesti on kritisoitu myös hoidollisten seurausvaikutusten puutetta. Oikeustieteen puolella kategorian kritiikki on kohdistunut ennen kaikkea käsitteen epäloogisuuteen. Lisäksi yhteiskuntaturvallisuuden kannalta kritisoitiin myös kategorian automaattisesti tuomaa lievennystä maksimirangaistukseen, joka poistui yleisten oppien uudistuksen myötä.⁸⁴ Vaikka muun muassa yhteisön näkemykset ja hyväksyntä vaikuttavat oikeudellisten normien tehokkuuteen, syyntakeisuusarvioinnin oikeudellisen luonteen vuoksi myös alentunut syyntakeisuus tulisi nähdä ennen kaikkea oikeudellisena ja moraalisenä kysymyksenä.⁸⁵

2.4 Syyntakeisuuskäsite oikeuskäytännössä

Syyntakeisuuden arviointikriteereihin ovat vaikuttaneet niin psykiatrian kehitys kuin oikeuspsykiatriset linjamuutokset etenkin persoonallisuushäiriöiden vaikutuksesta syyntakeisuuteen. Tähän on liittynyt myös arvostelu taparikollisten saamasta alennetusta

⁸² HE 44/2002 vp, s. 61, 64.

⁸³ ks. Simester 2021, s. 15–16, 77–79, 422–424 ja Melander 2016, s. 214–215.

⁸⁴ ks. esim. Wagner-Prenner 2000, s. 67–74 ja HE 44/2002 vp, s. 60–62.

⁸⁵ HE 44/2002 vp, s. 61 ja Wagner-Prenner 2000, s. 72.

rangaistuksesta alentuneen syyntakeisuuden kategoriaa käytettäessä. Lisäksi jo ennen rikosoikeuden yleisten oppien virallista uudistusta alettiin vaatia syy-yhteyttä psyykkisen häiriön ja rikollisen teon välille. Erityisen merkittävänä tekijänä on kuitenkin ollut syyntakeisuuskäsitteen muotoutuminen normatiivisempaan suuntaan oikeuskäytännössä. Erityisesti korkein oikeus on painottanut ratkaisuisaan syytetyn toisintoimimismahdollisuutta.⁸⁶ Tässä käsitellyt ratkaisut perustuvat säännöksen sanamuotoon ennen yleisten oppien uudistusta vuonna 2004. Koska uudistuksessa lähinnä vahvistettiin jo oikeuskäytännössä vakiintunut linja psykologis-normatiivisen kriteerin käytöstä, ovat korkeimman oikeuden aiemmat ennakkopäätökset tältä osin edelleen hyödynnettävissä.⁸⁷

Ratkaisua KKO 1977 II 3 voidaan pitää ensimmäisenä merkittävänä korkeimman oikeuden syyntakeisuusarviointia ja erityisesti sen nykyaikaisiakin arviointikriteerejä koskevana ratkaisuna.⁸⁸ Tapauksessa A oli surmannut vanhempansa sekä sisaruksensa ampumalla heitä useita kertoja päähän ja muualle vartaloon. A:lle oli suoritettu mielentilatutkimus, jossa lääkäri oli katsonut, että surmien taustalla vaikutti masentuneisuutena ilmenevä kehityskriisi ja sukupuolisten ristiriitojen herättämä syyllisyys. Nämä seikat olivat vähentäneet hänen sopeutumiskykyään siinä määrin, että teko oli näyttäytynyt hänelle ainoana ratkaisuna. Kuitenkin lääkäri katsoi teon edenneen A:n hyväksymällä tavalla A:n persoonallisuuden säilyessä eheänä ja jäsentyneenä, minkä vuoksi mielentilalausunnossaan lääkäri katsoi hänet syyntakeiseksi. Korkein oikeus yhtyi A:n arvioineen lääkärin näkemykseen ja piti A:ta syyntakeisena. Kantaa ei ratkaisussa kuitenkaan perusteltu.

Mielentilatutkimuksen suorittaneen dosentti *Matti Tuovisen* mukaan ratkaisusta on havaittavissa, että syyntakeisuusarvioinnissa korostuu syytetyn ”nykypersonallisuuden kuvaus” tämän henkilöhistorian kustannuksella. Lisäksi sisäisten valintaprosessien kuvailu jää arvioinnissa vähemmälle.⁸⁹ *Wagner-Prenner* on kuitenkin todennut, että lausunto voidaan käsittää myös niin, että kyseisessä tapauksessa valintaprosessien kuvailu jäi vähemmälle, sillä tämä on ollut pääteltävissä ulkoisista tekijöistä, kuten teon jäsentyneisyydestä.⁹⁰ Tuovisen voidaan kuitenkin katsoa tarkoittavan, että arvion painopiste

⁸⁶ Ahlgrén-Rimpiläinen ym. 2021, s. 223–224 ja Wagner-Prenner 2000, s. 79–80.

⁸⁷ ks. HE 44/2002 vp, s. 48–49, 51.

⁸⁸ Lappi-Seppälä – Kolehmainen 2021, s. 89 ja Wagner-Prenner 2000, s. 80.

⁸⁹ Tuovinen 1978, s. 15–17.

⁹⁰ Wagner-Prenner 2001, s. 81.

sisäisten tekijöiden sijaan olisi siinä, kuinka ”hyväksytysti, ristiriidattomasti ja jäsentyneesti rikos on tapahtunut” ulkopuolisin silmin.⁹¹

Ratkaisussa KKO 1985 II 134 (ään.) taas oli kysymys alentuneen syyntakeisuuden soveltamisperusteista ja erityisesti persoonallisuushäiriön merkityksen arvioinnista. Tapauksessa useita vapausrangaistuksia jo aiemmin kärsinyt A oli syyllistynyt varkauksiin sekä petokseen. Korkeimmassa oikeudessa kyse oli A:n mielentilan arvioinnista. A oli aiemmassa mielentilatutkimuksessa katsottu alentuneesti syyntakeiseksi. Uudessa mielentilatutkimuksessa todettiin, että A:n persoona oli kiteytynyt antisosiaalisten piirteiden suuntaan aiempaan verrattuna. Piirteet olivat lausunnon mukaan osa hänen itsensä hyväksymää elämänmuotoa. A:n persoonallisuuden kehitystä oli kuitenkin lausunnon mukaan ohjannut paranoidinen peruspatologia ja A:n kykyä tehdä valintoja pidettiin erittäin rajoittuneena. Lausunnossa A katsottiin uudestaan alentuneesti syyntakeiseksi. Lääkintöhallitus vetosi omassa lausunnossaan muun muassa A:n yhteistyöhaluttomuuteen ja katsoi, ettei A:n käsityskyky ollut siinä määrin ollut persoonallisuushäiriön rajoittamaa, että häntä olisi voitu pitää alentuneesti syyntakeisena. Korkein oikeus yhtyi Lääkintöhallituksen näkemukseen. Toisaalta vähemmistön kannan mukaan A:n tilanteessa, eikä psykiatrisessa tiedossa tai lainsäädännössä ollut tapahtunut sellaista muutosta, josta seuraisi kannan muuttuminen aiemmasta arvioinnista, jonka mukaan A oli katsottava alentuneesti syyntakeiseksi.

Vaikka A katsottiin mielentilalausunnossa alentuneesti syyntakeiseksi, viitattiin siinä myös jo psykiatrian muuttuneeseen linjaan erityisesti epäsosiaalisen persoonallisuushäiriön osalta.⁹² Wagner-Prenner onkin katsonut, että tässä ratkaisussa myös korkein oikeus muutti suhtautumistaan persoonallisuushäiriöisiin tekijöihin.⁹³ Toisaalta Heinonen taas on katsonut, että tapaus on liian erityislaatuinen, jotta sitä voitaisiin pitää linjaratkaisuna.⁹⁴ Persoonallisuushäiriöiden osalta tapaus osoittaa kuitenkin psykiatrisessa mielessä uutta linjaa, jota korkein oikeus Lääkintöhallituksen esittämänä seurasi.⁹⁵ Linjaus nousee esiin myös myöhemmässä oikeuspsykiatria koskevassa oppikirjoissa,⁹⁶ sekä myöhemmässä

⁹¹ Tuovinen 1978, s. 16.

⁹² Lappi-Seppälä – Kolehmainen 2021, s. 91–92 ja Wagner-Prenner 2000, s. 82; Linjamuutosta oikeuspsykiatriassa ajoivat etenkin Paloheimo ks. *Paloheimo 1975* sekä Tuovinen ks. *Tuovinen 1978a*. Linja poikkesi vielä oikeuspsykiatrian perusoppikirjan vuoden 1981 painoksen katsannosta.

⁹³ Wagner-Prenner 2001, s. 82.

⁹⁴ Heinonen 1993, s. 38.

⁹⁵ ks. myös Lappi-Seppälä – Kolehmainen, s. 112.

⁹⁶ ks. esim. Hakola 1993.

oikeuskäytännössä. Tapauksen osalta on myös nostettu esiin, että siinä painotettiin aiempaa enemmän psykologis-normatiivista kriteeriä, ja etenkin toisintoimimismahdollisuutta.⁹⁷ Lain aiemmassa sanamuodossa kriteeriä ei ollut suoraan mainittu.

E erityisenä linjaratkaisuna psykologis-normatiiviselle tulkinnalla on kuitenkin pidetty ratkaisua KKO 1987:130. Tapauksessa A oli surmannut vaimonsa painamalla tämän pään veden alla ja siten hukuttamalla hänet. Mielentilatutkimuksen suorittanut lääkäri oli lausunnossaan katsonut, että A:lla oli jo ennen tekoa projektioitaipumusta ja vainoharhaista ajattelua, joka oli ajoittain psykoottistasoista. A:lla todettiin myös kontrollikyvyn heikentymistä erityisesti päihtyneenä. A:lla diagnosoitiin passiivis-aggressiivinen, riippuvainen persoonallisuuden häiriö ja vainoharhaisuus sekä alkoholismi. A:n katsottiin lausunnossa olevan syyntakeeton. Lääkintöhallitus yhtyi tähän näkemykseen. Korkein oikeus taas katsoi A:n olleen alentuneesti syyntakeinen, koska hän oli ymmärtänyt tekonsa tosiasiallisen ja oikeudellisen luonteen, mutta hänen kontrollikykynsä oli heikentynyt. Korkein oikeus katsoi teon taustalla olleen hänellä todetun mielentilan häiriön ja kontrollikyvyn heikentymisen, mutta toisaalta hänen katsottiin myös kyenneen teon aikana harkitsemaan tekoaan sekä ymmärtämään sen seuraukset.

Ratkaisu vahvistaa siis ratkaisussa KKO 1985 II 134 ja KKO 1977 II 3 luotua linjaa. Tapauksessa on todettu mielentilan häiriön ja teon välinen syy-yhteys sekä ulkoisista tekijöistä päätelty, miten syytetty on kyennyt harkitsemaan tekoaan sekä ymmärtämään sen.⁹⁸ Keskeistä ratkaisussa on kuitenkin erityisesti nykyisin säännösten kirjattujen ymmärryskyvyn ja käyttäytymisen kontrollikyvyn erotteleminen toisistaan arviointikriteereinä.⁹⁹ Ymmärryskykyä sekä erityisesti kontrollikykyä koskevan volitatiivisen elementin on katsottu merkitsevän arviointia, jonka mittatikkuna toimii se, mitä voidaan odottaa samankaltaiseen ihmisryhmään kuuluvilta.¹⁰⁰

Ratkaisussa KKO 1988:98 vahvistettiin edelleen psykologis-normatiivisen tulkinnan linjausta. Tapauksessa A oli surmannut B:n ampumalla tätä kolmasti hirvikiväärillä vartaloon. Mielentilatutkimuksen suorittanut lääkäri oli lausunnossaan todennut, että A ei kärsinyt sellaisista psyykkisistä häiriöistä, jotka olennaisesti alentaisivat hänen syyntakeisuuttaan. Lääkintöhallitus taas oli katsonut, että A oli persoonallisuuden

⁹⁷ Lahti 1987, s. 293, 296.

⁹⁸ Wagner-Prenner 2000, s. 84.

⁹⁹ Lappi-Seppälä – Kolehmainen 2021, s. 95.

¹⁰⁰ Lahti 1988, s. 6–7 ja Lahti 1987, s. 297.

piirteittänsä takia kieltänyt parisuhteensa B:n kanssa olleen purkautumassa. Tosiasian sisäistettyään A oli ollut vuorokausia uneton, ahdistunut sekä miettinyt itsemurhaa. A:n katsottiin toimineen itselleen täysin poikkeuksellisella tavalla. Lääkintöhallitus katsoi A:n olleen alentuneesti syyntakeinen. Korkein oikeus taas katsoi A:n olleen syyntakeinen. Korkein oikeus perusteli kantaansa todeten A:n kyenneen suunnittelemaan tekoaan sekä toimimaan johdonmukaisesti aina laukauksiin saakka. A:n haasteet ja todellisuuden kieltäminen eivät ole riittävän olennaisesti heikentäneet A:n kykyä säädellä toimintaansa.

Myös tässä ratkaisussa ymmärretään A:n teossa osoittama harkinta ja johdonmukaisuus merkkinä siitä, että tekijän on täytynyt ymmärtää tekonsa tosiasiallinen ja oikeudellinen merkitys.¹⁰¹ A toimi siis riittävän rationaalisesti niin, ettei hänen tosiasiallinen toisintoimimismahdollisuutensa ollut merkittävästi rajoittunut. Tapauksen on myös katsottu ilmentävän sitä, että rajatapauksissa merkitystä on syytä antaa myös yleisestäävyyttä koskeville näkökohdille ja lainkuuliaisuuden edistämiseksi.¹⁰² Syyllisyysperiaatteen kannalta sinällään mahdollista olisi myös katsoa, että epävarmuus syyntakeisuuden osalta katsotaan vastaajan eduksi. Näin on erityisesti, jos ajatellaan liiallisen rankaisemisen olevan etenkin moraalinen ongelma.¹⁰³

Harkinnalle ja johdonmukaisuudelle annettiin aiempien ratkaisujen tavoin painoarvoa myös ratkaisussa KKO 2000:3 (ään.).¹⁰⁴ Tapauksessa A oli surmannut vaimonsa ja kolme alaikäistä lastaan lukuisilla puukoniskuilla. A:lle tehdyn mielentilatutkimuksen mukaan hän kärsi sekamuotoisesta persoonallisuushäiriöstä, jossa oli epävakaita, narsistisia ja pakko-oireisia piirteitä. Epävakaan persoonan takia A:lla esiintyi mielialan ailahtelua sekä pyrkimystä välttää hylätyksi tulemista. Pakko-oireiseen persoonallisuushäiriöön liittyen hänellä oli tunneilmaisun rajoittuneisuutta, liiallista pikkutarkkuutta sekä täydellisyyden tavoittelua. Hän oli toimintatavoiltaan myös vaihtoehdoton. A pyrki tarkkuudella ja suunnitelmallisuudella hallitsemaan elämäänsä. Hänellä diagnosoitiin myös keskivaikea masennustila, josta hän oli kärsinyt jo teon aikana. Lausunnon mukaan A:ta oli pidettävä alentuneesti syyntakeisena, sillä masentuneisuus ja persoonallisuushäiriö olivat olennaisesti heikentäneet hänen kykyään ymmärtää tekojensa tosiasiallinen ja oikeudellis-moraalinen

¹⁰¹ Lappi-Seppälä – Kolehmainen 2021, s. 96.

¹⁰² Heinonen 1993, s. 48.

¹⁰³ ks. Brink 2021, s. 262. Englantilaiset lainoppineen *lordi Blackstonen* on kerrottu todenneen, että syyttömien rankaiseminen on pahempaa kuin syyllisten vapauttaminen. *Ceteris paribus* on siis pahempi rangaista liian kovalla kädellä kuin liian lempeästi. *Brink 2021, s. 133–134.*

¹⁰⁴ ks. myös Lahti 2000, s. 774.

luonne sekä säädellä käyttäytymistään. Terveysturvakeskus¹⁰⁵ piti A:ta alentuneesti syyntakeisena. A:n masennustilaa pidettiin teon aikana keskivaikeaa vakavampana. A:lle oli lausunnon mukaan tyypillistä joustamattomuus, riippuvuus läheisistä ihmisistä sekä ahdistuksen torjuminen ja kieltäminen todellisuutta vääristävissä määrin. A:n selviytymiskeinojen muuttuvissa olosuhteissa katsottiin tämän perusteella olleen vähäiset.

Korkein oikeus katsoi A:n kuitenkin syyntakeiseksi, sillä hänen säätelykykynsä ei ollut riittävässä määrin heikentynyt. Korkein oikeus nojasi perusteluissaan siihen, että A ei ollut ollut psyykkisten syiden vuoksi hoidossa, eikä ollut hoidon tarpeessa. Hän oli ollut pitkäaikaisesti saman työnantajan palveluksessa, eikä hänen menestymisessään työ- tai ihmissuhteissa ilmennyt mitään poikkeavaa. Hän oli omistautunut pitkälti perhe-elämälle. A oli pyrkinyt selvittämään avio-ongelmiaan järkevästi, eikä ollut osoittanut poikkeavaa käyttäytymistä. Hän oli myös kyennyt keskustelemaan avio-ongelmistaan työtoverinsa kanssa. A:n todellisuudentaju oli mielentilatutkimuksessa katsottu normaaliksi, ja hän oli kyennyt järjestelmällisesti kertomaan, miten tapahtumat olivat edenneet. A oli tappamisessa toiminut johdonmukaisesti ja määrätietoisesti.

Tapauksen on katsottu laajentaneen syyntakeisuuden alaa aiemmasta, sillä A:ta pidettiin syyntakeisena siitä huolimatta, että teon katsottiin olleen syy-yhteydessä hänen keskivaikeaa masennusta vakavampaan tilaansa. Lisäksi persoonallisuushäiriön oli myös katsottu vaikuttaneen hänen kontrollikykyynsä.¹⁰⁶ Toisaalta poikkeuksellisten piirteidensä vuoksi ratkaisun voidaan nähdä myös kannanotoksi rangaistuksen mittaamisesta ja lainkuuliaisuuden ylläpitämisestä. Korkein oikeus on mahdollisesti pyrkinyt mahdollistamaan elinkautiseen vankeusrangaistukseen poikkeuksellisen törkeän teon kohdalla.¹⁰⁷ Nykyinen lainsäädäntö ei enää edellytä maksimirangaistuksen alentamista hyvin törkeissä rikoksissa.

Ratkaisun perusteluissa näkyvät kuitenkin myös samankaltaiset argumentit ja perustelutavat kuin oikeuspsykiatrisessa kirjallisuuden tiukentuneessa kannassa koskien alentuneen syyntakeisuuden alaa.¹⁰⁸ Esimerkiksi *Hakolan* näkemyksiä persoonallisuushäiriön

¹⁰⁵ ent. Lääkintöhallinto.

¹⁰⁶ Wagner-Prenner 2000, s. 88 ja Lahti 2000, s. 774; vrt. Frände ja Matikkala ovat katsoneet, että ratkaisun pohjalta ei varmasti voida sanoa, tiukentaako se syyntakeisuuslinjaa. *Frände – Matikkala 2001, KKO:n ratkaisut kommentein I – KKO 2000:3 Murha ja syyntakeisuus.*

¹⁰⁷ Wagner-Prenner 2000, s. 88–89.

¹⁰⁸ ks. myös Lahti 2000, s. 774.

merkityksestä voidaan havaita korkeimman oikeuden perusteluissa. Hakola on esimerkiksi todennut, että vaikuttaakseen syyntakeisuuteen persoonan poikkeavuuden olisi tullut suuressa määrin haitata yksilön menestymistä elämässä ja ihmissuhteissa. Samoin aiemmat psykiatriset tutkimukset esimerkiksi sairaalassa antaisivat luotettavan perustelun syyntakeisuusratkaisulle. Lisäksi esimerkiksi narsistisen ja epävakaan persoonallisuushäiriön osalta hän on katsonut, että vain ääritapauksia tulisi harkita syyntakeisuusarvioinnissa muun muassa uusimisriskin vuoksi. Toisaalta korkeimman oikeuden ratkaisussa esittämästä kannasta poiketen Hakola katsoo, että vaikeasta masennustilasta voi seurata jopa syyntakeettomuus.¹⁰⁹ Masennustilaan olisikin voitu kiinnittää argumentoinnissa enemmän huomiota.¹¹⁰

Lisäksi argumentti tahdonvastaisen sairaalahoidon tarpeettomuudesta vaikuttaa turhalta, kun rajanvedossa on kyse syyntakeisuudesta ja alentuneesta syyntakeisuudesta, joka ei voi johtaa tahdonvastaiseen hoitoon.¹¹¹ Tämänkin argumentin voidaan siis katsoa heijastelevan enemmän oikeuspsykiatrian käsitystä riittävän vakavasta persoonallisuushäiriöstä. Muidenkin korkeimman oikeuden perusteiden kohdalla voidaan kysyä, mikä relevanssi on tekoa edeltävillä vakaalla työhistorialla, kyvyllä keskustella työtoverin kanssa tai omistautumisella perhe-elämälle, kun arvioitavana on teonhetkinen mielentila. Lisäksi korkeimman oikeuden esiin nostamia omistautuneisuutta, suunnitelmallisuutta ja järjestelmällisyyttä voidaan pitää A:n persoonallisuushäiriön piirteinä, hänen vakaina ominaisuuksinaan, jotka voivat haitata hänen kykyään toimia omien etujensa mukaisesti, sen sijaan, että ne ymmärrettäisiin vain näyttönä A:n syyntakeisuudesta.¹¹² Myös Utriainen on nostanut esiin syyntakeisuusarvioinneissa tarpeen tarkastella syytetyn tilannetta kokonaisvaltaisesti.¹¹³

Ratkaisussa KKO 2004:119 jatkoi samankaltaista tiukkaa linjaa alentuneen syyntakeisuuden suhteen. Tapauksessa Natural Born Killers -ammattirikolliskerhon johtaja A surmasi kerhon jäsenen B:n ampumalla tätä otsaan B:n kieltäytyessä muun muassa hänelle annettusta tappamistehtävästä. Teon taustalla katsottiin olleen tarve ylläpitää kerhon yhtenäisyyttä ja A:n asemaa sen johtajana. Mielentilatutkimuksessa A:lla diagnosoitiin psykoosisairauksiin kuuluva skitsoaffektiivinen häiriö, epäsosiaalinen persoonallisuus sekä monimuotoinen

¹⁰⁹ ks. Hakola 1993, s. 229–231.

¹¹⁰ Lahti 2000, s. 774.

¹¹¹ ks. Lahti 2000, s. 774.

¹¹² Lappi-Seppälä – Kolehmainen 2021, s. 100.

¹¹³ Utriainen 2016, s. 486–489.

päihderiippuvuus. Teon aikana A:ta ei ollut katsottu psykoottiseksi, vaan häntä ohjasi hänen persoonallisuushäiriönsä, mikä ei estänyt A:ta ymmärtämästä tekonsa syy-seuraussuhteita. A ei kuitenkaan myöskään psykoosin ulkopuolella täysin kyennyt irtautumaan suuruudenajatuksistaan tai itseihannoinnistaan. Hän oli siis saattanut katsoa oikeudeksensa tappaa vähempiarvoisensa. Painetilanteessa A saattoi toimia impulsiivisesti tai hajota psyykkisesti. A oli ollut useasti psyykkisistä syistä sairaanhoitajaksoilla. Lausuntoehdotuksen antanut lääkäri ja Terveystieteiden tutkimuskeskus olivat katsoneet A:n alentuneesti syyntakeiseksi.

Korkein oikeus kuitenkin katsoi A:n syyllistyneen murhaan syyntakeisena. A:n ulkoinen esiintyminen oli ollut tapahtumapäivänä rauhallista, eikä toiminta kiinnittänyt ulkopuolisten huomiota, mikä korkeimman oikeuden mukaan viittasi ainakin kohtalaiseen psyykkiseen tasapainoon. Viitteitä erityisestä tunnekuohusta tai painetilanteesta ei ollut saatu. Syyntakeisuutta alentavina seikkoina ei korkeimman oikeuden mukaan voitu myöskään pitää vääristynyttä oikeudentajua, piittaamattomuutta yhteisistä säännöistä ja yhteiskunnanvastaista mielenlaatua, jossa rikollista elämäntapaa ihannoidaan, vaikka nämä johtuisivatkin persoonallisuushäiriöstä. Korkein oikeus ei ratkaisusta KKO 2000:3 poiketen nostanut esiin sairaalajaksojen merkitystä arvioinnille, eikä myöskään vedonnut muutoin selviämiseen normaalielämässä. Sinällään ratkaisun kannalta keskeistä oli näytön puuttuminen siitä, että A olisi ollut painetilanteessa. Painetilanteessa A:n skitsoaffektiiviselle häiriölle ja täten puutteelliselle kyvyllä kontrolloida itseään olisi voitu antaa syyntakeisuuteenkin vaikuttavaa merkitystä.¹¹⁴ Nyt ratkaisussa painottui A:n rauhallinen ja johdonmukainen toiminta.

Tapauksen linja persoonallisuushäiriöiden osalta on kiinnostava, vaikka sinällään kyseinen muutos linjassa kiteytyi jo aiemmin 1990-luvulla.¹¹⁵ Kuten ratkaisun KKO 2000:3 perusteluissa, korkeimman oikeuden muotoilu koskien epäsosiaalista persoonallisuushäiriötä vastaa tässäkin tapauksessa pitkälti oikeuspsykiatrian linjausta.¹¹⁶ Korkein oikeus ei kuitenkaan ole selvästi lausunut perusteita sille, miten näkemys vaikuttaa kysymykseen tekijän ymmärrys- ja kontrollikyvystä.¹¹⁷ Korkeimman oikeuden lausuma voidaan ymmärtää niin, että esimerkiksi epäsosiaalinen persoonallisuushäiriö on jätettävä

¹¹⁴ Lappi-Seppälä – Kolehmainen 2021, s. 105, 109 ja Nuotio 2005 KKO:n ratkaisut kommentein 2004 II – KKO 2004:119 Henkirikoksen ja tekijän syyntakeisuuden arviointi.

¹¹⁵ ks. myös ratkaisusta KKO 1985 II 134 yllä.

¹¹⁶ ks. Hakola 1993, s. 229.

¹¹⁷ Lappi-Seppälä - Kolehmainen 2021, s. 104.

huomiotta syyntakeisuusarvioinnissa. Onkin kysyttävä, voidaanko, intuitiivisesti moraalisesti hylättävinä näyttäytyvät persoonallisuushäiriöt oikeutetusti jättää tällä tavoin syyntakeisuusarvioinnin ulkopuolelle ja voidaanko tekijää tavallaan moittia siitä, että hänellä on persoonallisuushäiriö, joka ohjaa hänen toimintaansa. Syyntakeisuus tarkoittaa rikosoikeudessa tietynlaista perustavanlaatuista moraalista ja oikeudellista vastuuta toiminnasta, jota edellytetään, ennen kuin toiminnan hylättävyyttä muutoin voidaan pohtia moraalisesti tai oikeudellisesti.¹¹⁸

Oikeuspsykiatrian puolella esimerkiksi Virkkunen, Kaila ja Aché aiemmassa oikeuspsykiatrian perusteoksessa tunnistivat myös epäsosiaalisen persoonallisuushäiriön vaikutuksen yksilön ymmärrys- ja kontrollikykyyn, mutta myöhemmissä teoksissa tätä ei enää erityisesti kommentoida, vaan ennemmin asetetaan muun muassa hoidollisia lisäehtoja häiriön soveltumiselle esimerkiksi alentuneen syyntakeisuuden kategoriaan.¹¹⁹ Wagner-Prenner on todennut yhdeksi mahdolliseksi syyksi muutokselle sen, että diagnostisen kehityksen myötä entistä harvemmat häiriöt katsotaan vaikea-asteisiksi. Toinen mahdollinen selitys on yleisen kriminaalipoliittisen ilmapiirin kiristyminen.¹²⁰ Ainakin epäsosiaalinen persoonallisuushäiriö, ja mahdollisesti myös esimerkiksi narsistinen ja epävakaa persoonallisuushäiriö, on tässä mielessä arvioitu eri tavoin kuin muunlaiset psyykkiset häiriöt ja sairaudet, mahdollisesti päihderiippuvuutta lukuun ottamatta. Vaakakupissa vaikuttavat painavan näiden kohdalla enemmän tai kokonaan rangaistusjärjestelmän yleisestävät kuin syyllisyysperiaatetta ja oikeudenmukaisuutta korostavat tavoitteet.¹²¹

Ratkaisu KKO 2005:48 (ään.) eroaa jossain määrin aiemmista ratkaisuista. Tapauksessa A oli surmannut täysi-ikäisen kehitysvammaisen tyttärensä B:n antamalla tälle yliannoksen lääkkeitä veteen liuotettuna. Mielentilaa koskevassa lausuntoehdotuksessa A oli katsottu alentuneesti syyntakeiseksi. A kärsi sekamuotoisesta persoonallisuushäiriöstä, jossa oli tunne-elämältään epävakaa ja huomionhakuinen persoonallisuushäiriön piirteitä. Persoonallisuushäiriön vuoksi hänellä oli vaikeuksia erottaa omia ja uhrin etuja ja tarpeita. A:lla oli persoonallisuushäiriön piirteitä korostava aivoelimellinen tunne-elämän epävakauden korostuminen, psyykkinen kapeutuminen sekä päättely- ja arvostelukyvyn heikkeneminen. A vaikutti ihmissuhteissaan epävakaalta ja loukkaantumisherältä sekä

¹¹⁸ Nuotio 2005, KKO:n ratkaisut kommentein II – KKO 2004:119; ks. myös Simester 2021, s. 15–16.

¹¹⁹ Virkkunen – Aché – Kaila 1981, s. 88–89 ja vrt. esim. Tiihonen 2021, Rikosoikeudellinen oikeuspsykiatria – Alentunut syyntakeisuus -luokan merkitys.

¹²⁰ Wagner-Prenner 2000, s. 352.

¹²¹ ks. myös Lappi-Seppälä – Kolehmainen 2021, s. 105.

ehdottomalta, mikä johti helposti ristiriitoihin. Aivoverenkierron häiriön vuoksi A:lla oli myös lievää älyllisten toimintojen häiriintymistä. Persoonallisuushäiriö ei aiemmin ollut niin vaikea-asteinen, että se olisi haitannut A:n työelämää tai tyttären hoitamista. Hän oli kuitenkin hahmottanut suhteensa tyttärensä persoonallisuushäiriön kautta vääristyneellä tavalla. A ei ollut koskaan ollut psykiatrisessa hoidossa, hän ei ollut kärsinyt vakavasta mielisairaudesta tai masennuksesta ja hänen yleinen todellisuudentajunsa oli ollut normaali. A oli kertonut toimineensa yhteiskunnan silmissä väärin, mutta oli tyytyväinen tyttärensä kärsimysten päättymisestä. Terveysturvakeskus yhti mielentilatutkimuksen suorittaneen lääkärin lausuntoon. Korkein oikeus katsoi A:n syyllistyneen murhaan alentuneesti syyntakeisena. Eri mieltä olleet jäsenet katsoivat A:n syyllistyneen tappoon alentuneesti syyntakeisena.

Aiemmista ratkaisuista poiketen ratkaisussa todetaan suoraan, että syytetty voi olla alentuneesti syyntakeinen ja samanaikaisesti kyetä suunnitelmalliseen ja rationaaliseen toimintaan. Samalla hänen vaikuttimensa toiminnalle ja teolle voivat olla vääristyneet.¹²² Lisäksi ratkaisussa ei myöskään erityisesti annettu painoarvoa esimerkiksi sairaalajaksojen puuttumiselle tai sille, ettei A:n persoonallisuushäiriö ollut aiemmin haitannut hänen selviytymistään elämässä.¹²³

Tarkasteluun on valittu tapauksia, jotka koskevat erityisesti normatiivista syyntakeisuuden laajuuden arviointia muissa kuin tilapäisissä tajunnan häiriöissä. Ratkaisuillaan korkein oikeus on rajannut alentuneen syyntakeisuuden alan huomattavan ahtaaksi niin, että se lähenee syyntakeettomuutta.¹²⁴ Koska alentunut syyntakeisuus on nimenomaan koskenut usein persoonallisuushäiriöisiä, on tulkintalinjan tiukentuminen samalla tarkoittanut erityisesti tiettyjen persoonallisuushäiriötyyppien uudelleenarvioimista syyntakeisiksi.¹²⁵ Korkeimman oikeuden ja oikeuspsykiatrian lausunnoista on pääteltävissä, että tietyt persoonallisuuden häiriöt ovat sulkeutuneet mahdollisesti kokonaan syyntakeisuusarvioinnin ulkopuolelle. Vaikka oikeudellinen arviointi on itsenäistä, osittain koventunut normatiivinen tulkintalinja on ollut seurausta oikeuspsykiatrian muuttuneen linjan seuraamisesta viittaamalla perusteluissa miltei suoraan oikeuspsykiatriseen kirjallisuuteen. Tutkimuksessa oikeuspsykiatriassa tapahtunutta linjanmuutosta ei ole

¹²² Tolvanen 2006, KKO 2005:48 Henkirikoksen luonnehdinta ja tekijän syyntakeisuus.

¹²³ ks. myös Lappi-Seppälä – Kolehmainen 2021, s. 108–109.

¹²⁴ Lappi-Seppälä – Kolehmainen 2021, s. 112.

¹²⁵ ks. tästä esim. Ahlgrén-Rimpiläinen 2021, s. 223–224.

pidetty vain lääketieteellisen tiedon lisääntymisen seurauksena, vaan se oli sisällöltään ja tavoitteiltaan myös kriminaalipoliittinen. Perustelujen lääketieteellisyyden vuoksi kriminaalipoliittista keskustelua asiasta ei kuitenkaan tutkimuksen mukaan ole käyty. Toisaalta myös oikeuspsykiatrinen keskustelu on jäänyt puuttumaan. Tuomioistuinten seurattessa annettuja linjauksia, käytännössä johtavilla oikeuspsykiatreilla ja keskeisillä instituutioilla on ollut keskeinen rooli muutoksessa.¹²⁶

Toisaalta erityisesti siirtymisen normatiivisten kriteerien käyttämiseen ja diagnooseista irrottautumisen on myös katsottu johtaneen syyntakeisuusarviointien jatkuvaan tiukentumiseen.¹²⁷ Ratkaisun KKO 2005:48 perusteella persoonallisuushäiriön tuottamille vääristyneille teon vaikuttimille ei anneta yhtä paljon painoarvoa moraalisesti arveluttavimmissa tapauksissa, vaikka rikoksen törkeydellä tai tekijän epämieluisuudella ei saisi olla vaikutusta syyntakeisuusarviointiin. Ratkaisussa KKO 2000:3 oli kyse raa'asta perhesurmasta ja ratkaisussa KKO 2004:119 epäsosiaalisesta persoonallisuushäiriöstä kärsivä ammattirikollinen ampui uhrinsa teloitustyyliin, kun taas ratkaisussa KKO 2005:48 äidin motiivina oli tyttären kärsimysten päättäminen. Osin toisistaan poikkeavaa asennoitumista selittänee, että aiemman ja näissä tapauksissa sovelletun lain perusteella maksimirangaistusta ei voitu tuomita.¹²⁸ Korkeimman oikeuden harkinnan kohteena olleiden tekojen poikkeuksellisuus on siis voinut vaikuttaa myös syyntakeisuuden arviointiin. Toisaalta korkeimman oikeuden perustelut eivät ole aina olleet eri tapausten välillä linjassa esimerkiksi sairaalahistorian tai häiriön elämää häiritsevän vakavuuden osalta.

Ainakin intuitiivisesti moraalisesti hylättäviltä vaikuttavien persoonallisuushäiriöiden osalta vaikuttaa siis siltä, että oikeuskäytännössä ja oikeuspsykiatriassa seurataan yleisestäävyyteen ja rangaistuksen tarkoituksenmukaisuuteen liittyviä painotuksia useammin kuin syyllisyysperiaatteen ja oikeudenmukaisuuden painottaminen syyntakeisuusarvioinnissa edellyttäisivät.¹²⁹ Tätä korostaa korkeimman oikeuden linjauksissa usein näkyvä johdonmukaisuudelle ja järjestelmällisyydelle annettava merkitys.¹³⁰ Lisäksi arviointiin vaikuttanee, että persoonallisuushäiriöiset eivät sinällään kärsi todellisuudentajun poikkeamista tai käytöksen hajanaisuudesta radikaaleilla, ulospäin helposti havaittavilla

¹²⁶ Ahlgrén-Rimpiläinen ym. 2021, s. 224.

¹²⁷ Lappi-Seppälä 2005Ma, s. 144 ja Wagner-Prenner 2000, s. 237 ss.

¹²⁸ Lappi-Seppälä – Kolehmainen 2021, s. 107–108.

¹²⁹ ks. HE 44/2002 vp, s. 46.

¹³⁰ ks. myös Nuotio 2005 KKO:n ratkaisut kommentein 2004 II – KKO 2004:119 Henkirikoksen ja tekijän syyntakeisuuden arviointi.

tavoilla. Heidän toimintansa näyttäytyy johdonmukaisena ja yksilön itsensä hyväksymänä,¹³¹ mikä ei välttämättä vastaa mielikuvaa siitä, miten kykyihin vaikuttavan häiriön tulisi toiminnassa näkyä.¹³² Toisaalta häiriödiagnoosin perusteena on kulttuurin normista merkittävästi poikkeavat käyttäytymismallit, jotka ovat monissa elämäntilanteissa haitallisia. Kyseessä on pysyvä tapa havainnoida, suhtautua toisiin sekä ymmärtää itseä ja ympäristöä.¹³³ Persoonallisuushäiriö ei siis ole myöskään psykiatrisen käsityksen mukaan henkilön elämäntapavalinta, vaikka esimerkiksi tapauksen KKO 1985 II 134 mielentilalausunnossa näin on todettukin.¹³⁴ Lähtökohtana tulisi siis olla, että häiriöistä kärsiviä ei voida moittia piirteistään.

Tiettyjen persoonallisuushäiriöiden arvioinnin ulkopuolelle jättäminen voidaan rinnastaa siihen, miten rikoslaissa on rajoitettu itse aiheutetun tilapäisen tajunnan häiriön huomioimista syyntakeisuusarvioinnissa. Korkein oikeus on esimerkiksi pitänyt rikoslain 3 luvun 4 §:n 4 momentin säännöstä tilapäisten tajunnanhäiriöiden huomioon ottamisen rajoittamisesta syyntakeisuusarvioinnissa merkittävänä poikkeussääntönä syyllisyysperiaatteeseen, millä perusteella sitä on lähtökohtaisestikin perusteltua tulkita suppeasti. Korkein oikeus on myös todennut, että syyntakeisuusarvioinnin rajaaminen, kyseisessä ratkaisussa tajunnan häiriöiden osalta, olisi epäjohdonmukaista myös siinä mielessä, että syyllisyysperiaatteen merkitys on korostunut viime vuosina rikosoikeudessa.¹³⁵ Sama voidaan todeta myös persoonallisuushäiriöiden osalta. Vaikka syyntakeisuutta koskevat säännökset antavatkin melko laajan harkintavallan tuomareille, syyllisyysperiaatteen rajoittaminen vastaajan vahingoksi ilman säännöstä vaikuttaa ongelmalliselta silloin, kun kyse on nimenomaan syyntakeisuutta koskevan arvioinnin ulkopuolelle jättämisestä niin, ettei arviointia suoriteta ollenkaan tai häiriötä ei huomioida kokonaisarvioinnissa. Tällä perusteella vaikuttaa epäjohdonmukaiselta ja epäoikeudenmukaiselta moraalisiin tai kriminaalipoliittisiin perustein jättää tietyt ryhmät kokonaan syyntakeisuusarvioinnin ulkopuolelle kaikissa olosuhteissa ja tilanteissa, vaikka yleisellä tasolla rankaisemista voitaisiinkin perustella yleisestäävyydellä. Syyntakeisuusarvioinnin oikeudellinen ja moraalinen luonne voitaneen ulottaa myös arviointitavan moraaliseen hyväksyttävyyteen. Lisäksi arvioinnin kohteena oleminen ei

¹³¹ ks. esim. KKO 1977 II 3, KKO 2000:3, KKO 2005:48.

¹³² ks. Gröning ym. 2022, s. 4.

¹³³ Marttunen – Henriksson 2021, Persoonallisuushäiriöt – Persoonallisuushäiriön diagnostiset yleispiirteet.

¹³⁴ vrt. kuitenkin esim. Mealey 1997, s. 133–188.

¹³⁵ KKO 2018:43, kohdat 18, 20.

vielä tarkoita, että heidät olisi arvioitava joksikin muuksi kuin syyntakeisiksi. Arvioinnin lopputulokseen vaikuttavat niin oikeustieteen ja oikeuspsykiatrian suhde, eli kuinka määritelmä muotoutuu kuin myös se, keneen rikosoikeudellinen moite voidaan kohdistaa ja millä perusteella.

2.5 Oikeustieteen ja oikeuspsykiatrian suhde syyntakeisuusarvioinnissa

Syyntakeisuusarvioinnin katsotaan Suomessa olevan viimekädessä tuomioistuimen suorittama ja oikeudellis-moraalinen. Ratkaisua ei kuitenkaan tehdä tyhjiössä, vaan sen pohjana on useimmiten oikeuspsykiatrinen arvio syytetyn mielentilasta. Lisäksi esimerkiksi korkeimman oikeuden ennakkopäätöksissä on normatiiviseen arviointiin ja perusteluihin haettu pontta oikeuspsykiatrisesta kirjallisuudesta. Toimintatapa ei kuitenkaan ole ollut täysin ongelmaton, sillä perusteluiden kannanotot ovat osaltaan vaikuttaneet siihen, että tietyistä psyykkisistä häiriöistä kärsivät ryhmät vaikuttavat jääneen syyntakeisuusarvioinnin ulkopuolelle ilman erillistä säännöstä tai oikeudellista keskustelua.¹³⁶ Osaltaan taas oikeuspsykiatrian kriminaalipoliittisen ajattelun muutos ja muut oikeuspsykiatrian työtä ohjaavat kommentaarit ovat vaikuttaneet myös arvioinnin muuttumiseen mielentilatutkimusten tasolla. Kun tuomioistuimet pääasiallisesti seuraavat mielentilalausuntojen lopputulemia, voivat oikeuspsykiatrian muutokset myös vaikuttaa suoraan oikeuskäytäntöön.¹³⁷

Persoonallisuushäiriöisten kohdalla tapahtunut muutos on ainakin toinen laatuaan Suomessa. Lain alkuperäisestä sanamuodosta poiketen persoonallisuushäiriöiset katsottiin pitkään useimmiten alentuneesti syyntakeisiksi niin tuomioistuimissa kuin oikeuspsykiatrian silmissä, etenkin rikoksen ollessa impulsiivinen.¹³⁸ Alentuneen syyntakeisuuden alan laajeneminen koskemaan persoonallisuushäiriöisiä on yhdistetty syyntakeettomuuden käsitteen yleiseen laajenemiseen koskemaan mielentilan älyllisen puolen ohella tahto- ja tunne-elämän häiriöitä.¹³⁹ Linja muun muassa narsistisen, epävakaa epäsosiaalisen persoonallisuushäiriön ja esimerkiksi psykopatian osalta muuttui vähitellen 1990-luvulle

¹³⁶ ks. esim. HE 44/2002 vp, s. 60. vrt. Rikosoikeuskomitean mietinnössä 1976:72 todetaan myös, että persoonallisuushäiriöisten yleinen piittaamattomuus moitteista ei välttämättä merkitse piittaamattomuutta rangaistusuhasta, minkä vuoksi heitä ei tulisi diagnosoinsa perusteella pitää alentuneesti syyntakeisina. (Rikosoikeuskomiteamietintö 1977, s. 114.)

¹³⁷ ks. myös esim. Pajuoja 1995, s. 224.

¹³⁸ ks. Virkkunen – Achté – Kaila 1981, s. 87.

¹³⁹ ks. esim. Lahti 1979, s. 227; Hakola 1979, s. 312.

tultaessa.¹⁴⁰ Muutos näkyy muun muassa rikosoikeuskomitean mietinnössä 1970-luvulla uutta rikoslakia ajatellen todettiin, että persoonallisuushäiriöisiä ei tulisi enää pelkästään tuon diagnoosin valossa katsoa alentuneesti syyntakeisiksi.¹⁴¹ Tilannetta oli kritisoitu tätä aiemminkin epäsosiaalisen persoonallisuushäiriön osalta niin oikeuspsykiatriassa kuin oikeustieteessäkin.¹⁴²

Kriminaalipoliittisesti laajentuminen nähtiin ongelmallisena, sillä psykopaatteja ja muita persoonallisuushäiriöisiä alentuneesta syyntakeisuudesta huolimatta pidettiin syyntakeisia vaarallisempina rikoksenuusijoina. Lisäksi esiin nostettiin yleisen oikeustajun merkitys kategorian käytölle ja siten myös oikeusjärjestelmän ja sen yleispreventiivisen oikeutuksen uskottavuudelle. Tuomioistuinten onkin arveltu olleen vastahakoisia soveltamaan kategoriaa koetun yleisen oikeustajun vastaisesti.¹⁴³ Huoli siitä, että ratkaisuilla ajetaan liikaa yleistä oikeustajua vastaan sekä näin aiheutetaan haittaa järjestelmän uskottavuudella saattaakin käytännössä johtaa siihen, ettei kategoriaa käytetä. Tästä mahdollisina moderneina esimerkkeinä voitaneen pitää korkeimman oikeuden ratkaisuja KKO 2000:3 sekä KKO 2004:119. Ratkaisuissa on myös nähty piirteitä halusta saada kokonaisarvioinnin kannalta toivottava rangaistus loogisen syyntakeisuusarvioinnin kustannuksella,¹⁴⁴ mihin on voinut vaikuttaa myös käsitykset oikeustajun mukaisuudesta. Nykyisin mahdollistettu maksimirangaistukseen tuomitseminen kuitenkin vähentänee tarvetta henkilöiden jättämiseen kategorian ulkopuolelle tällä perusteella.

Myös oikeuspsykiatriassa etenkin alentuneeseen syyntakeisuuteen on suhtauduttu torjuvasti sen laajan kattavuuden vuoksi.¹⁴⁵ Myös oikeuspsykiatrisessa ajattelussa nousee esiin huoli yhteiskuntaturvallisuudesta. Kritiikin ja huolen perusteena on vaikuttanut olevan ryhmän kattamien persoonallisuushäiriöisten korkeammaksi arvioitu uusimisriski ja vaarallisuus. Korkea uusintarikollisuus on yhdistetty oikeuspsykiatrisessa näkökulmassa myös ryhmän heikkoon rangaistuksista oppimiseen, joka lyhyillä rangaistuksilla heikkenee entisestään. Lisäksi esiin on noussut rangaistuksen erityispreventiivinen merkitys. Oikeuspsykiatrisessa keskustelussa onkin katsottu, että esimerkiksi epäsosiaalisesta persoonallisuushäiriöstä

¹⁴⁰ Ahlgrén-Rimpiläinen ym. 2021, s. 31–32 ja Pajuoja 1995, s. 222–223.

¹⁴¹ Rikosoikeuskomiteamietintö 1976:72, s. 114.

¹⁴² ks. esim. Kaila – Achté 1970, s. 74; Honkasalo 1967, s. 74–75.

¹⁴³ Lahti 1979, s. 227–228. Ks. yleispreventiosta luku 3.1.

¹⁴⁴ ks. esim. Nuotio 2005.

¹⁴⁵ ks. esim. Kaila – Achté 1970, s. 73–74; Virkkunen – Achté – Kaila 1981, s. 88–89; Hakola 1993, s. 230–231.

kärsivät tulisi hoitaa muiden ”normaalikansalaisten” tapaan lakien rajoituksilla ja lainvastaisista teoista rankaisemalla.¹⁴⁶ Lisäksi oikeuspsykiatrian keskuudessa on kritisoitu myös rajallisia hoitomahdollisuuksia, jotka tosin osin riippuvat sopivan hoidon puutteesta ja ryhmän haluttomuudesta suostua vapaaehtoisein hoitoihin.¹⁴⁷ Lisäksi tällä hetkellä tahdosta riippumaton hoito edellyttää nimenomaisesti mielisairautta sekä oman tai muiden terveyden ja turvallisuuden huomioiden hoidon tarvetta, jolla tarkoitetaan, että tilan on asianmukaisella lääketieteellisellä hoidolla lievitetävissä tai parannettavissa.¹⁴⁸

Perusteet psykopatian ja alentuneen syyntakeisuuden kohtaamaan kritiikkiin ovat Suomessa olleet oikeus- ja lääketieteen kesken sinällään melko samankaltaiset. Erona tieteiden välillä on kuitenkin erilainen suhtautuminen kategorian poistamiseen, joka vaikuttaa saaneen enemmän kannatusta oikeuspsykiatrian kuin oikeustieteen puolella.¹⁴⁹ Eräs syy tälle voi olla erilainen käsitys ihmisen käyttäytymisestä ja se,¹⁵⁰ että oikeuspsykiatriassa ei teoreettisesti ole otettu kantaa tarpeeseen moittia henkilöitä eri tavoin heidän psyykkisestä tilastansa johtuvien erojen perusteella. Oikeuspsykiatrian puolella enemmän on korostunut vaarallisuuden ohella etenkin tarvittavan hoidon varmistaminen.¹⁵¹ Hoidon painottamisessa voi jossain määrin kyse olla myös siitä, että käsitykset eroavat siitä, mikä olisi paras tapa kohdella sosiaalisesti haitallisesti käyttäytyviä.¹⁵²

Eri kysymys kuitenkin on, minkä seikkojen tulisi vaikuttaa syyntakeisuusarviointiin. Suomessa syyntakeisuusarviointi perustuu psykiatrisen diagnoosin ohella psykologis-normatiiviseen kriteeriin tekijän ymmärrys- ja kontrollikyvystä. Oikeuspsykiatrit antavat lausunnon samoilla perusteilla kuin tuomioistuimen on tehtävä ratkaisu syyntakeettomuudesta.¹⁵³ Lähtökohdat arvioinnilla saattavat kuitenkin poiketa toisistaan. Psykiatrian lähestymistapa korostaa psyykkisen häiriön ja teon syy-seuraussuhdetta nimenomaan lääketieteellisestä näkökulmasta.¹⁵⁴ Tämä on tulkittu oppikirjateksteissä niin, että lähtökohta arvioinnille yleisesti on lääketieteellinen ja normatiivista arviointia avataan

¹⁴⁶ Hakola 1993, s. 230.

¹⁴⁷ ks. esim. Kaila – Achté 1970, s. 74; Virkkunen – Achté – Kaila 1981, s. 88–89; Hakola 1993, s. 229–232 ja Tiihonen 2021, Rikosoikeudellinen oikeuspsykiatria.

¹⁴⁸ HE 201/1989 vp, s. 15–16. Ei ole aivan itsestään selvää, ovatko persoonallisuushäiriöt laskettavissa esimerkiksi sairauksiksi. Tästä keskustelusta ks. esim. *Bolton 2008*.

¹⁴⁹ ks. Pajuoja 1995, s. 224.

¹⁵⁰ Tadros 2001, s. 325–326.

¹⁵¹ ks. esim. Tiihonen 2021, Rikosoikeudellinen oikeuspsykiatria – Alentunut syyntakeisuus -luokan merkitys.

¹⁵² Tadros 2001, s. 325–326.

¹⁵³ HE 44/2002 vp, s. 46, 48–49.

¹⁵⁴ Ahlgén-Rimpiläinen – Puusa 2018, s. 14–15.

teoksissa vähän tai ei ollenkaan. Yleisesti lääketieteen lähestymistapa korostaa impulsiivisuutta riskitekijänä rikollisuudelle. Erityisesti persoonallisuushäiriöiden osalta todetaan muun muassa, että impulssikontrollin heikkouden on tullut olla jo havaittavissa aiemmassa elämänvaiheessa. Häiriön keston ja vaikeusasteen ohella syyntakeisuusarviointiin liitetään oikeuspsykiatriassa myös sen hoidettavuus sekä uusimiseriski tai tekijän vaarallisuus.¹⁵⁵ Tutkimuksessa on myös havaittu, että oikeuspsykiatrien lausunnoissa viitataan toisaalta melko harvoin kognitiiviseen elementtiin ja erityisesti kykyyn ymmärtää teon oikeudenvastaisuus.¹⁵⁶

Syyntakeisuusarviointia koskevien esitöiden mukaan arvioinnin tulisi kuitenkin ensi sijassa olla oikeudellis-moraalista. Syyntakeisuuden arvioiminen liittyykin yleiseen syyllisyysarviointiin. Ensisijaisina periaatteina syyntakeisuusarvioinnissa ovat näin ollen syyllisyysperiaate ja rankaisemisen oikeudenmukaisuus. Toissijaisesti huomioitavaksi tulevat rangaistuksen mielekkyys ja yleispreventioon liittyvä rangaistuksen tarkoituksenmukaisuus, joka Suomessa ei liity hoitoideologiaan.¹⁵⁷ Voidaankin siis olettaa, että syyntakeisuusarvioinnin lääketieteellisen sisällön tulee olla johdonmukainen rikosoikeuden tavoitteiden kanssa esimerkiksi säännöksessä tarkoitettujen psyykkisten häiriöiden ja psykologis-normatiivisen kriteerin osalta.¹⁵⁸ Kyse on siis siitä, mitä syyntakeisuudella ylipäänsä tavoitellaan rikosoikeudessa. Yleisenä lähtökohtana lienee tällöin rikosoikeudellisen rangaistuksen oikeuttaminen niin, että se kohdistuu henkilöihin, jotka voivat kantaa rikosoikeudellisen vastuun. Lainsäätäjän ilmaistuna tarkoituksena on myös ollut käyttää syyntakeettomuutta koskevassa sääntelyssä yleiskielisiä termejä.¹⁵⁹ Estettä ei siis ole sille, että termien sisältöä linjataan rikosoikeudellisen vastuukäsityksen mukaiseksi.

Normatiivisessa arviossa huomiota tulisikin kiinnittää säännöksen psykologis-normatiiviseen kriteeriin kokonaisuudessaan. Toisaalta kriteerin ei myöskään tulisi tuoda mitään ylimääräistä. Esitöissä on myös suositeltu hoidontarpeen arvioinnin, vaarallisuusarvion ja uusimiseriskin arvioinnin erottamista syyntakeisuusarvioinnista.¹⁶⁰ Esimerkiksi tunnetun hoidon puuttumisen ei tulisi vaikuttaa siihen, miten

¹⁵⁵ ks. Tiihonen 2021, Rikosoikeudellinen oikeuspsykiatria 2021, s. 139–142.

¹⁵⁶ Rautanen 2021, s. 140–141, 153.

¹⁵⁷ HE 44/2002 vp, s. 46, 48.

¹⁵⁸ Moore 2020, s. 147 ja Shaw 2009, s. 499.

¹⁵⁹ HE 44/2002 vp, s. 62.

¹⁶⁰ HE 44/2002 vp, s. 62.

persoonallisuushäiriöisen yksilön syyntakeisuus arvioidaan, etenkin kun hoitoideologia on hylätty rikosoikeuden olemassaolon perusteena.¹⁶¹ Lisäksi tehokkaan parantavan hoidon puute ei ole ongelma esimerkiksi dementian tai älyllisen kehitysvammaisuuden kohdalla.¹⁶² Rikosoikeuden tavoitteiden ensisijaisuus ei sinällään kuitenkaan tarkoita, etteikö käsitteille voida antaa lääkintäjuridista merkitystä, eli saavuttaa oikeuspsykiatrian kanssa yhteistä käsitystä käsitteen sisällöstä tai yleistä yhteistä oikeudellista käsitystä.¹⁶³

Toisaalta oikeustieteenkään puolella esimerkiksi oikeuskäytännössä ei ole erityisesti kiinnitetty huomiota siihen, miten arviointi ja sen mahdolliset rajaukset on perusteltavissa moraaliseen moitteeseen perustuvassa syyntakeisuusajattelussa. Painotuksena on ollut enemmän rankaisemisen tarkoituksenmukaisuus ja preventiiviset näkökohdat sekä mahdollisesti sen mukanaan tuoma yleisen oikeustajun seuraaminen.¹⁶⁴ Preventiivisten näkökohtien huomioiminen ei sinällään ole ongelma, sillä syyntakeisuusajattelu ja syyllisyysperiaate toimivat rajoitteena lähinnä liian pitkälle menevälle yleis- ja erityispreventiivisille näkemyksille.¹⁶⁵ Toisekseen yleisten oppien uudistusta koskevien esitöiden perustella tarkoituksena on ilmeisesti ollut varsinkin alentuneen syyntakeisuuden osalta tarkoituksenmukaisuusperusteiden jossain määrin laajempi huomioiminen verrattuna ensisijaisena pidettyyn syyllisyysperiaatteen mukaiseen ajatteluun.¹⁶⁶

Rankaisemisella saa siis olla muitakin tavoitteita kuin moitteen esittäminen, esimerkiksi erityisestävyys sekä yhteiskuntamoraalin ylläpitäminen. Syyntakeisuusarvioinnissa keskeisin tekijä on kuitenkin tekijän toisintoimimismahdollisuuden arvioiminen oikeudellisesti ja moraalisesti.¹⁶⁷ Arvioinnin sisällön ja kattavuuden tulisivat myös olla johdonmukaisia näiden tavoitteiden suhteen. Lisäksi oikeustieteen tulisi kyetä tarjoamaan psykiatrian tuella myös oma perusteltu näkökulmansa siihen, mikä lääketieteellisten kantojen normatiivinen merkitys on. Esimerkiksi syyllisyysperiaatteen rajaaminen nojautumalla oikeuspsykiatriisiin näkemyksiin ilman oikeudellista pohdintaa ja perusteluja

¹⁶¹ Esimerkiksi rehabilitaatiota korostettaessa myös psykiatrisen määritelmän ja käsityksen rooli voi olla toisenlainen. ks. myös Moore 1984, s. 243.

¹⁶² ks. Fine – Kennett 2004, s. 436.

¹⁶³ ks. KKO 2018:43, kohta 11 ja HE 44/2002 vp, s. 62.

¹⁶⁴ ks. esim. HE 44/2002 vp, s. 61.

¹⁶⁵ Melander 2016, s. 143.

¹⁶⁶ ks. myös HE 44/2002 vp, s. 61, jossa ”lievennys tapahtuu siltä osin kuin rangaistuksen tehtävänä on syyllisyyden asteeseen sidotun paheksunnan osoittaminen”.

¹⁶⁷ ks. myös HE 44/2002 vp, s. 46, 62. Oikeuskäytännössä esimerkiksi enimmäisrangaistukseen määräämisen soveltamisala eli preventiivisten tavoitteiden etusija on kuitenkin katsottu hyvin suppeaksi. ks. KKO 2022:13, kohdat 13–14.

on vastaajan oikeuksien ja syyntakeisuusarvioinnin tarkoituksen kannalta ongelmallista. Lisäksi nykyistä selkeämpi käsitys merkityssisällöstä voisi auttaa myös oikeustieteen ja oikeuspsykiatrian välisessä kommunikaatiossa.¹⁶⁸

¹⁶⁸ ks. Ahlgren-Rimpiläinen ym. 2021, s. 226.

3 Keneen rikosoikeudellinen moite voidaan kohdistaa?

3.1 Syyntakeisuus ja rangaistuksen käytön oikeuttaminen Suomessa

Rikosoikeuden tavoitteet syyntakeisuuden ja psyykkisten häiriöiden määrittelyssä koskevat rikosoikeuden yleisiä rangaistuksellisia tavoitteita, joiden sisällöstä myös syyntakeettomuuden ja alentuneen syyntakeisuuden merkitys rikosoikeusjärjestelmälle voidaan johtaa.¹⁶⁹ Rangaistukselliset tavoitteet toimivat samalla rikosoikeuden ja rankaisemisen oikeutuksena, rangaistusteorian.¹⁷⁰ Rangaistusteoriasta kumpuavat ehdot, joiden täytyessä rikosoikeuteen turvautuminen on moraalisesti oikeutettua.¹⁷¹ Yhteiskunnan omaksuma rangaistusteoria muodostaa perustan koko rikosoikeudelliselle järjestelmälle ja sen periaatteille.¹⁷² Rangaistusteorioilla on rikosoikeudellisessa järjestelmässä kontrolloiva funktio, eli ne kertovat, milloin rikosoikeuden käyttäminen on sopivaa. Toiseksi niillä on oikeuttava funktio, eli teorian asettamien edellytysten täytyessä ne oikeuttavat rangaistuksen käytön. Kolmanneksi rangaistusteorioilla on systematisoiva funktio, eli ne ottavat kantaa rikosoikeuden ja rangaistuksen käyttöä ohjaaviin periaatteisiin. Neljänneksi rangaistusteorioilla on tietynlainen sisällöllinen tehtävä materiaalsen oikeudenmukaisuuden toteuttajana.¹⁷³ Rangaistusteorioilla on vahva side etiikkaan ja moraalifilosofiaan yhteiskuntafilosofisen- ja poliittisen ulottuvuuden ohella. Valinta erilaisten rangaistusteorioiden välillä on myös valinta erilaisten moraalifilosofisten perusnäkemysten välillä, ja se kertoo myös yhteiskunnan ihmiskäsityksestä.¹⁷⁴ Erilaisten rangaistusteorioiden omaksuminen voi johtaa erilaisiin käsityksiin vastuusta vapauttavista perusteista yleisesti sekä erilaisiin psyykkisten häiriöiden ja syyntakeettomuuden määritelmiin.¹⁷⁵

Rikosoikeudellisella järjestelmällä tavoitellaan Suomessa yleispreventiivistä moraalialuovaa tai vahvistavaa vaikutusta.¹⁷⁶ 1960- ja 1970-luvuilla kriminaalipolitiikan perusteet olivat uudistusten alla ja linjaksi omaksuttiin niin kutsuttu uusklassinen rikosoikeusajattelu. Valinnan taustalla oli muun muassa pyrkimys suomalaisen rikosoikeuden humanisointiin

¹⁶⁹ Moore 2020, s. 147.

¹⁷⁰ Tolvanen 2009, s. 358.

¹⁷¹ Nuotio 1998, s. 502.

¹⁷² Lappi-Seppälä 1994, s. 21.

¹⁷³ Melander 2016, s. 28.

¹⁷⁴ Lappi-Seppälä 2000, s. 16.

¹⁷⁵ Moore 1984, s. 243.

¹⁷⁶ ks. esim. Lappi-Seppälä 2000, s. 56–70.

sekä kriminaalipolitiikan rationalisointiin.¹⁷⁷ Osana uusklassismia¹⁷⁸ omaksuttiin pohjoismainen välilliseen yleispreventioon pohjautuva rangaistusteoria. Pohjoismaisen tulkinnan mukaan rangaistus ei toimi vain välittömänä pelotteena, vaan ennemminkin yleisiin asenteisiin ja arvoihin kohdistuvana vaikuttimena. Rangaistuksella olisi siis myös moraalialuova vaikutus. Alkuperäinen välillisen yleisestävyyden ajatus rangaistuksen moraalialuovasta vaikutuksesta nojasi Uppsalan koulukunnan teoriaan moraaliarvostelmien siirrettävyydestä ja niiden suggestiivisesta luonteesta. Moittimalla jotakuta riittävän monta kertaa, oppisi tämä pitämään tekoa moitittavana. Kun tekoon liitetään yhteiskunnallinen moite eli rangaistus, saa teko vähitellen kielteisen moraalisen vivahteen ja sitä aletaan pitää yleisesti paheksuttavana. Normin noudattaminen seuraa siis sisäisestä motivaatiosta ja teon sisäisestä laadusta, ei esimerkiksi sanktiopelotteesta.¹⁷⁹

Välillisen yleisestävyyden tehokkuutta voidaan perustella myös muilla tavoin, joille kaikille kuitenkin yhteistä on lainnoudattamisen perustuminen tekijän sisäisiin motiiveihin.¹⁸⁰ Moraalia luovan vaikutuksen ohella lain koetulla legitimitetillä on esitetty olevan lain tehokkuudelle keskeinen merkitys. Lakia saatetaan noudattaa, koska se nähdään kaikkia sitovana sääntönä. Tällöin moraalinen paheksuttavuus ei olisi keskeistä lain noudattamiselle. Vaihtoehtoisesti lain noudattaminen saattaa johtua sen muodollisesta auktoriteettiasemasta. Lisäksi lailla voi myös olla tapaa luova vaikutus, jossa painoarvoa ei aseteta teon moraalille paheksuttavuudelle, vaan lakeja noudatetaan, koska siitä on tullut tapa. Kyseessä on kuitenkin ennemmin syntymekanismien sijaan välillisen yleisprevention lopputulos. Lain noudattaminen perustuisi näin tekijän sisäisiin motiiveihin, joskin yleispreventiivisten hypoteesien ei tarvitse nojata vain moraaliin.¹⁸¹ Lain vaihtoehtoisista vaikutustavoista Suomessa rikosoikeuden vaikutus moraaliin on korostunut rangaistusteoriassa enemmän kuin muissa Pohjoismaissa.¹⁸²

Mikäli rangaistusjärjestelmän edellytetään vaikuttavan moraalikäsitteisiin, tulee rangaistukset mieltää moitteiksi, eli moraalisesti värittyneiksi reaktioiksi. Rangaistuksella

¹⁷⁷ Lappi-Seppälä 2000, s. 26.

¹⁷⁸ Uusklassismin muita piirteitä ovat tekorikosoikeus, yhdenvertaisuus sekä laillisuus-, suhteellisuus- ja syyllisyysperiaatteiden korostaminen. *Vatjus-Anttila 2022*, s. 92.

¹⁷⁹ Lappi-Seppälä 2000, s. 27–28, 56–57 ja Lappi-Seppälä 1998, s. 1285.

¹⁸⁰ Lappi-Seppälä 2000, s. 56.

¹⁸¹ Melander 2008, s. 368, ks. myös Yli-Hemminki – Melander – Nuotio 2022, s. 30 ja Lappi-Seppälä 2000, s. 56–57; Tolvanen 2009, s. 360–361. Erilaisia jaotteluita löytyy myös mm. Nuutila 1997, s. 29–30. Käytännössä kuitenkin tausta-ajatus on näissä kaikissa sama.

¹⁸² Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 47–48; ja Tolvanen 2009, s. 360; ks. yleisesti esim. Lappi-Seppälä 2000, s. 56–70. Kriittisestä suhtautumisesta ks. esim. Frände 2012, s. 24 ja Simester – von Hirsch 2011, s. 25.

siis todetaan, että teko on paheksuttava ja ansaitsee moitteen. Toisaalta mikäli yhteisöllä ei enää ole moraalista kantaa normin rikkomiseen, ei normia enää pidetä arvokkaana. Tällöin rangaistuksen tarpeellisuus poistuu. Rangaistuksen moiteluonteen ohella välillisen yleisprevention tehokkuuden varmistamiseksi järjestelmän tulee olla uskottava sekä herättää luottamusta. Lisäksi rangaistusjärjestelmän legitimitetti on keskeistä välillisen yleisprevention toimivuudelle.¹⁸³ Välillisen yleisprevention tavoitteita on vaikea saavuttaa, jos vallitsevat moraalikäsitteet eivät heijastu takaisin kriminalisoinneista tai rikosoikeuden yleisistä opeista.¹⁸⁴ Jotta yhteisö voisi hyväksyä uuden normin, täytyy sen sisältää vähintäänkin jokin tarkoitukseensa nähden neutraalina hyvänä pidettävä asia. Parhaimmillaan normi vastaa johonkin, jota yhteisö todella pitää ongelmallisena.¹⁸⁵

Vastavuoroisesti teon kriminalisointi vaikuttaa siitä seuraavan rangaistuksen oikeutukseen luomalla moraalisia perusteita ihmisten toiminnalle. Kriminalisoinnilla voidaankin esimerkiksi kiinnittää huomio aiemmin yleisesti pimentoon jääneisiin teon vahingollisiin piirteisiin.¹⁸⁶ Sinällään on huomattava, että ajatus moraalista luovasta vaikutuksesta ei odotakaan, että vaikutus asenteisiin tai yleiseen moraaliiin syntyisi kovin nopealla aikataululla.¹⁸⁷ Lisäksi rikosoikeutta ei lähtökohtaisesti pidetä ainoana tai edes tärkeimpänä moraalin lähteenä. Rikosoikeus voi kuitenkin antaa institutionaalista tukea muille moraalin lähteille kuten perheelle tai koululle.¹⁸⁸

Välillisen yleisprevention merkityksenä syyntakeisuusarvioinnille ja myös psyykkisen häiriön määritelmälle on katsottavissa rangaistuksen tarkoituksenmukaisuuden huomioiminen. Tämä voi vaikuttaa kahteen eri suuntaan. Rangaistuksen oikeutuksena on sen tehokkuus moraalin luojana ja ylläpitäjänä ja siten lainkuuliaisuuden edistäjänä, mitä poikkeukset rangaistavuudessa voivat heikentää.¹⁸⁹ Toisaalta taas rangaistus ei ole tarkoituksenmukainen, jos rangaistus ja säännökset eivät motivoi yksilön toimintaa. Esimerkiksi yhteisö ei voi luottaa vakavasti mielisairaana noudattavan normeja ja säännöksiä, jolloin rankaisematta jättäminen ei myöskään vaikuta yleisprevention tehokkuuteen.¹⁹⁰

¹⁸³ Lappi-Seppälä 2000, s. 2, 59. Rangaistukseen voidaan liittää myös muita, esimerkiksi hoidollisia elementtejä riippuen rangaistuksen muista tarkoituksista. *Lappi-Seppälä 2000, s. 2.*

¹⁸⁴ Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 48; Melander 2008, s. 360 ja Lappi-Seppälä 2000, s. 58.

¹⁸⁵ Lappi-Seppälä 2000, s. 57–58.

¹⁸⁶ Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 23 ja Frände 2012, s. 24; ks. myös Duff 2007, s. 90–92.

¹⁸⁷ Lappi-Seppälä 2000, s. 57–58; vrt. Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 23.

¹⁸⁸ Lappi-Seppälä 2000, s. 58.

¹⁸⁹ ks. esim. Honkasalo 1965, s. 34.

¹⁹⁰ ks. Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 454.

Lisäksi voidaan ajatella, että selkeästi mielisairaan rankaiseminen olisi vastain yhteisön moraalikäsitystä, mikä voi heikentää järjestelmän legitimitettä. Tällöin syyntakeisuusarviointi toimisi väylänä vapauttaa vastuusta yksilöt, joiden yhteisö ei katso olevan moraalisesti ja rikosoikeudellisesti vastuussa teostaan.

Syyntakeisuusarvion onkin todettu pohjaavan moraaliseen moitteeseen.¹⁹¹ Ajatus ei ole mitenkään uusi. Myös vuoden 1976 rikosoikeuskomitean mietinnössä on todettu, että mahdollisesta yleisestä tarkoituksenmukaisuudesta huolimatta olisi syyntakeettoman henkilön rankaiseminen syyllisyysperiaatteen vastaista.¹⁹² Lisäksi nykyisen säännöksen esitöissä on todettu, että syyntakeettomuus tulisi nähdä ensisijaisesti osana syyllisyysarviota.¹⁹³ Rangaistusteoreettisesta näkökulmasta tämä voidaan yhdistää sovitussajatteluun, jota Suomessa on pidetty rankaisemista rajoittavana periaatteena,¹⁹⁴ sillä välillisen yleisprevention ongelmana on, ettei se itsessään aseta rajaa sille, kuinka ankara rangaistuksen tulisi olla.¹⁹⁵ Lisäksi sovitusteoria eli retributiivinen rangaistusjärjestelmä on toisintoimimismahdollisuuden perustuvassa syyllisyys- ja syyntakeisuusajattelussa ainoa mahdollinen vaihtoehto.¹⁹⁶ Sovitusteorioissa rangaistus perustellaan vetoamalla tehtyyn tekoon ja oikeudenmukaisuuteen. Tekijä on vapaasta tahdostaan tekemällään teolla osoittanut ansaitsevansa rangaistuksen,¹⁹⁷ ja rangaistuksen perimmäisenä tarkoituksena on teon oikeudenmukainen sovitus.¹⁹⁸

Sovitussajatus kytkeytyykin erityisesti syyllisyyden vaatimukseen, jossa moite voidaan kohdistaa vain sen ansaitsevaan henkilöön. Koska rangaistus on moite tekijän tekemästä vääryydestä, edellytetään samalla, että tekijä on moraalinen toimija, jolla on mahdollisuus vastata moitteeseen moraalisena toimijana, ja joka kykenee arvioimaan toimiensa sopivuutta.¹⁹⁹ Syyntakeisuuden tulisikin kattaa vain moraalisesti vastuulliset.²⁰⁰ Samalla syyntakeettomuuden tai alentuneen syyntakeisuuden huomioiminen on järjestelmän

¹⁹¹ HE 44/2002 vp, s. 64.

¹⁹² Rikosoikeuskomiteamietintö 1976:72 1977, s. 112.

¹⁹³ HE 44/2002 vp, s. 46.

¹⁹⁴ Tolvanen 2009, s. 367; ks. esim. Hyttinen 2015, s. 381–382 ja Nuutila 1991, s. 214–215.

¹⁹⁵ Yli-Hemminki – Melander – Nuotio 2022, s. 28.

¹⁹⁶ Hyttinen 2015, s. 381–382; vrt. Tadros 2017, s. 605–616.

¹⁹⁷ Lappi-Seppälä 2000, s. 16 ja Hyttinen 2015, s. 381–382.

¹⁹⁸ ks. esim. Nuutila 1997, s. 21.

¹⁹⁹ ks. von Hirsch 2017, s. 4, 12.

²⁰⁰ Moore 2020, s. 149.

moraalinen velvollisuus.²⁰¹ Välillinen yleispreventio ei siis ole ainoa Suomessa toimiva rangaistuksen oikeutusperuste, vaan sovitusteoria toimii yleispreventiosta erillisenä perusteena.²⁰² Rangaistuksen oikeutuksen voidaan katsoa toimivan kahdella eri tasolla hyödyntäen eri lähtökohtia. Järjestelmän tasolla rikosoikeutta voidaan hyvinkin oikeuttaa yleispreventiivisillä tavoitteilla. Yksilötasolla taas rangaistuksen oikeutuksessa tulee tarkoituksenmukaisuuden ohella huomioida myös rangaistuksen oikeudenmukaisuus kyseisen tekijän kohdalla.²⁰³ Rangaistuksen oikeudenmukaisuus ja suhde syyllisyyteen ovat myös syyntakeisuusarvioinnin ensisijaisina perusteina. Kuten todettua oikeudenmukaisuus- ja sovitusajattelu ei toteudu kuitenkaan täysin absoluuttisesti, sillä esimerkiksi murhaksikin erityisen törkeästä teosta voidaan syyntakeisuuden alentuneisuudesta huolimatta tarkoituksenmukaisuus- eli yleispreventiivisin syin tuomita täysi rangaistus.²⁰⁴

Nykyisellä rangaistusajattelulla voidaan ainakin kahdella eri tavoin oikeudellisesti perustella syyntakeisuusarvioinnin suhde rikosoikeudellisen vastuun edellytyksiin. Tavoitteena on estää sellaisten henkilöiden rankaiseminen, jotka ovat sekä vaarattomia että henkilöinä sellaisia, joihin preventio ei vaikuta. Toisekseen päämääränä on estää moraalisesti syyttömien tekijöiden ansaitsematon rangaistus.²⁰⁵ Esitöiden mukaan Suomessa nämä molemmat päämäärät, eli tarkoituksenmukaisuus ja oikeudenmukaisuus ovat myös huomioitu. On kuitenkin niin, että erityisesti syyllisyysperiaatteeseen nojautuvassa syyntakeettomuusajattelussa oikeudenmukaisuusajattelulla on etusija.²⁰⁶ Sovitusteoriaan nojaavassa ajattelussa syyntakeettomuuden oikeudellisen sisällön tulisi heijastella moraalisia periaatteita, jotka toimivat vastuuvapausajattelun perusteluina.²⁰⁷ Lisäksi uusklassinen rikosoikeus korostaa yleisesti syyllisyysperiaatteen merkitystä.²⁰⁸

Voidaankin nähdä ero rangaistusjärjestelmässä kokonaisuudessaan ja vastuun määrittelemisessä yksittäisessä tapauksessa. Järjestelmä, jossa asetetaan sääntöjä ja rangaistaan niitä, jotka ovat vastuussa sääntöjen rikkomisesta, palvelee yhteisön intressejä. Tästä ei kuitenkaan suoraan seuraa, että yhteisön intressit oikeudenmukaisesti painaisivat

²⁰¹ ks. Morse 2016, s. 239; vrt. Jareborg 1994, s. 259, jonka mukaan Ruotsissa syyntakeettomuuden käsitteen siirtäminen rikoksen määrittämisen tasolta seuraustasolle oli seurausta nimenomaan siitä, että haluttiin ottaa etäisyyttä ajatukseen, että henkilöt voivat olla moraalisesti vastuullisia teoistaan.

²⁰² ks. myös Hyttinen 2015, s. 381.

²⁰³ ks. Simester 2021, s. 14 ja Sifferd 2021, s. 545.

²⁰⁴ ks. HE 44/2002 vp, s. 204 ja KKO 2022:13.

²⁰⁵ ks. Moore 2020, s. 148.

²⁰⁶ ks. HE 44/2002 vp, s. 46.

²⁰⁷ Moore 1984, s. 244.

²⁰⁸ Vatjus-Anttila 2022, s. 92.

enemmän kuin yksilön kohtelun oikeudenmukaisuus.²⁰⁹ Lisäksi yksilön ominaisuuksilla on merkitystä myös rangaistusteorian edellyttäessä, että rangaistus on moite ja näin sisältää moraalisen ulottuvuuden. Moraalisen oikeudenmukaisuuden vuoksi voidaan myös edellyttää, että tekijän moraalisella kyvykkyydellä on merkitystä rangaistuksen langettamiselle.²¹⁰ Tällä on merkitystä siitä huolimatta, että nykyisessä säännöksessä ei ole suoraan todettu, että tekijän heikko moraalinen ymmärrys olisi merkittävää nimenomaan syyntakeisuusarvioinnille. Tähän löytyy kuitenkin viittaus säännöksen esitöistä.²¹¹ Lisäksi syyllisyysperiaatteen mukaisesti moraalisen moitteen sisältävä rangaistusuhka on suunnattu vain teostaan moraalisesti ja oikeudellisesti vastuunalaisille syyntakeisille rikoksentekijöille.²¹² Lisäksi oikeusperiaatteet kuten syyllisyys- ja laillisuusperiaate kytkevät oikeuden moraaliin ja myös yhteiskuntapoliittisiin tavoitteisiin.²¹³

3.2 Rikos ja rangaistus – moraalinen moite moraalisesta vääryydestä

Suomessa rangaistuksen oikeutuksena käytettävissä välillisessä yleispreventiossa sekä tätä rajoittavassa sovitusteoriassa keskeisenä oletuksena onkin, että rangaistus sisältää moraalisen moitteen. Tästä seuraa, että rikoslain säännöksillä on oltava moraalinen sisältö.²¹⁴ Rikollisen teon tulee siis olla moraalinen vääryys. Välillinen yleispreventio edellyttää säännösten moraalista sisältöä, jotta säännöksillä voidaan luoda moraalista vaikutusta.²¹⁵ Ylipäänsä moraalinen oikeus luoda säännöksiä perustuu erilaisten yhteisön arvojen suojelemiseen. Suojeltavien arvojen merkitys koostuu osaltaan niiden toisista arvoista erottuvasta sisällöstä. Esimerkiksi raiskaus ja seksuaalinen hyväksikäyttö suojaavat seksuaalista autonomiaa, jonka sisäinen arvo voidaan arvioida erillään ruumiillisesta autonomiasta.²¹⁶ Ajatus muistuttaa Saksasta Suomeenkin rantautunutta oikeushyväajattelua.²¹⁷ Moraalista sisältöä kriminalisointeihin tuokin myös rikosoikeuden yhteys perusoikeuksiin. Aineellisten perusoikeuksien voidaan katsoa muodostavan rikosoikeudellisen järjestelmän oikeutettujen suojelukohteiden eli oikeushyvien ytimen.²¹⁸ Samalla perusoikeusajattelun vahvistuminen on myös antanut lisää tukea rikosoikeuden

²⁰⁹ ks. myös Fletcher 2000, s. 511.

²¹⁰ ks. esim. Fine – Kennett 2004, s. 433–434.

²¹¹ HE 44/2002 vp. s. 63.

²¹² Lappi-Seppälä 2000, s. 38.

²¹³ Nuotio 1998, s. 498.

²¹⁴ Melander 2008, s. 360, 369; Lappi-Seppälä 2000, s. 2, 59 ja Moore 1997, s. 70–72.

²¹⁵ Melander 2008, s. 360, 369.

²¹⁶ Horder 1994, s. 343.

²¹⁷ ks. esim. Yli-Hemminki – Melander – Nuotio 2022, s. 34.

²¹⁸ Melander 2008, s. 359–360.

ydinperiaatteille, jotka vuorostaan myös välittävät moraalialia ja oikeutta.²¹⁹ Vastaavasti järjestelmän legitimiisyys osaltaan edellyttää, että yhteisö kokee kriminalisoinnit omien moraalikäsitystensä mukaiseksi. Lain ei tulisi olla kansalaisille tai yhteisölle jokin sattumanvarainen joukko sääntöjä tai vaatimuksia, joita ei tarvitse aidosti ymmärtää, mutta joita vahvistetaan pakottavilla uhkauksilla. Kansalaisten tulee sen sijaan kyetä ymmärtämään arvot, joiden vuoksi säännöt ovat oikeutettuja velvollisuuksia. Lisäksi arvojen tulee olla sellaisia, jotka he voivat myös hyväksyä.²²⁰

Rikosoikeudellisten säännösten tulisikin heijastella yhteisön arvoja sen sijaan, että lain sisältö ja noudattaminen seuraisi ulkopuolisen auktoriteetin käskyistä. *Duffin* mukaan ”lakia on noudatettava, koska se on laki” -ajattelun perusteet toiminnalle ovat liian erillisiä oikeuden ulkopuolisista, erityisesti moraalista toimintaperusteista, jolloin säännöksen sisällöllinen merkitys osin ohitetaan. Kuitenkin rikosoikeudellisen rangaistuksen moite kohdistuu tehtyyn vääryyteen, ei oikeudellisen käskyn rikkomiseen. Siksi myös rikosoikeudellisten säännösten tulisi puhutella yhteisöä sisällöllisesti.²²¹ Tämä on myös välillisen yleisprevention tavoite. Jotta säännökset voivat olla tavalliselle ihmiselle tällä tavoin ymmärrettäviä, tulee yleiskielen jollain tavalla yhdistyä lain teknisiin määritelmiin. Esimerkiksi *Duff* on esittänyt, että tämä saavutetaan käyttämällä oikeuden paksuja käsitteitä. Paksut eettiset käsitteet mahdollistavat toiminnan kuvailun tiettyjen sisällöllisten ja eettisten arvojen avulla. Käsitteessä on tällöin sekä kuvaileva että arvottava sisältö. Tällaisia ovat erilaiset rikosnimikkeet kuten murha, petos tai raiskaus. Paksut käsitteet siis auttavat ihmisiä tunnistamaan erilaiset rikosoikeudelliset vääryydet juuri vääryyksiksi sen perusteella, minkälainen rooli käsitteillä on heidän arkielämässään.²²²

Laki edellyttää siis moraalista selkeyttä. Voidaankin ajatella, että oletus, että kaikki tuntevat lain käy epäuskottavaksi, jos sillä tarkoitetaan vain tekstimuotoisen lain tuntemusta. Keskeisempää lienee, että ihmiset tuntevat lain sisällön, vaikka he eivät tuntisikaan sen tarkkaa sanamuotoa. Lain moraalinen selkeys voidaan saavuttaa käyttämällä selviä moraalisia erotteluja ja merkityksiä, joita käytetään lain ulkopuolella. Lisäksi selkeyttä saadaan osoittamalla selvästi, mitä erottelujen ja merkitysten ryhmiä on lakiin toistettu.

²¹⁹ Nuotio 1998, s. 498.

²²⁰ ks. *Duff* 1998, s. 199. *Duffin* käsitys liittyy alun perin hänen kommunikatiiviseen teoriaansa siitä, että yksilön tulee kyetä tietyllä tavalla vastaamaan teoistaan yhteisön edessä. Tämä edellyttää velvollisuuksien ymmärtämistä.

²²¹ *Duff* 2007, s. 46; vrt. esim. *Green* 1990, s. 225.

²²² *Duff* 1998, s. 200 ja *Holder* 1994, s. 335–336.

Tekojen sisällöillä on myös julkinen merkitys. Säännöksen moraalinen selkeys riippuu siis ainakin osittain siitä, kuinka säädös heijastelee eroja tekojen välillä, jotka jo nyt eroavat myös yhteisissä mielikuvissa ja näin omaavat erilaiset julkiset merkitykset ja siten myös erilaiset moraaliset merkitykset.²²³ Oikeuden moraalinen sisältö saavutettaisiin siis omaksumalla yhteisön konkreettisiakin moraalisia käsityksiä.

Rikosoikeuden avulla pyritään siis tuomitsemaan tietynlaiset moraaliset vääryydet, jotka yhteisö tunnistaa. Rikosoikeuden oikeuttaminen siis edellyttää, että rikoksiksi määritellyt teot ovat tällaisia oikeanlaisia vääryyksiä.²²⁴ Tätä voidaan perustella sillä, että mikäli otamme vakavasti yhteisön arvot sekä vaatimuksen, että yhteisön jäsenien tulee kohdella toisiaan kunnioituksella, tulee myös ottaa näitä arvoja koskevat rikkomukset riittävän vakavasti ja tuomita ne tämän mukaisesti.²²⁵ Mikäli arvoa tai normia ei enää koeta keskeiseksi tai moraalisesti merkittäväksi, tulee myös rikosoikeudellisen reaktion muuttua.²²⁶ Välillisessä yleispreventiossakin säännöksen normatiivinen merkitys siis edellyttää, että rangaistuksen oikeutus nojaa muuhunkin kuin yhteisön lain kieltojen rikkomiseen. Säännöksen sisällön tulee olla jotain, jota on syytä noudattaa myös ilman sanktiouhkaa. Pelkkä lain auktoriteettiaseman kunnioitus tuskin täysin legitimoit moraalisesti esimerkiksi huonona tai tarpeettomana pidettyä säännöstä.²²⁷

Näkökulman ongelmana on, että intuitiivisesti näin ei voida legitimoida sitä rikosoikeudellisten säännösten joukkoa, jota ei oikeastaan voida pitää vääryytenä ennen toiminnan tai laiminlyönnin kriminalisointia.²²⁸ Sinällään esimerkiksi nopeusrajoitusten seurauksena mahdollisesti parantunut tieliikenneturvallisuus suojaa myös tienkäyttäjien henkeä ja terveyttä. Toisaalta moraaliselta kannalta ei ole paljoakaan eroa sillä, ajetaanko tiellä turvallisesti 120 kilometrin vai 135 kilometrin tuntivauhtia. Jälkimmäinen on kuitenkin kaikilla tieosuuksilla Suomessa (lähtökohtaisesti) rike.²²⁹ Käytännössä rikosoikeutta käytetäänkin myös muiden yhteiskunnan ja poliittisten intressien tavoittelemiseen, jolloin

²²³ Gardner 2007, s. 45–48.

²²⁴ Duff 2007, s. 81. Kuten Duffkin kuitenkin huomauttaa, Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen nk. Engel-kriteerit pitävät mm. hallinnollisia seuraamuksia usein myös rikosoikeudellisina seuraamuksina. Duffin katsantokannan mukaan kyseessä on kuitenkin rangaistus säännöksen rikkomisesta, joka eroaa moitteen osalta rikosoikeudellisesta rangaistuksesta. – ks. myös Öztürk vs. Saksa 1984 6 EIT 409.

²²⁵ Duff 2007, s. 86–88.

²²⁶ ks. Lappi-Seppälä 2000, s. 2.

²²⁷ ks. Duff 2007, s. 85–86. Moraalin roolista yleisesti erit. angloamerikkalaisesta näkökulmasta ks. esim. Hartin ja Fullerin välinen väittely ks. Hart 1958, s. 593–626 ja Fuller 1958, s. 630–672.

²²⁸ Kyseessä on nk. *mala prohibita* vs. *mala in se*, jolla tarkoitetaan tekoja, joita pidetään jollain tavalla lähtökohtaisesti, teon luonteen takia, moraalisesti väärinä. *Simester ym. 2016, s. 2–3.*

²²⁹ ks. Simester ym. 2016, s. 3.

minkäänlaista säännöksen moraalista ydintä voi olla mahdotonta tavoittaa.²³⁰ Teoreettisesti taas teosta moittiminen ja rikosoikeudellisesti rankaiseminen ylipäänsä edellyttävät, että teon vääritys on tunnistettavissa, vaikka sinällään välillinen yleispreventio ja sitä rajoittava sovitussajattelu ei lähtökohtaisesti edellytäkään, että rikosoikeudellisen teon tulisi olla vääritys jo ennen sen säätämistä rikokseksi.²³¹

Säännösten moraalista asemaa voidaan hahmottaa kuitenkin myös toisella tavalla. Rikkomusten määrittelyminen toiminnaksi, joka ei ollut vääritys ennen sen kieltävää sääntelyä jättää tilan perustella, miksi näilläkin säännöksillä on moraalinen sisältö. Kuten todettua, rikosoikeudellinen teko edellyttää, että kyseessä on moraalinen vääritys, joka oikeuttaa yhteisön arvojen suojaamiseksi julkisen moitteen ja rangaistuksen. Mikäli yhteisöllä²³² on säännöksen noudattamiseen moraalisia perusteita, voidaan sitä käsitellä väärityksenä.²³³ Esimerkiksi tieliikenteen nopeusrajoitukset osaltaan takaavat tienkäyttäjien turvallisuutta ja tienkäyttäjillä on velvollisuus huomioida toiminnassaan myös muiden turvallisuus. Velvollisuuden laiminlyöntiä taas voidaan pitää väärityksenä. Mikäli yhteisö käsittää laiminlyönnin julkisena väärityksenä, joka ansaitsee paheksuntaa, voidaan toiminta kriminalisoida. Vastuun kohde on kuitenkin jossain määrin erilainen kuin jo ennen kriminalisointia tunnistettavissa moraalisisissa väärityksissä. Näissä vastuu kohdistuu täysin tehtyyn vääritykseen. Muissa tapauksissa rikosoikeudellinen vastuu ei kata tällöin pelkästään moraalisesti väärää toimintaa, vaan osa siitä kohdistuu myös lain rikkomiseen.²³⁴

Toinen kysymys on, onko tämä elementti moraalisen vastuun arvioinnin kannalta liian kaukainen, vai tuleeko osa rikosoikeudellisista säännöksistä tulkita enemmän tavanimukaista käyttäytymistä ohjaaviksi tapanormeiksi, jotka ovat irrallaan moraalisisesta sisällöstä. Esimerkiksi *Brinkin* mukaan vastuut voidaan ainakin osin erottaa toisistaan niiden kohteina olevien normien perusteella. Moraalinen vastuu edellyttää moraalisten normien ja moraalisen väärintekemisen tunnistamista, kun taas rikosoikeudellinen vastuu edellyttää pelkästään kykyä tunnistaa ja mukautua rikosoikeudellisiin normeihin. Eri normityyppien

²³⁰ Simester ym. 2016, s. 3.

²³¹ ks. Duff 2007, s. 47. Käytännössä kuitenkin legitimitettiin edellyttää jonkinlaista vastaavuutta oikeustajun kanssa.

²³² Ainakin lainsäätäjän perusteluissa.

²³³ Sinällään väärityksen määrittelyssä ja ihmisten toimintaperusteena on merkitystä sillä, että laki kieltää tietyn toiminnan, esimerkiksi moottoritiellä yli 120 km/h nopeuden eikä esimerkiksi yli 130 km/h nopeutta. Tämä ei kuitenkaan riitä syyksi noudattaa sääntelyä. Duff 2007, s. 92.

²³⁴ Duff 2007, s. 89–93. Tässä jako on esitetty hyvin mustavalkoisena. Käytännössä eri säännöstyyppinä on vaikea erottaa toisistaan, eikä teon vakavuus toimi erottelevana tekijänä. Ks. esim. Duff 2007, s. 166–172.

välillä on todennäköisesti laajaakin yhteneväisyyttä, ei voida kuitenkaan olettaa vastaavuuden olevan täydellinen.²³⁵ Rikosoikeuden kohteen määrittämisessä tämä on ongelma erityisesti, mikäli katsotaan, että rangaistuksen kohteena olemisen estää kyvyttömyys olla moraalisesti vastuussa omista teoistaan.²³⁶ Rikosoikeudessa tavoitellun selkeyden kannalta voitaneen pitää epätoivottavana, mikäli tiettyjen ihmisryhmien kannalta tulee moraalisen ymmärryksen kautta arvioitavaksi myös, onko noudatettavalla säännöksellä riittävä moraalinen sisältö. Usein suomalaisessa oikeuskirjallisuudessa katsotaan, että erilaisten rikoslain kieltojen takana on nähtävissä erilaisten oikeushyvien suojaaminen. Tällöin voidaan väittää, että entistä useamman kuin perinteisten moraalisten vääryyksien kuten väkivallantekojen taustalta voidaan havaita myös moraalinen komponentti, joka perustelee niiden kriminalisoinnin.²³⁷ Lisäksi näiden erilaisten tekotyyppejen välinen ero ei aina ole mitenkään selvä. Osaa teoista voidaan pitää hybridityyppisinä.²³⁸ Tämä ei kuitenkaan ratkaise kysymystä, minkälainen ymmärrys on riittävää rikosoikeudelliselle vastuulle. Toisekseen rikoksen sisällön irtaantuminen moraalista tarkoittanee välillistä yleispreventiota ja syyllisyysperiaatetta korostavassa järjestelmässä, että myöskään moraalinen moite rangaistuksen muodossa ei olisi mahdollinen.²³⁹

3.3 Vastuullisuuden arvioinnista

Riippumatta rikosoikeudellisen järjestelmän oikeuttamisperusteesta, voidaan oikeusvaltiossa rikosoikeudellisesti vastuuseen asettaa vain henkilö, joka katsotaan oikeudenvastaiseen tekoon syylliseksi. Syyllisyys taas edellyttää kykyä olla vastuussa teoista, joilla lakia on rikottu. Erilaiset ajatukset rankaisemisen merkityksestä kuitenkin vaikuttavat siihen, miten rikosoikeudellisen vastuun sisältö muotoutuu.²⁴⁰

Rikosoikeudellisen järjestelmän oikeuttaminen välillisen yleisprevention ja tätä rajoittavan oikeudenmukaisuus- eli sovitusteoria-ajattelun avulla tarkoittaa, että Suomessa niin syyntakeisuusarvioinnilla kuin rikoslain säännöksillä on moraalinen ydin.²⁴¹ Esimerkiksi syyntakeisuusarviointia ohjaavalla oikeudenmukaisuudella tarkoitetaan, että laissa annetaan

²³⁵ Brink 2021, s. 56.

²³⁶ ks. esim. Simester 2021, 15–16.

²³⁷ ks. myös esim. Duff 2007, s. 92.

²³⁸ Duff 2007, s. 90.

²³⁹ vrt. esim. Talbert 2012, s. 562–574. ja Scanlon 2008, s. 122–216.

²⁴⁰ Deigh 2011, s. 194 ja Matravers 2007, s. 142.

²⁴¹ ks. myös Simester 2021, s. 15–16.

kohtuullinen mahdollisuus rangaistuksen välttämiseen.²⁴² Perusteena tälle on moraalinen kohtuullisuus.²⁴³ Ylipäänsä rikosoikeudella on melko vahva yhteys moraaliin, ja esimerkiksi lainkäyttäjät ja -oppineet välttämättä käsittelevät moraalikysymyksiä, sillä erilaisten päätösten ja arvioiden lähtökohtanakin jo usein on, onko jokin teko moraaliton eli moitteen ansaitseva. Myös rikosoikeudellisen syyllisyyden määrittäminen on moraalinen arvio tekijän toiminnan perusteista teolle.²⁴⁴

Lisäksi syyntakeisuusarviointi kytketty syyllisyysperiaatteen kautta ihmisarvon kunnioittamiseen. Rikosoikeudellisessa järjestelmässä ihmisarvon kunnioittaminen näyttäytyy erityisesti yksilön valinnanvapauden ja rationaalisen toimijuuden kunnioittamisena. Toisintoimimismahdollisuuteen sisältyy siis myös rationaalisuuden elementti. Rationaalisuudella tässä yhteydessä tarkoitetaan rikosoikeudellisessa mielessä riittävää kyvykkyyttä ja järjestäytynyttä perustaa yksilön tekemille valinnoille ja hänen toiminnalleen sekä kykyä itsekontrolliin.²⁴⁵ Rationaalisuus osaltaan siis varmistaa, että yksilöllä on ollut aito mahdollisuus toimia toisin. Jotta tekoon voidaan katsoa syylliseksi, yksilön tulee siis kyetä toimimaan toisin tai punnitsemaan rationaalisesti eri toimintavaihtoehtoja sekä valitsemaan näiden välillä. Mikä on riittävä kyky toisintoimimiseen ja rationaalisuuteen, jota yksilöltä vaaditaan ja minkälainen kyvyn tulee olla, ovat normatiivisia ja kriminaalipoliittisia kysymyksiä.²⁴⁶ Esimerkiksi Suomessa syyntakeisuuden alaan ovat vaikuttaneet osaltaan muuttuneet kriminaalipoliittiset asenteet.²⁴⁷

Syyksiluettavuus perustuu vastuullisuuteen, eli ajatukseen siitä, että vastuullinen toimija on kykenevä tunnistamaan ja reagoimaan niihin tekijöihin, joilla on merkitystä häntä koskevassa valintatilanteessa.²⁴⁸ Rikosoikeudellisestikin merkittävän rationaalisen kyvykkyyden kuvaamiseksi on useita teorioita, mutta niillä on usein yhteistä kyvykkyyden ymmärtäminen nimenomaan kykyä ymmärtää ja reagoida erilaisiin perusteisiin.²⁴⁹

²⁴² Deigh 2011, s. 195.

²⁴³ ks. Wallace 1998, s. 161–162.

²⁴⁴ Jareborg 1994, s. 307–309. Ruotsissa syyntakeettomuuden käsitteen siirtäminen rikoksen määrittämisen tasolta seuraustasolle oli Jareborgin mukaan seurausta nimenomaan siitä, että haluttiin ottaa etäisyyttä ajatukseen, että henkilöt voivat olla moraalisesti vastuullisia teoistaan. *Jareborg 1994, s. 259.*

²⁴⁵ Melander 2016, s. 24, 142; ks. myös esim. Brink 2021, s. 4. Rationaalisen toimijuuden ja yksilön kunnioittamisen teoreettisesta perustelusta ks. Brudner 1993, s. 21–53.

²⁴⁶ Morse 2008, s. 207 ja HE 44/2002 vp, s. 63.

²⁴⁷ ks. Ahlgrén-Rimpiläinen ym. 2021, s. 224.

²⁴⁸ Duff 2007, s. 39.

²⁴⁹ ks. esim. Brink 2021, Duff 2007, Morse 1998, Fischer – Ravizza 1998 ja Wallace 1998.

Ensisijaisesti kyvykkyydestä puhuttaessa tarkoitetaan toimijalla sillä hetkellä olevia kykyjä, eikä potentiaalista kyvykkyyttä. Potentiaaliseen kyvykkyyteen voitaneen vedota kuitenkin tilanteissa, joissa toimijaa voidaan pitää jostain syystä syyllisenä taidon puutteeseen.²⁵⁰

Vastuullisuus ymmärrettynä toimintaperusteiden tunnistamisena ja niihin reagoimisena tarkoittaa, että yksilö on vastuussa, jos ja vain jos hän kykenee reagoimaan tilanteessaan normatiivisesti merkityksellisiin perusteluihin toiminnalle. Hänen tulee ensinkin ymmärtää kyseiset perusteet mahdollisina syinä toimia tai jättää toimimatta.²⁵¹ Toimintaperusteiden ymmärtämisellä tarkoitetaan, että yksilöllä tulee olla kyky havaita tekemänsä kognitiiviset virheet ja korjata ne virheen tekohetkellä.²⁵² Toisekseen joidenkin teorioiden mukaan hänen tulee kyetä myös motivoitumaan perusteiden mukaiseen toimintaan.²⁵³ Kaikkineen yksilön tulee siis kyetä käytännölliseen päättelyyn, eli pohdinnan avulla ratkaisemaan, mitä hänen kuuluu tehdä.²⁵⁴ Lisäksi yksilön valitseman toimintatavan tulee olla perusteineen ymmärrettävä myös muille. Jotta yksilöä voidaan moittia ja pitää vastuullisena siitä, minkälaisen perusteiden pohjalta hän päätti toimia, on kyettävä olettamaan, että hän ymmärsi tai olisi ainakin voinut ymmärtää muiden suosimat perusteet myös oman toimintansa perusteiksi.²⁵⁵

Koska rikosoikeudellinen rangaistus tarkoittaa moitetta ja syyllisyysarviokin näin on moraalinen arvio yksilön toiminnan perusteista, seuraa tästä vaatimus moraalisesta ymmärryskyvystä syyllisyyden edellytyksenä. Lisäksi rikosoikeudelliselle vastuullisuudelle on siis merkitystä myös sillä, minkälaisia perusteita rikosoikeus antaa toiminnalle.²⁵⁶ Rikosoikeuden säännösten moraalisen sisällön voidaan siis myös katsoa edellyttävän moraalista ymmärryskykyä. Sen ohella, että yksilö tietää ja tuntee toimiensa laadun tai luonteen tietyn mukaisena, tulee hänen myös kyetä saavuttamaan selkeä kuva toimimistilanteen moraalisesti keskeisistä piirteistä.²⁵⁷ Riittävää moraalista toimijuutta, eli kykyä reagoida ja muokata toiminta moraaliperusteiden mukaiseksi ja kantaa toiminnasta vastuu, voidaankin pitää rikosoikeudellisen vastuun eli syyllisyyden kynnysehtona. Mikäli yksilöllä ei ole riittäviä kykyjä alistaa toimintaansa moraalisille perusteille ja kantaa

²⁵⁰ ks. esim. Brink 2021, s. 90 ja Levy 2007, s. 134–135.

²⁵¹ Duff 2010, s. 202.

²⁵² Brink 2021, s. 58.

²⁵³ ks. esim. Duff 2010, s. 202 ja Morse 2008, s. 208.

²⁵⁴ Wallace 2020, Practical Reason.

²⁵⁵ Duff 2010, s. 202.

²⁵⁶ ks. esim. Duff 2007; Brink 2021, s. 56.

²⁵⁷ Wallace 1998, s. 169.

moraalista vastuuta, hänellä ei myöskään ole rikosoikeudellista vastuuta, sillä häneen ei voida kohdistaa moraalista arviota. Mittarina on siis yksilön kyky käytännölliseen päättelyyn, ei päättelyn laatu. Toisaalta tässä mielessä kyky kantaa moraalista vastuuta ei kerro mitään yksilön syyllisyydestä muutoin tai teon moitittavuudesta.²⁵⁸ Mikäli kynnysehto täyttyy ja vastaaja on moraalisesti vastuussa teostaan, voivat rajoitteet vastaajan kyvykkyydessä vaikuttaa tekijän syyllisyyteen ja näin ollen vaikuttaa rangaistuksen mittaamiseen.²⁵⁹ Syyntakeettomuus tarkoittaa näin sitä, että yksilöä ei voida katsoa moraalisesti vastuulliseksi teostaan,²⁶⁰ kun taas alentuneessa syyntakeisuudessa huomioon otetaan myös yksilön moraalisen ymmärryksen puutteet. Tähän voidaan katsoa viittaavan myös ainakin Suomen rikoslain muotoilu oikeudenvastaisuuden ymmärtämisestä.

Syyntakeisuuden edellyttämää rationaalisuutta voidaan toki arvioida myös muilla tavoin. Esimerkiksi *Tadros* on esittänyt teorian, jossa vastuullisuuden kynnysehtona on edelleen yksilön kyky esimerkiksi moraaliseen vastuuseen ja yhteyteen muiden ihmisten kanssa, mutta jossa syyntakeettomuutta voidaan arvioida kahdella eri tasolla.²⁶¹ Teorian mukaan toimijalla tulee olla yleinen kyky muodostaa todellisuuteen yhteydessä olevia ja keskenään yhtenäisiä uskomuksia ja arvioita todellisuudesta. Arvioiden tulee myös jossain määrin vastata asioiden todellista arvoa. Tämä voidaan muotoilla myös niin, että toimijaa motivoivien perusteiden tulee vastata toiminnan yleisiä normatiivisia perusteita, eli seikkoja, jotka tekevät toiminnasta toivottua tai epätoivottua. Teorian sisältö poikkeaa jossain määrin ymmärryskykyä painottavista teorioista, mutta lopputulos on samankaltainen: syyntakeettomuus johtaa vastuuaseman poissulkeutumiseen kokonaisuudessaan. Teoria vaikuttaa kattavan laajemman joukon syyntakeettomia, sillä vastuun täydellisen poissulkeutumisen sijaan se mahdollistaa myös syyntakeettomuuden anteeksiantoperusteena, mikäli teko ei heijastele yksilön identiteettiä yli ajan. Syyntakeisuus siis edellyttää, että yksilö kykenee luomaan itselleen itsenäisen arvo- ja uskomusjärjestelmän ja että yksilön teko heijastelee häntä toimijana. Tällöin hän on tehnyt teon halujensa mukaisesti ja hänen uskomus- ja arvojärjestelmässään teko on ollut hyväksyttävä.²⁶²

Rikosoikeuden nykyisenkaltaisen näkökulman osalta teoriassa on kuitenkin haasteita. Ensinnäkin toisin kuin monissa käytännöllistä päättelyä korostavissa teorioissa,

²⁵⁸ Simester 2021, s. 15–17, 78–79 ja Duff 2007, s. 286–297; vrt. Fletcher 2000, s. 759, 798–799.

²⁵⁹ Simester 2021, s. 79.

²⁶⁰ ks. Simester 2021, s. 402.

²⁶¹ Tadros 2009, s. 391–392.

²⁶² Tadros 2007, s. 29, 55–57, 137, 338–339.

kynnysehtona toimiva kyvykkyyden arviointi on yleistä, eikä riipu tilanteesta. Ajatuksena on, että jos yksilö kykenee arvostamaan normeja yleensä, hän kykenee siihen myös yksittäisessä tapauksessa vastuun tarkoittamalla tavalla. Osa syyntakeettomista voidaan siis kokonaan jättää syyllisyysarvioinnin ulkopuolelle kaikissa tilanteissa.²⁶³ Syyntakeettomuutta koskevan säännöksen mukaan mielentilan vaikutus on kuitenkin aina arvioitava tekohetken mukaisena, mikä on ymmärrettävissä niin, ettei syyntakeettomuus automaattisesti ole pysyvä ominaisuus, vaan voi vaihdella teon olosuhteiden mukaisesti. Tekohetkeen kohdistuvassa syyntakeisuusarvioinnissa vastuu arvioidaan suhteessa tekotilanteeseen. Yksilö voidaan siis joissain tilanteissa katsoa moraalisesti vastuulliseksi, ja toisissa taas ei. Esimerkiksi alaraajahalvaantunut ei ole moraalisesti vastuussa kyvyttömyydestään fyysisesti aloittaa hukkuvan pelastaminen, mutta vastuussa siitä, jos hän ei pyri hälyttämään paikalle apua.²⁶⁴

Lisäksi Tadrosin teoria painottaa yksilön autonomisuutta ymmärrettynä yksilön kyknä toimia vastuun kannalta riittävästi omakseen katsomien perusteiden pohjalta. Arvio on historiallista, eli edellyttää henkilön tilan ja uskomusten huomioimista pidemmällä aikavälillä kuin vain tekohetkellä.²⁶⁵ Esimerkiksi Suomessa omaksuttu uusklassinen rikosoikeus painottaa tekorikosoikeutta.²⁶⁶ Pääsääntöinen käsitys onkin, että rikosoikeuden tulisi keskittyä yksittäiseen tekoon, ei tekijän elintapaan tai luonteenpiirteisiin. Paheksuttavat teot perustavat syyllisyyden, mutta eivät toimi sen todisteina. Tavallaan teko osoittaa myös paheksuttavaa asennetta lainsäädännön suojaamia arvoja tai intressejä kohtaan, mutta teon ajankohtaan keskityttäessä ei vaadita, että tekijän asenne olisi pysyvä tai heijastelisi hänen identiteettiään.²⁶⁷

Ajatus historiallisesta tekijän luonteen ja teon yhteyttä korostavasta arvioinnissa on siis tekorikosoikeudelle jossain määrin vieras. Esimerkiksi Suomessa lain mukaan syyntakeisuus arvioidaan tekohetkellä, eikä arviossa tekoa sinällään tulisi peilata yksilöön arvioimalla, miten teko heijastelee hänen yleisesti omaamiaan uskomuksia, arvoja ja asenteita. Käytännössä kuitenkin niin mielentilatutkimuksessa kuin esimerkiksi korkeimman oikeuden ratkaisuisissa yksilön toimintaa jossain määrin suhteutetaan hänen arvo- ja

²⁶³ Tadros 2007, s. 133. 137.

²⁶⁴ ks. Simester 2021, s. 80; vrt. kuitenkin Moore 1997, s. 42, 485. Mooren mukaan syyntakeettomuus on pysyvä ominaisuus siinä mielessä, ettei se riipu tekohetken olosuhteista.

²⁶⁵ Tadros 2007, s. 138–139, 143, 322–323.

²⁶⁶ Vatjus-Anttila 2022, s. 92.

²⁶⁷ Jareborg 1994, s. 338.

uskomusjärjestelmiinsä. Esimerkiksi ratkaisussa KKO 2000:3 korkein oikeus pyrki vastaajan henkilöhistoriaa ja aiempaa toimintaa tarkastelemalla hahmottamaan, millaisessa tilanteessa hän mahdollisesti psyykkisesti oli tekonsa hetkellä ja miten se vastasi hänen aiempaa psyykkistä tilaansa ja toimintatapojaan. Tämäntyypiseltä vastuun arvioinnilta lienee käytännössä vaikea välttyä, sillä yksilön toimintaa on kyettävä vertaamaan johonkin. Toki teoreettisesti tämä tulisi tehdä tekohetken tilanteessa ”normaalin” henkilön toimintaan.²⁶⁸ Käytännössä vertailu vaikuttaa rajoittuvan tarkasteluun, vaikuttaako vastaaja toimineen objektiivisesti tarkasteltuna johdonmukaisesti sekä luonteensa kannalta että tilanteessa järjestelmällisesti ja suunnitelmallisesti. Päätelyketju on sinällään ongelmallinen, sillä toiminnan johdonmukaisuus ei yksinään kovin hyvin erottele psyykkisesti sairaita terveiksi katsotuista.²⁶⁹ Vaikka oikeustiede sinällään saakin määritellä myös riittävät psyykkisen häiriön kriteerit, ongelmana johdonmukaisuuden vaatimuksessa on etenkin, että se saattaa olla liian kattava. Myös toimijat, joita ei voida pitää vastuullisina, voivat toimia tarkoituksellisesti. Toisaalta myöskään harkinta ei tee riittävää eroa. Syyntakeisina pidettävien aikuistenkaan ei voida katsoa joka kerta harkitsevan tekojaan.²⁷⁰

Toisaalta teon motiivilla ja motivoitumisella lienee merkitystä esimerkiksi teon osoittamaa syyllisyyden määrää arvioitaessa ja rangaistusta mitattaessa. Syyntakeisuusarviointi on kuitenkin tästä erillinen seikka, ja syyntakeettomuus on yhtä lailla riippumaton teon vakavuudesta kuin rikosoikeudellisen vastuun puuttuminen iän perusteella.²⁷¹ Lisäksi tietyt uskomusjärjestelmän piirteet eivät välttämättä kerro vain tietynlaisesta suhtautumisesta tekoon, vaan myös järjestelmän poikkeavuudesta mahdollisesti syyntakeisuusarviointiin vaikuttavalla tavalla.²⁷² Muun muassa *Roxin* on harkinnanvaraisten rangaistuksen alentamisen kohdalla nostanut esiin, että on tarkkaan huomioitava, etteivät rangaistusta ankaroittavat tekijät ole samoja, joiden perusteella tekijä katsotaan alentuneesti syyntakeiseksi.²⁷³ Ajatus pätee myös yleisemmin syyntakeisuusarvioinnissa. Ongelma on havaittavissa myös paikoin käytännössä. Ratkaisussa KKO 2004:119 korkein oikeus totesi, ”ettei rikosentekijän vääristynyttä oikeudentajua ja yhteiskunnanvastaista mielenlaatua, jota leimaa rikollisen elämäntavan ihannointi ja yhteiskunnan säännöistä piittaamattomuus, voida sinänsä pitää syyntakeisuutta alentavina seikkoina, vaikka ne johtuisivatkin

²⁶⁸ ks. esim. Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 284–285 ja Melander 2016, s. 212–213.

²⁶⁹ ks. Gröning ym. 2022, s. 3.

²⁷⁰ Tadros 2001, s. 342–343.

²⁷¹ Horder 1996, s. 166–167.

²⁷² ks. Lappi-Seppälä – Kolehmainen 2021, s. 100 ja Gröning ym. 2022, s. 4.

²⁷³ Roxin 2006, s. 908–909.

psykiatrisesti määritettävissä olevasta persoonallisuushäiriöstä”.²⁷⁴ Luonteenpiirteiden ja teon yhteyden kohdistuvan arvioinnin ohella käytännössä ongelmana saattaakin olla, että arvioinnissa jäädytään tarkastelemaan moitittavalta näyttävää yhteyttä tekijän uskomusjärjestelmän ja asenteiden sekä teon välillä, eikä arviointia kohdisteta psyykkisestä häiriöstä kärsivän yksilön kykyyn toimia rikoslain säännösten häneltä edellyttämien perusteiden mukaisesti.

Vallitsevassa syyllisyysperiaatteeseen tukeutuvassa näkökulmassa yksilön katsominen vastuulliseksi ilman rationaalista kyvykkyyttä on moraalisesti kohtuutonta ja siten epäoikeudenmukaista. Olisi kohtuutonta vaatia, että yksilö toimii tietyllä tavalla, jos häneltä puuttuu kyky ymmärtää ja noudattaa toiminnalle esitettyjä perusteita. Samalla tavalla olisi epäoikeudenmukaista pitää teosta vastuullisena henkilöä, jolla ei ole ollut kykyä kontrolloida toimintaansa. Erityisesti keskeistä syyntakeisuudellekin on siis aito toisintoimimismahdollisuus, jota vastaan rikkovat sekä puutteet normatiivisessa kompetenssissa että tilannekontrollissa.²⁷⁵ Lisäksi laillisuusperiaate edellyttää, että tekijä on voinut sopeuttaa toimintansa rikosoikeuden säännösten mukaiseksi.²⁷⁶ Syyntakeisuusarvioinnissa tarkasteltava yksilön rationaalisuus ja toisintoimimismahdollisuus edellyttävät, että rikosoikeudellista vastuullisuutta arvioitaessa huomioon tulisi siis ottaa arvioitavana olevan yksilön kyky ymmärtää moraaliperusteita ja toimia niiden mukaisesti. Lisäksi nykylainsäädäntö edellyttää ymmärryksen arvioimista suhteessa tekohetkeen ja siinä vallinneeseen tilanteeseen. Rationaalisuusarvio tulisi myös tehdä ilman, että siinä keskitytään tarpeettomasti yksilön elintapaan tai luonteeseen, teon vakavuuteen tai tekijän arvioituun vaarallisuuteen.

Tässä esitettyjä väitteitä rikosoikeuden ja moraalin yhtymäkohdista sekä yleisesti syyntakeisuusarvioinnin yksityiskohtia on moraalisen sisällön osalta mahdollista testata psykopatian avulla. Moraalisokeudestakin kärsivänä kuvattua psykopatiaa käsitteenä on perinteisesti käytetty testaamaan moraalifilosofista ajattelua, joka on myös syyntakeisuuskäsitteen ja sen sisällön arvioimisen taustalla. Lisäksi psykopatia sisältää piirteitä, jotka ovat rikosoikeudellisesti ja moraalisesti intuitiivisesti paheksuttavia, samalla kun psykopaatti näyttäytyy tekijänä hyvin rationaalisena. Tältä osin voidaan myös yleisemmin tarkastella, voidaanko jonkinlainen painoarvo lopulta antaa yksilön

²⁷⁴ KKO 2004:119, kohta 29.

²⁷⁵ Brink 2021, s. 77–78.

²⁷⁶ ks. myös Brink 2021, s. 4, 77–78; Watson 2011, s. 317–318 ja Wallace 1998, s. 161–162.

vääristyneellä arvojärjestelmälle ja uskomuksille tekorikosoikeudellisessakin syyntakeisuusarvioinnissa, ja onko ero mielisairauksiin lopulta kuinka suuri.

4 Psykopatia vastuun sisällön testinä

4.1 Miksi psykopatia?

Psykopatia on rikosoikeuden kannalta sekä käytännössä että teoreettisesti haasteellinen. Väestöosuuteensa nähden psykopaatit tekevät suhteettoman suuren määrän erilaisia rikollisia tekoja ja väkivallanteoissaan heidän vaikuttimenaan toimii suhteettoman usein välineelliset syyt.²⁷⁷ Psykopatia onkin huomattavasti yleisempää vangeilla kuin muussa väestössä. Esimerkiksi suomalaisissa tutkimuksissa on havaittu, että omaisuusrikoksiin ja ei-törkeisiin väkivaltarikoksiin syyllistyneistä miesvangeista noin 29 prosenttia ja väkivaltarikoksiin tuomituista naisista noin 15 prosenttia täyttää psykopatian kriteerit.²⁷⁸ Henkirikoksesta tuomittujen mielentilatutkittujen keskuudessa miehillä esiintyvyys oli noin 19 prosenttia ja naisilla noin 11 prosenttia.²⁷⁹

Psykopatia on haaste rikosoikeudellisen vastuun ja syyllisyyden arvioinnille, sillä psykopaattien kykyjen heikkoudet ovat läheisesti yhteydessä sekä alttiuteen tehdä rikoksia että siihen, millainen hänen persoonaansa ja luonteensa on. He eivät piirteineen näyttäyty psykologisesti epänormaaleina, vaan pikemminkin hyvinkin rationaalisina toimijoina. Koska psykopaatit ennemminkin tarkoituksenmukaisesti manipuloivat muita ja suhtautuvat välinpitämättömästi aiheuttamaansa vahinkoon, vaikuttavat he sopivilta kohteilta moraaliseen moitteelle ja rangaistukselle. Toisaalta psykopatia tarkoittaa nimenomaisesti kyvyttömyyttä tunnistaa toisten tarpeita omaa toimintaa motivoivalla tavalla, mitä taas pidetään moraalisen toimijuuden lähtökohtana.²⁸⁰ Mitä enemmän psykopaattien emotionaalisista ja kognitiivisista puutteista on saatu tietoa sitä vähemmän he kuitenkin kyvyiltään muistuttavat henkilöä, jota yleensä pidetään vastuullisena. Psykopaateilta puuttuu useita ominaisuuksia, jotka yleensä yhdistetään tavalliseen moraaliseen toimijaan, eli yksilöön, jolla on kyky moraaliseen päättelyyn.²⁸¹

Piirteiden ristiriitaa kuvaa hyvin kysymys, voidaanko täysin toisten kärsimykselle toimintansa vaikuttimena sokeita, ja toisaalta näin moraalisilta kyvyiltään puutteellisia

²⁷⁷ Watson 2011, s. 307; Levy 2007, s. 129–130 ja Elliot 1996, s. 85.

²⁷⁸ Haapasalo – Pulkkinen 1992, s. 322; Weizmann-Henelius – Viemerö – Eronen 2004, s. 215. Raja-arvona naisilla tutkimuksessa on käytetty 25 pistettä. Alkuperäisellä 30 pisteen raja-arvolla osuus oli kuitenkin huomattavasti alhaisempi, 8 prosenttia.

²⁷⁹ Häkkänen-Nyholm – Hare 2009, s. 766.

²⁸⁰ Patrick 2018, s. 3; Watson 2011, s. 307; Levy 2007, s. 129–130 ja Elliot 1996, s. 85.

²⁸¹ Fox – Kvaran – Fontaine 2013, s. 1–3.

toimijoita moittia.²⁸² Psykopatia onkin ollut merkityksellinen filosofian näkökulmasta, kun on pyritty määrittelemään moraalisesti vastuullisen toimijuuden luonnetta. Filosofian parissa onkin esitetty ajatus, että psykopatia on moraalisen vastuun rajojen äärimmäisin testi.²⁸³ Kun moraalisella vastuulla ja moraalisella ymmärryksellä katsotaan olevan yhteys rikosoikeudelliseen vastuuseen ja siten rangaistuksen oikeutukseen, toimii psykopatia myös rikosoikeuden moraalisisällön testinä.

4.2 Psykopatian nykymääritelmä

Psykopaateissa on pitkään tunnistettu heidän erityiset moraaliset puutteensa. Nykyisenkaltaisen psykopatiakäsitteen sisällön määritteli ensimmäisen kerran *Hervey Cleckley* 1940-luvulla,²⁸⁴ mutta tällä hetkellä vaikutusvaltaisimman psykopatian määritelmän ja arviointimenetelmän, *Psychopathy Checklist -Revised (PCL-R)*, on esittänyt *Robert D. Hare*.²⁸⁵ Hare kehitti arviointimenetelmän piirrelistauksen Cleckleyn esittämien piirteiden perusteella.²⁸⁶

Psykopatiassa on kyse oireyhtymästä, joka voidaan PCL-R:n mukaan määritellä vuorovaikutukseen liittyvien ja tunne-elämän piirteiden sekä elämäntyyliä ja epäsosiaalisuutta koskevien piirteiden avulla. Vuorovaikutuksen osalta psykopaatit ovat lipeviä tai pinnallisesti charmikkaita, heillä on grandioottinen omanarvontunto, he ovat ylemmydentuntoisia ja käyttäytyvät manipulatiivisesti. Tunne-elämän osalta psykopatiaan viittaavat katumuksen ja syyllisyyden puuttuminen, pinnallinen tunne-elämä, tunteettomuus tai empatian puuttuminen ja vastuuttomuus omista teoista. Vuorovaikutuksen ja tunne-elämän piirteisiin liittyy poikkeava tai sosiaalisia normeja rikkova elämäntyyli, johon liittyy stimulaation tarve ja taipumus pitkästyä, toisten kustannuksella eläminen, impulsiivisuus, realististen pitkän tähtäimen suunnitelmien puuttuminen ja vastuuttomuus. Epäsosiaalisuuteen liittyvät taas heikko käyttäytymisen kontrolli, varhaiset käyttäytymisongelmat, nuorisorikollisuus, uusintarikollisuus ja monimuotoinen rikollisuus.

²⁸² ks. Nelkin 2015, s. 358.

²⁸³ Watson 2011, s. 307 ja Glannon 1997, s. 263.

²⁸⁴ ks. Cleckley 1976.

²⁸⁵ Hare – Neumann – Mokros 2018, s. 39; PCL-R:stä ks. myös Hare 1980 ja Hare 2003.

²⁸⁶ Fox – Kvaran – Fontaine 2013, s. 4 ja Lauerma 2009, s. 37; ks. psykopatiakäsitteen historiasta Suomessa Parhi 2018.

Kokonaispisteissä huomioidaan myös promiskuiteetti ja useat lyhytaikaiset aviolliset suhteet.²⁸⁷

PCL-R:n mukaan yksilö saa pisteet nolasta neljääkymmeneen kahdenkymmenen ominaisuuden listalla, jossa pisteytys tapahtuu nolasta kahteen jatkuvalla skaalalla. Yhdysvalloissa kolmeakymmentä pistettä on pidetty psykopatian tutkimuksellisenä raja-arvona.²⁸⁸ Pisteissä ja psykopatian ydinalueissa vaikuttaa kuitenkin olevan edelleen kulttuurista vaihtelua. Esimerkiksi eurooppalaisille miehille raja-arvoksi on esitetty 28 pistettä. Ylikansallisessa vertailussa taas vakain yhteinen nimittäjä psykopatian ydinalueista olivat oireet, jotka liittyivät tunne-elämän puutteisiin.²⁸⁹ Vaikka tutkimuksellista näyttöä psykopatiasta yleisenä persoonallisuushäiriönä on olemassa läpi läntisen maailman, mahdollisen rajanvedon kulttuurisen vaihtelun ohella on huomattava, että PCL-R kehitettiin lähes täysin tutkimalla eurooppalaistaustaisia miesvankeja Pohjois-Amerikassa. Ei siis voida poissulkea mahdollisuutta, että diagnoosi olisi ainakin osittain kulttuuririippuvainen.²⁹⁰ Myös naisten osalta nykyinen määritelmä ja arviointimenetelmä on riittämätön.²⁹¹ Esimerkiksi naisia koskeva tutkimus on antanut viitteitä siitä, että antisosiaalinen käyttäytyminen ei olisi yhtä keskeistä psykopatiassa naisilla.²⁹²

Psykopatian käsitettä hyödynnettäessä on myös muistettava, että kyseessä on erilaisten piirteiden jatkumo, jossa psykopatiadiagnoosin saavat ääripäähän kuuluvat yksilöt. Koska kyseessä on useamman piirteen sisältävä pisteytys- ja diagnosointijärjestelmä, jossa maksimipisteitä ei vaadita psykopatiadiagnoosin saamiseen,²⁹³ voivat ominaisuudet ja piirteet sekä niiden voimakkuus vaihdella yksilöiden välillä. Psykopatiadiagnoosin saaminen on siis teoriassa mahdollista ilman esimerkiksi huomattavia puutteita erityisesti empatiakyvyssä.²⁹⁴ Psykopatiadiagnoosi on myös jaettu erilaisten piirteiden painottumisen mukaisesti alaryhmiin. Erityisesti näyttöä on niin kutsutuista primaarisesta ja sekundaarisesta psykopatiasta. Primaarisen psykopatian keskeisiä piirteitä ovat

²⁸⁷ ks. esim. Hare – Neumann – Mokros 2018, s. 42–43 ja Hare 2006, s. 709.

²⁸⁸ Hare – Neumann – Mokros 2018, s. 42.

²⁸⁹ Cooke – Michie – Hart – Clark 2005, s. 292–293. Esimerkiksi eurooppalaisissa tutkimuksissa raja-arvona on käytetty usein 26 pistettä. Häkkänen-Nyholm 2009, s. 200.

²⁹⁰ Fanti – Lordos – Sullivan – Kosson 2018, s. 529, 558.

²⁹¹ Verona – Vitale 2018, s. 522.

²⁹² Weizmann-Henelius 2009, s. 75; vrt. kuitenkin esimerkiksi tutkimus Roberts – Coid 2007.

²⁹³ Dimensionaalisuus ja oirekuvan vaihtelu ovat tyypillisiä useissa psykiatrisissa diagnooseissa, kuten skitsofreniassa. Ks. esim. Suvisaari ym. 2021, Psykiatria – Skitsofrenia – Skitsofrenian diagnostiikka ja Skitsofrenian oirekuva.

²⁹⁴ ks. Repo-Tiihonen 2007, s. 2369–74.

tunneköyhyys ja myötätunnotomuus, kun taas sekundaarisessa psykopatiassa erottava piirre on räjähtelevyys ja tunneimpulsiivisuus. Erityisesti erottavana tekijänä alaryhmien välillä toimivat kuitenkin muut kuin psykopatian määrittelyssä käytetyt persoonallisuuden piirteet.²⁹⁵ Rikosoikeudellisessa ja moraalifilosofisessa keskustelussa suurimman roolin on saanut primaarinen psykopatia erityisesti muiden tilanteesta motivoitumiseen vaikuttavan ja yleisesti moraalien kehitykselle mahdollisesti merkityksellisen empatiapuutteen vuoksi.²⁹⁶

4.3 Psykopaattien piirteet tutkimuksessa

Äärimmäisessä muodossaan psykopaateilta siis puuttuvat täysin tai miltei kokonaan omatunto, käsitys moraalisuudesta sekä kyky empatiaan. Psykopaateille tunteet ja esimerkiksi kokemus oikeasta ja väärästä jäävät myös kliinisen aineiston perusteella vieraiksi. Ero ei ole heille henkilökohtaisesti tai emotionaalisesti merkitsevä.²⁹⁷ Myös empiirisissä tutkimuksissa on havaittu, että psykopaatit ovat kyvyttömiä tunnistamaan normatiivisesti parhaita moraalisia perusteita esimerkiksi toisten oikeuksien kunnioittamiselle.²⁹⁸ Psykopaateilla on myös puutteita moraaliseen päätöksentekoon ja sosiaaliseen oppimiseen liittyvässä prosessoinnissa,²⁹⁹ sekä emotionaalisessa prosessoinnissa. Tutkimuksessa on myös saatu viitteitä siitä, että psykopaatin tunne-elämän ongelmat ovat laajempia kuin vain kielteisten tunteiden kokemisen puutteellisuus.³⁰⁰

Psykopaateilla on ylipäänsä heikommat vasteet uhkaaviin ärsykkeisiin, heikkouksia emotionaalisessa oppimisessa ja vaikeuksia myös tunteisiin liittyvän kielen kanssa.³⁰¹ Psykopaateilla on tutkimuksissa havaittu puutteita siinä, kuinka he oppivat välttämään kielteisiä ärsykeitä ja vastaamaan myönteisiin ärsykkeisiin.³⁰² Tämä yhdessä psykopaateilla havaitun välttämiseen ehdollistumisen vaikeuksien ja pelkoreaktioiden heikkouden kanssa viittaavat siihen, että psykopaateilla on haasteita oppia kokemuksistaan.³⁰³ Lisäksi heillä on esimerkiksi huomattavia haasteita muuttaa opittua toimintaa uuden tiedon mukaiseksi.³⁰⁴ Psykopaatit myös reagoivat heikommin muiden

²⁹⁵ Hicks – Drislane 2018 s. 326 ja Lauerma 2009, s. 37.

²⁹⁶ ks. esim. Fine – Kennett 2004, s. 431.

²⁹⁷ Ollinheimo 2009, s. 113, 119–120.

²⁹⁸ Morse 2016, s. 253.

²⁹⁹ ks. kootusti Blair 2007, s. 321–331.

³⁰⁰ ks. Mitchell – Richell – Leonard – Blair 2006, s. 563–565 ja Ollikainen 2009, s. 122.

³⁰¹ Blair – Mitchell – Blair 2005, s. 66.

³⁰² Blair 2005, s. 876–877, vrt. Mitchell – Richell – Leonard – Blair 2006, s. 563–565, jossa mainittavaa eroa myönteisen ja kielteisen tunneärsyksen välillä ei ollut.

³⁰³ Fox – Kvaran – Fontaine 2013, s. 6.

³⁰⁴ Blair 2005, s. 879.

ilmaisemaan suruun sekä tunnistavat verrokkeja huonommin pelokkaita ja surullisia kasvoniilmeitä sekä äänensävyjä. Lisäksi tutkimuksissa on havaittu poikkeavuuksia psykopaattien kyvyssä moraaliseen päättelyyn ja erityisesti teon vääryyden perustelemiseen sekä kykyyn tunnistaa moraaliset rikkeet muuttumattomammiksi tai vähemmän muokkautuviksi kuin tapanormeja koskevat rikkeet.³⁰⁵

Psykopatian biologinen tausta on yhdistetty muun muassa autonomisen hermoston poikkeavuuksiin, joiden on katsottu olevan yhteydessä emotionaalisten ärsykkeiden epänormaaliin prosessointiin sekä puutteisiin ehdollistumisessa ja sen seurauksena sosiaalisessa oppimisessa.³⁰⁶ Lisäksi psykopaateilla on havaittu aivojen toiminnan ja rakenteen poikkeavuuksia erityisesti otsa- ja ohimolohkoalueilla, kuten manteliumakkeessa.³⁰⁷ Esimerkiksi *Blair* on esittänyt, että psykopaateilla havaitun manteliumakkeen toiminnan poikkeavuudella on epäsuora yhteys psykopatian ominaispiirteisiin eli empatian ja syyllisyyden puutteisiin, sillä manteliumakkeen poikkeava toiminta selittäisi yleisesti sosialisiaation ja emotionaalisen oppimisen puutteita. Sosialisiaation ja emotionaalisen oppimisen vaikeudet johtavat siihen, että psykopaatit eivät opi yhdistämään toisten vahingoittamista kielteisiin tunteisiin.³⁰⁸ Puutteita pelon ja empatian tunteissa on pidetty keskeisinä psykopaatin moraalisen kehityksen ja moraalisen sosialisiaation onnistumiselle. Tällä taas voi olla vaikutusta heidän kyvyllään ymmärtää, mitä tarkoittaa, että teot ovat moraalisesti väärin sillä tavoin kuin esimerkiksi rikosoikeus tätä edellyttää.³⁰⁹

4.4 Ovatko psykopaatit rikosoikeudellisesti vastuullisia?

Psykopaatteja on laajalti nykyisin pidetty ensisijaisesti syyntakeisina. Psykopaateilla vaikuttaa olevan toimijuuden edellyttämä riittävä kontrolli ja rationaalisuus. Lisäksi psykopaatit ymmärtävät lainvastaisuuden käsitteen, eikä puutteellisen ymmärryksen tai välinpitämättömyyden moraalissäännöistä katsota vaikuttavan arvioon.³¹⁰ Rajausta on myös

³⁰⁵ Fox – Kvaran – Fontaine 2013, s. 8 ja Blair – Mitchell – Blair 2005, s. 56–59.

³⁰⁶ Repo-Tiihonen 2007, s. 2369–74 ja Patrick – Bradley – Lang – Mineka 1993, s. 82, 89–90.

³⁰⁷ Blair 2005, s. 878. Yleiskatsauksena ks. Pridmore – Chambers – McArthur 2005.

³⁰⁸ Blair – Mitchell – Blair 2005, s. 110–111, 128 ja Blair 2004, s. 198–208.

³⁰⁹ Fine – Kennett 2004, s. 431.

³¹⁰ Fox – Kvaran – Fontaine 2013, s. 15.

perusteltu sillä, että psykopaateilla ei ole vääristyneitä käsityksiä todellisuudesta tai merkittävää kognitiivista toimintahäiriötä, eivätkä he kärsi tilastaan.³¹¹

Vaikka Suomessa psykopatia ei ole diagnostinen kategoria, eikä sen varaan suoraan ole rakennettu mielentilalausuntoja ja syyntakeisuusarviointeja, myös täällä oikeustieteen ja oikeuspsykiatrian yhteys todennäköisesti johtaisi tulkintaan, että psykopaatit ovat moraalisesti vastuullisia ja ansaitsevat tulla rangaistuksi. Esimerkiksi oikeuspsykiatrian parissa työskenteleville esitetystä kyselyssä syyntakeisiksi katsottiin enemmistön mielestä muun muassa epäsosiaalisen persoonallisuuden ja psykopaattisten piirteiden diagnoosin saaneet henkilöt.³¹² Oikeuspsykiatriassa psykopatiaa ei tavallisesti pidetä syyntakeisuutta alentavana, sillä psykopaattien älyllisten edellytysten katsotaan yleensä tutkimusolosuhteissa riittäväksi ja käyttäytymisen sääntely toimivaksi. Lisäksi esimerkiksi katumuksen puutteen ja korkean uusimisriskin vuoksi psykopatia ymmärretään oikeuspsykiatriassa enemmän rangaistusta koventavana tekijänä.³¹³ Lisäksi oikeuskäytännössä esimerkiksi toiminnan määrätietoisuus ja johdonmukaisuus on tulkittu syyntakeisuutta tukeviksi piirteiksi.³¹⁴ Psykopatiadiagnoosi vaikuttaisikin osoittavan lähinnä, että tekijältä puuttuvat vastuusta vapauttamisen tai sen alentamisen puolesta puhuvat piirteet. Toisaalta juuri katumuksen ja empatian puutteen vuoksi sekä heikon rangaistuksesta oppimisen seurauksena voidaan kysyä, miten psykopaatteja tulisi oikeastaan rikosoikeudessa arvioida.³¹⁵

Toisaalta rikosoikeudessa Suomessakin pääsääntönä pidetään, ettei ketään tulisi moittia ja rangaista teosta, ellei se ole moraalisesti ansaittua. Kuinka laajana syyntakeisuus ja toisaalta moraalinen ansaitsemattomuus nähdään, on normatiivinen kysymys. Ihmisiä ei voida rangaista teoista, joiden moraalista luonnetta he eivät ymmärrä. Toisaalta oletuksena myös on, että ihmisten tulee noudattaa lakia, vaikka se olisi heille vaikeaa tai vaikka he eivät todella tuntisi lain sisältöä.³¹⁶ Vastuun rajat voidaankin vetää monin eri tavoin. Jos yksilön vastuu halutaan nähdä melko laajana, psykopaatteja voidaan pitää lain silmissä vastuullisina jo sillä perusteella, että he kykenevät rationaaliseen päätöksentekoon omien intressiensä pohjalta. Psykopatia ei estä aseta fyysisiä esteitä kielletyn teon tekemiselle, ja toisaalta se ei

³¹¹ Fine – Kennett 2004, s. 426.

³¹² Ahlgrén-Rimpiläinen 2021, s. 118.

³¹³ ks. Repo-Tiihonen 2007, s. 2369–74.

³¹⁴ ks. KKO 2000:3 ja Lappi-Seppälä – Kolehmainen 2021, s. 100.

³¹⁵ ks. myös Fox – Kvaran – Fontaine 2013, s. 3–4.

³¹⁶ Fox – Kvaran – Fontaine 2013, s. 1.

myöskään estä rikokselta vaadittavaa tahallisuutta. Lisäksi psykopaatit kykenevät rationaaliseen toimintaan myös siinä mielessä, että heidän suhteensa todellisuuteen ei ole vääristynyt esimerkiksi harhojen vuoksi. He myös kykenevät tuntemaan mielihyvää ja kipua, mikä voi ohjata heidän käytöstään. Psykopaatteja eivät myöskään ohjaa hallitsemattomat tai vastustamattomat impulssit.³¹⁷

Pinnallisesta rationaalisuudestaan huolimatta psykopaateilta toisaalta puuttuu ominaisuuksia, joita pidetään tärkeänä painotettaessa nimenomaan tekijän moraalista vastuunottoa osana rikosoikeudellista vastuuta. Esimerkiksi moraalille kyvykkyydelle mahdollisesti keskeisen empatiakyvyn ohella psykopaateilta puuttuvat kyky erottaa moraalit- ja tapanormit toisistaan sekä kyky oppia virheistään samalla tavoin kuin muut ryhmät.³¹⁸ Toisaalta moraalisen toimijuuden on katsottu olevan erityisen keskeinen syyntakeisuudelle, sillä ilman aitoa moraalista ymmärrystä, ei henkilö voi ymmärtää täysin myöskään tekonsa vääryyttä.³¹⁹ Moraalisen ymmärryskyvyn puute olisi siis osa moraaliperustein rikoslain nojalla tapahtuvaa vastuun poistamista tai alentamista.³²⁰ Perusteluna on käytetty sitä, että moraalinen ja rikosoikeudellinen vastuu vaatii syvempää käsitystä moraalista kuin mihin psykopaatit pystyvät. Moraalisten kykyjen puute on yhdistetty psykopaattien rajoittuneeseen empatiakykyyn sekä puutteelliseen kykyyn tehdä käytännöllistä päättelyä.³²¹ Psykopaateilta on katsottu tämän vuoksi puuttuvan moraalinen vastuu joko kokonaan tai osittain, minkä puolestaan on katsottu johtavan rikollisoikeudellisen vastuun poistumiseen joko kokonaan tai osittain riittävän rationaalisuuden puuttuessa.³²²

Pelkän käytännöllisen päättelyn sijaan on nykyisin erityisesti psykopaatteja koskevassa vastuukeskustelussa siis nostettu esiin myös emotionaalisten seikkojen vaikutus rikosoikeudelliselle vastuulle.³²³ Näkökulma liittyy myös muun muassa keskusteluun siitä, tarvitaanko moraalien kehitykseen ja käyttöön empatiakykyä.³²⁴ Kanta näihin näkökulmiin luonnollisesti vaikuttaa myös kantaan psykopatian merkityksestä moraalille vastuulle ja siten myös rikosoikeudelliselle vastuulle. Empatian ja yleisesti emotionoiden yhteys on nähty

³¹⁷ Morse 2008, s. 208; Morse 2010, s. 48–50.

³¹⁸ Fox – Kvaran – Fontaine 2013, s. 1–2.

³¹⁹ Maibom 2008, s. 167–168.

³²⁰ Morse 2008, s. 208; vrt. HE 44/2002 vp, s. 46.

³²¹ Maibom 2008, s. 169.

³²² ks. esim. Duff 2010; Morse 2008; Glannon 1997 ja Duff 1977.

³²³ ks. myös Maibom 2017, s. 1117, 1124 ja Fine – Kennett 2004, s. 428.

³²⁴ ks. Litton 2010, s. 676.

muun muassa toisia huomioon ottavaa toimintaa vahvistavana seikkana.³²⁵ Esimerkiksi *Glannon* on esittänyt, että syvään ymmärrykseen oikeasta ja väärästä sisältyy myös emotionaalinen ja tahdonmuodostuksellinen elementti. Psykopaatin moraaliset heikkoudet eivät siis johdu hänen mukaansa täysin kognitiivisista puutteista, eikä hänen vajaata ymmärrystensä oikeasta ja väärästä voida näin selittää vain käytännöllisen päättelyn puuttumisella.³²⁶ Rikosoikeuden osalta empatian puutteet voivat vaikuttaa ainakin alttiuteen tehdä vakavia rikoksia, sillä puutteet empatiakyvyssä vaikeuttavat toisen hädän ymmärtämistä.³²⁷

Psykopaattien piirteet osoittavat jonkinlaista kyvyttömyyttä tunnistaa kanssaihminen intressejä ja esittää päteviä tai paikkansapitäviä väitteitä tämän perusteella. Tämän vuoksi voidaan myös esittää, että he eivät kykene sellaisiin vastavuoroisiin suhteisiin, jotka ovat keskeisiä moraalille elämälle. Heiltä puuttuu moraalinen henkilöllisyys – käsitys oikeudenmukaisuudesta sekä hyvydestä.³²⁸ Tämä kuvaa myös useimpien teoreetikkojen käsitystä psykopatiasta,³²⁹ joskin käsitys puutteiden merkityksestä rikosoikeudelle vaihtelee.

Psykopatian haastavuus syyllisyyden ja rikosoikeudellisen vastuun kannalta on siis, että suuren osan psykopaatin moitittavasta käyttäytymisestä selittää kyvyttömyys, jonka vuoksi heitä ei voida pitää moraalina toimijoina. Ristiriita heijastuu myös yleiseen käsitykseen moraalista toimijuudesta. Psykopatia edellyttää, että yhteisö kieltää vastuun perusoletuksistaan joko sen, että (1) normatiivinen kyvykkyys ei vaikuta moraaliseen toimijuuteen tai (2) moraalinen vastuu edellyttää moraalista toimijuutta tai (3) moraalisen moitteen ja rikosoikeudellisen rangaistuksen kohteena oleminen edellyttää moraalista toimijuutta tai (4) omaan tahtoon perustuva toisten tahallinen ja tunteeton vahingoittaminen tarkoittaa myös, että yksilö on sopiva kohde moitteelle ja rangaistukselle.³³⁰ Psykopatian merkitystä rikosoikeudelliselle vastuulle tarkastellaankin seuraavaksi näistä näkökulmista. Samalla määritellään rikosoikeudellisen vastuun sisältöä. Haasteena on, ettei esimerkiksi moraalifilosofiassa vallitse yksimielisyyttä moraaliseen vastuuseen tarvittavista kyvyistä.³³¹

³²⁵ Fox – Kvaran – Fontaine 2013, s. 10.

³²⁶ *Glannon* 1997, s. 263, 266; vrt. Deigh 1995, s. 753–763. Deighin mukaan emotiot ovat samalla tavalla merkitykselliset, mutta niiden merkitys palautuu Deighin mielestä kognitiivisiin kykyihin, kun *Glannon* taas katsoo kyseessä olevan osin erillisen emotionaalisen puutteen. *Glannon* 1997, s. 271.

³²⁷ Shaw 2009, s. 501.

³²⁸ Watson 2004, s. 308.

³²⁹ ks. Nelkin 2015, s. 361. Myös Nelkin perustaa teesinsä tähän määritelmään.

³³⁰ Watson 2011, s. 307–308.

³³¹ Matravers 2007, s. 139.

Esimerkiksi rikosoikeuden säännöksiä ei tarvitse ymmärtää paksuna käsitteenä ja moraalialia sisältävinä, jolloin moraalien ymmärryskyky ja sen pohjalta motivoituminen näyttäytyvät keskeisinä syyllisyydelle ja rikosoikeudelliselle vastuulle. Myöskään psykopatian puutteista ja ylipäänsä asemasta psyykkisenä häiriönä käytännössä ei ole yksimielisyyttä, mikä vaikuttaa myös sen rikosoikeudelliseen arviointiin. Tämä on haasteena myös laajemmin persoonallisuushäiriöiden kohdalla.

4.4.1 Moraalinen vastuu ja siten rikosoikeudellisen rangaistuksen kohteena olemisen edellyttävät moraalista toimijuutta

Rikosoikeudellisen rangaistuksen langettaminen tarkoittaa syyllisyysperiaatteen mukaisena moraalisen moitteen kohdistamista rikoksen tekijään. Toisaalta moraalista moitetta on pidetty kohtuullisena reaktionä vain, mikäli sen kohde on tehnyt moraalisen vääryyden. Tämä on vuorostaan tarkoittanut, että myös rikosoikeudellisilla säännöksillä on oltava moraalinen sisältö, jonka rikosoikeudellisen moitteen mahdollinen kohde ymmärtää.³³² Erimielisyyttä on kuitenkin ollut siitä, minkälainen merkitys moraalisen sisällön ymmärtämiselle ja sen erityisen moraalisen luonteen perusteella motivoitumiselle on rikosoikeudellisen vastuun arvioinnissa annettava.

Esimerkiksi *Brink* on katsonut, että ei ole selvää, että rikosoikeudellinen vastuu ylipäänsä edellyttää moraalista vastuuta. Hänen mukaansa rikosoikeudellinen vastuu edellyttää kykyä ymmärtää ja reagoida rikoslain normeihin, ei erityisesti moraalisiin normeihin. *Brink* vaikuttaa tarkoittavan, että esimerkiksi oikeudenvastaisuuden ymmärtäminen tarkoittaisi rikosoikeudellisen kiellettyisyyden ymmärtämistä, eikä teon muunkaltaisen vääryyden ymmärtämistä tarvittaisi vastuuseen. Perusteena tälle hän esittää, että rikosoikeudelliset rangaistukset koskevat vain rikosoikeudellisten normien rikkomista, ei moraalien rikkomista yleisesti.³³³ Toisaalta moraalit ja rikosoikeus ei ole eroteltavissa ainakaan sisällöllisesti näin siististi käsitteellisesti eri ryhmiin. Rikoksen kohdalla voidaan ajatella, että kyseessä on tiettyjen moraalisten normien rikkominen, jotka esimerkiksi yhteiskunnallisen merkittävyytensä vuoksi on kriminalisoitu. Muiden kuin luonnostaan moraalisen sisällön omaavien normien osalta myös se, että yhteisö on kokenut ne riittävän merkittäväksi kriminalisoida, tuo niihin tietyn moraalisen sisällön.³³⁴ Tällöin tekijältä voidaan edellyttää,

³³² ks. esim. Duff 2007, s. 81 ja Simester 2021, s. 15–16, 77–78.

³³³ *Brink* 2021, s. 280.

³³⁴ Duff 2007, s. 81, 89–93.

että hän ei tunnista vain tosiasiallisesti tehneensä jotain, mikä on laitonta. Hänen tulee kyetä ymmärtämään, että hän on tehnyt rikollisen vääryyden. Hänen tulisi siis ymmärtää arvot, joiden mukaan hänen toimintansa on väärin.³³⁵ Lisäksi vaikuttaa myös rikosoikeudelliselta kannalta myös rangaistusteoria huomioiden selvältä, että moraalisen moitteen kohteena oleminen tarkoittaa vastuullisuutta, mikä toisaalta on osa moraalista toimijuutta yhdessä moraalisen ymmärryksen kanssa.³³⁶

Vaikka moraalit ja rikosoikeus voitaisiinkin tällä tavoin Brinkin mukaan yhdistää, pitää hän tällaista paksua rikoksen käsitettä ja siten myös paksua ymmärtämisen käsitettä merkitykseltään epäselvänä. Etenkin paksu normien ymmärtäminen tai arvostaminen ei välttämättä Brinkin mukaan tarkoita erityisesti moraalisen taustan ymmärtämistä, vaan ylipäänsä sen ymmärtämistä, mitä voimassa oleva normi edellyttää.³³⁷ Sinällään esimerkiksi välillinen yleispreventio edellyttää moraalista sisältöä, mutta se ei ole lain voimassaolon edellytys. Toisaalta voidaan ajatella, että toimiakseen tehokkaasti, välillinen yleispreventio edellyttää voimassa olevilta normeilta jonkinlaista yleistä hyväksyttävyyttä, jopa moraalimukaisuutta. Lisäksi paksun rikosoikeuden sisällön haasteena voi olla, että se supistaa moraalisen ja siten rikosoikeudellisen vastuun alan liian pieneksi.³³⁸

Joka tapauksessa paksu käsitys säännösten sisällöstä ja siten myös paksu rationaalisuuden vaatimus ei kuitenkaan ole välttämätön moraalisen merkityksen kannalta, ja rikosoikeudellisessa käytännössä rikosoikeuden moraalista sisällöstä huolimatta käsitys rationaalisista kyvyistä onkin usein suhteellisen ohut esimerkiksi edellyttäen vain teon oikeudellisen kiellettyisyyden ymmärtämistä ja käsitystä siitä, että teosta seuraa rangaistus.³³⁹ Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että esimerkiksi ohuen käsityksen mukaan rationaalista psykopaattia voidaan pitää ainakaan täysin rikosoikeudellisesti vastuullisena. Tämä riippuu kuitenkin siitä, miten vastuun edellytykset hahmotetaan. Esimerkiksi Brinkin lähtökohtana on, että rikosoikeudellinen vastuullisuus ei edellytä kykyä motivoitua perusteista, vaan ainoastaan kykyä oikeuttaa toiminta tiettyjen perusteiden mukaan.³⁴⁰ Tällä hän tarkoittanee, että riittävää on (moraalisten) perusteiden tunnistaminen. Lähtökohtana vaikuttaa toisaalta myös pidetyn, että perusteiden toimintaa oikeuttavan luonteen

³³⁵ Duff 1998, s. 198.

³³⁶ Watson 2011, s. 308.

³³⁷ Brink 2021, s. 281.

³³⁸ Maibom 2017, s. 1125.

³³⁹ Morse 2008, s. 208.

³⁴⁰ Brink 2021, s. 55–56.

ymmärtämisen ohella on myös kyettävä motivoitumaan toimintaan niiden mukaisesti. Vastuullisuus edellyttäisi sekä kykyä tunnistaa moraalisia perusteita että kykyä motivoitua näistä.

Yhtä ratkaisevaa rikosoikeudellisen vastuun kannalta on siis esimerkiksi *Morsen* mukaan kyvyttömyys motivoitua moraalista perusteista. Moraaliset perusteet koskevat muiden tarpeiden ja tunteiden huomioimista, mitä Morse pitää parhaimpana syynä olla rikkomatta muiden oikeuksia vastaan. Mikäli yksilö ei ymmärrä täysin teon vääryyttä, eikä hänellä ole kykyä empatiaan ja sitä kautta kykyä asettua uhrin asemaan, vain rangaistuksen pelko voi rajoittaa yksilön toimintaa. Myös välillisen yleisprevention ideaaliin sopii ajatus, että sosiaalista yhteispeliä ja turvallisuutta ei voida saavuttaa vain pelotteella, vaan siihen tarvitaan omaatuntoa ja kykyä myötäelämiseen. Psykopaateille ei siis ole olemassa parasta perustetta jättää teko tekemättä.³⁴¹ Ilman kykyä empatiaan psykopaatin tai kenen tahansa muun on mahdotonta ottaa muiden tarpeet huomioon.³⁴² Teko on väärin, mutta syyllisyys vähäisempi kuin jos yksilö olisi kyennyt ymmärtämään sen moraalisen vääryyden.³⁴³ Ajatuksena on, että moraalisten perusteiden vaikutuksen puuttuessa yksilön (ainakin täysipainoinen) moraalinen moittiminen on kohtuutonta ja turhaa, vaikkakin välineellisesti preventiosyistä mahdollisesti tarpeen.

Rangaistuksen perustelemissa preventioperustein huomionarvoista kuitenkin on, että psykopaattien heikommat pelon ja ahdistuksen ja huolen tunteet voivat johtaa siihen, että he ovat huonoja omaa etuaankin koskevassa päättelyssä.³⁴⁴ Tämä tarkoittaa, että rangaistus ei toimisi heidän kohdallaan niin voimakkaana pelotteena. Myös pelkoreaktioiden puuttuminen vastenmielisyyttä aiheuttavia ärsykeitä annettaessa viittaa siihen, että rangaistuksen uhka ei myöskään toimi psykopaateilla tehokkaana pelotteena.³⁴⁵ Tällöin rangaistuksen tarkoituksenmukaisuus seuraisi lähinnä yhteiskunnan suojaamisesta vaaralliselta rikoksenuusijalta, mikä on syyntakeisuusarvioinnista erillinen seikka.³⁴⁶

³⁴¹ Morse 2008, s. 208–209 ja Glannon 1997, s. 263–268.

³⁴² Glannon 1997, s. 265, 267–268; vrt. Wallace 1998 ja Duff 1977. Heidän mukaansa tarvitaan sekä kyky tunnistaa että motivoitua, jotta vastuu on mahdollinen. Esimerkiksi Wallacen mukaan pelkkä mielikuvituksen moraalisen diskurssin toistaminen ei siis riitä, vaan vastuullisen tulee kyetä soveltamaan moraalisia periaatteita eri tilanteisiin. *Wallace 1998, s. 178.*

³⁴³ Fox – Kvaran – Fontaine 2013, s. 21.

³⁴⁴ Glannon 1997, s. 268.

³⁴⁵ Repo-Tiihonen 2007, s. 2369–74 ja Herpertz ym. 2001, s. 737.

³⁴⁶ ks. HE 44/2002 vp, s. 62.

4.4.2 Normatiivinen kyvykkyys vaikuttaa moraaliseen toimijuuteen

Sisällöllisen moraalisen ymmärryksen ohella on kiistelty siitä, mitä moraalinen toimijuus edellyttää ja millainen rationaalisuus tai normatiivinen kyvykkyys on riittävää niin moraalisen moitteen kuin rikosoikeudellisen rangaistuksen kohdistamiselle yksilöön. Moraalin merkitystä ei siis sinällään kiistetä, vaan keskustelun kohteena on, millainen toiminta tai ymmärrys on riittävää moraalille ja siten myös rikosoikeudelliselle vastuulle.

Psykopaateilta puuttuvalla moraalilla ymmärryksellä tarkoitetaan, että tekojen moraalisen sisällön ymmärtäminen edellyttää ymmärrystä niistä ihmiselämän ulottuvuuksista, jotka sisältävät sekä moraaliset arvot että teoille merkitystä antavat tarpeet ja tunteet.³⁴⁷ Esimerkiksi Duff on katsonut, että psykopaatit eivät reagoi toiminnan tai päätöksenteon perusteisiin samalla tavalla kuin muut ihmiset. Erityisesti rationaalisuudelle keskeinen käytännöllinen päättely moraalisten perusteiden osalta jää heikoksi. Psykopaattien rationaalinen kyky muodostaa, arvioida ja muokata uskomuksiaan eivät ole kehittyneet samalla tavalla kuin muiden. Samoin kehittymätön on heidän kykynsä emootioiden kokemiseen. Psykopaattien ei siis ajatella olevan älyllisesti poikkeavia, vaan he kykenevät toimimaan esimerkiksi muiden kuin normatiivisten uskomusten puitteissa melko hyvin. He kykenevät myös antamaan toiminnastaan selonteon sekä ymmärtävät, että muille ihmisille esimerkiksi ystävyys on tärkeä ja toisaalta heidän toimintatapansa epätoivottavia.

Psykopaatit siis ymmärtävät moraaliset seikat muiden toimintaperusteina, mutta he eivät omaa kykyä ymmärtää itse toimia niiden mukaisesti. He eivät ymmärrä sitä, miten ja millä tavalla esimerkiksi ystävyys on tärkeää ja miten se voi siksi motivoida toimintaa ja päätöksentekoa. Psykopaatit eivät siis motivoitu tiettyjen elämänalueiden emotionaalisesta tai moraalista merkityksestä, mikä voidaan nähdä moraalisen ja rikosoikeudellisen vastuun kannalta keskeisenä ominaisuutena.³⁴⁸ Vastaavasti myös *Litton* on katsonut, että vakavasti psykopaattiset henkilöt eivät ole kosketuksissa tavallisen sosiaalisen todellisuuden kanssa, ja esimerkiksi johdonmukainen ja suunnitelmallinen, pitkäjänteinen päämäärien tavoittelu on vaikeaa tai kyky siihen puuttuu kokonaan.³⁴⁹

Toinen tapa lähestyä moraalista vastuuta on korostaa teon moraalisesti merkittäviä vaikutuksia, vaikka yksilö ei pitäisi tietoaan moraalisesti merkittävänä perusteena

³⁴⁷ Duff 1977, s. 197.

³⁴⁸ Duff 2010, s. 203–204 ja Duff 1977, s. 193.

³⁴⁹ Litton 2008, s. 209.

toiminnalleen.³⁵⁰ Esimerkiksi psykopaattien toiminta voidaan katsoa moraalisesti merkittäväksi siltä osin kuin he vapaaehtoisesti suhtautuvat muiden tarpeisiin välinpitämättömästi. Mikäli toiminnalla loukataan suhteita muihin yhteisössä, voidaan toiminnasta moittia riippumatta siitä, minkälaisesta ymmärryksestä se kumpuaa.³⁵¹ Moraalisesti loukkaavat asenteet edellyttävätkin vain kykyä ymmärtää yleisesti tekojen perustuvan joillekin motiiveille. Moraaliselle vastuulle on tällöin riittävää, että yksilö esittää asenteita, jotka ovat merkityksellisiä toisen moraalille asemalle, muun muassa loukkauksina.³⁵² Esimerkiksi psykopaatin välinpitämättömyys toista koskevista moraalista perusteista on riittävää hänen moittimiselleen, vaikka välinpitämättömyys johtuisi kyvyttömyydestä ymmärtää moraalisten perusteiden merkitystä. Moite kohdistuu asenteisiin, joita henkilöllä todella on, eikä vaikutusta ole sillä, miten hänestä tuli sellainen henkilö kuin hän on.³⁵³

Vaikka siis psykopaateilla on toisinaan vaikeuksia havaita toisten kärsimystä, eivätkä he välttämättä täysin ymmärrä, miltä muista tällöin tuntuu,³⁵⁴ ymmärtävät he tämän ainakin käsitteellisesti. Normatiivinen kyvykkyys ei siis olisi moraalisen toimijuuden ja vastuun edellytys.³⁵⁵ Edellytyksenä on kuitenkin, että teko ilmaisee tekijän todellista luonnetta.³⁵⁶ Oikeudenmukaisuuden ei siis tarvitse vaikuttaa vastuun kriteereihin, vaan moraalinen kritiikki ja moite on kohtuullista kohdistaa yleisesti toiminnan perusteita ymmärättäviin yksilöihin. Näkökulman ongelma toisintoimimisen näkökulmasta on sen mahdollinen moraalinen kohtuuttomuus. Koska moite sisältää tietynlaisen asenteen kohdistamisen toista kohtaan sen lisäksi, että siitä välittyy usko siitä, että toinen on tehnyt väärin. Toisen pitämisen moraalisesti vastuullisena altistaa yksilön muiden paheksunnalle ja rangaistuksille.³⁵⁷ Tällöin olisi kohtuutonta vaatia, että yksilö tekee jotain, jos heiltä puuttuu kyky ymmärtää ja noudattaa syitä, joiden vuoksi vaatimus on tehty.³⁵⁸

³⁵⁰ Talbert 2012, s. 572.

³⁵¹ Watson 2011, s. 312, 318–319, 321 ja Scanlon 2008, s. 122–123.

³⁵² Watson 2011, s. 310.

³⁵³ Scanlon 2008, s. 172.

³⁵⁴ ks. tutkimuksesta kootusti Fine – Kennett 2004, s. 428–430.

³⁵⁵ Litton 2010, s. 680.

³⁵⁶ Levy 2007, s. 132, vrt. myös Tadros 2007. Tadrosen vastuuteoriassa edellytetään, että yksilö pystyy myös yleisesti muodostamaan todellisuuteen oikeassa suhteessa olevia uskomuksia ja evaluatiivisia standardeja. Psykopaatin mahdollisesta kyvyttömyydestä tähän ks. Litton 2010 ja Kennett 2002. FIXME

³⁵⁷ Litton 2010, s. 679–680.

³⁵⁸ks. esim. Watson 2011, s. 317–318 ja Wallace 1998, s. 161–162.

Lisäksi katumuksen, häpeän ja pelon tunteiden puutteiden on myös ehdotettu johtavan siihen, että psykopaattien toiminta ei voi osoittaa moitittavaa normatiivista sitoutumista, eli moitteen oikeuttavaa välinpitämättömyyden asennetta. Yksilön kyky esimerkiksi vältellä rangaistusta oman etunsa vuoksi, eli välineellisistä syistä, ei tarkoita, että kyseessä olisi normatiivinen sitoutuminen mihinkään ylempään tai sisäiseen arvojärjestelmään. Yksilön valinnat ja teot eivät tämän perusteella siis kertoisi mitään siitä, millainen ihminen hän haluaa olla. Psykopaattien osalta perustetta ei välttämättä ole edes olemassa. Ihmiset yleensä kokevat esimerkiksi häpeää, kun epäonnistuvat täyttämään itselleen asettamansa tavoitteet siitä, miten toimii ja millainen haluaa olla. Mikäli häpeää tai muuta itseä kielteisesti reflektovaa tunnetta ei koe, ei voi olla myöskään sisäistä arvojärjestelmää, joka kertoisi yksilön normatiivisen sitoutumisen. Normatiivinen kyvykkyys vaikuttaisi myös tällä perusteella moraaliseen toimijuuteen.³⁵⁹

Moraalisen vastuun ja siten myös rikosoikeudellisen vastuun rakentaminen vain välinpitämättömien asenteiden esittämisen varaan voi saattaa liian suuren joukon ihmisiä moraalisesti vastuulliseksi toiminnastaan. Toisaalta laajaa kyvykkyyttä edustavan ajattelun ongelma taas on päinvastainen: moraalisen vastuun ulkopuolelle jäävien joukko kasvaa liian suureksi. Liiallisen kattavuuden ongelma on tyypillinen kaikille teorioille, jotka sisältävät paksumman tai laajemman käsityksen toimintaperusteista.³⁶⁰ Haasteena on erityisesti, miten esimerkiksi psykopaatin voi erottaa muista moraalisesti paatuneista, esimerkiksi rasisteista, kun todellisuudessa ylipäänsä moraalisen vastuun ihannetyyppejä ei ole olemassa. Ihmiset eivät ole moraalisesti oikean toiminnan suhteen erehtymättömiä. Esimerkiksi Watson on todennut, että käytännössä kaikki ihmiset poikkeavat hänen määrittelemästään moraalisen henkilön ideaalista. Kuitenkin erona paatuneisiin ja ajoittaisiin moraaliin epäonnistujiin psykopaateilta puuttuu kuitenkin ylipäänsä kyky saada yhteys moraaliin arvioihin.³⁶¹

Psykopaateilla ei siis ole mahdollisuutta muutokseen toisin kuin esimerkiksi paatuneilla, jotka voivat ainakin teoreettisesti kehittää itseään tältä osin. Paatuneilla on yleinen kyky käsittää perusteet ja syyt, jotka ovat moraalisten velvollisuuksien taustalla sekä säännellä käyttäytymistään näiden mukaisesti, vaikka he sinällään olisivat hylänneet kyseiset velvoitteet. Näin ollen on kohtuullista pitää heitä moraalisina toimijoina moraalisen yhteisön

³⁵⁹ Litton 2010, s. 681; ks. myös esim. Tadros 2007, s. 55-57.

³⁶⁰ Maibom 2017, s. 1124-1125.

³⁶¹ Watson 2011, s. 317-318.

mittapuun mukaisesti.³⁶² Mahdollisuutta muutokseen ei kuitenkaan tarvitse ymmärtää todennäköisyytenä tai empiirisenä tosiasiana. Myöskään moraalinen toimijuus tai vastuu ei edellytä kaikkien mahdollisten moraalisten arvojen aitoa hyväksymistä, mutta joidenkin arvojen hahmottaminen aidosti tärkeinä toimintaperusteina on edellytys ymmärryksen kehittämiseksi edelleen.³⁶³ Esimerkiksi jengiläisten ja natsien kohdalla voidaan myös ajatella, että he noudattavat joitain periaatteita ja näin ollen tuntevat empatiaa vähintäänkin oman viiteryhmäänsä jäseniin. Psykopaateilta taas vaikuttavat puuttuvan sekä periaatteet että empatia.³⁶⁴ Psykopaateille ei myöskään voi näin syntyä velvollisuutta kehittää itseään tältä osin, sillä heillä ei ole tähän edes lähtökohtia.³⁶⁵

Koska psykopaattien puutteiden ei ole osoitettu johtavan täyteen kyvyttömyyteen käytännölliseen päättelyyn, tai puutteet koskevat vain rajallista aluetta taidoissa, on kuitenkin esitetty, että psykopaateilla olisi mahdollisuus ja velvollisuuskin kehittää moraalista toimijuuttaan muiden kykyjensä kautta.³⁶⁶ Kyseessä on reaktio etenkin empatian oletettuun suureen rooliin moraalisen ymmärryksen kehittymisessä ja moraalin soveltamisessa.³⁶⁷ Taustalla on ajatus muun muassa siitä, että ihmiset usein arvioivat potentiaalisia toimiaan ilman, että arvio sillä hetkellä tai myöhemmin sisältäisi muiden hyvinvoinnin huomioon ottamista tai empatiaa muita kohtaan. Esimerkiksi korkeampaan voimaan vetoaminen ei ole empatiaan pohjautuva ratkaisu.³⁶⁸ Toisaalta voidaan ajatella, että moraalille ymmärrykselle tärkeää on kyky tunkea empatiaa ylipäänsä, jotta moraalisten käsitteiden tarkoituksen voi oppia, vaikka myöhemmin empatia ei aina liittyisikään näiden käsitteiden käyttöön.³⁶⁹

Esimerkiksi lievästi autististen, joilla on heikko empatiakyky, on havaittu kykenevän muita kognitiivisia keinoja käyttäen oppivan tapoja tunnistaa, milloin heiltä odotetaan esimerkiksi myötäelämistä osoittavaa toimintaa. Toisaalta vaikuttaa siltä, että motivoituminen tällaiseenkin muut huomioivaan toimintaan edellyttää kuitenkin jotain muutakin kuin

³⁶² Watson 2011, s. 317–318; Morse 2008, s. 210 ja Wallace 1998, s. 161–164; ks. myös Tadros 2007, s. 55–57. Tämä vastaa hänen ajatteluaan vastuun edellyttämisestä statuksesta.

³⁶³ Duff 1977, s. 196.

³⁶⁴ Litton 2010, s. 678.

³⁶⁵ Fine – Kennett 2004, s. 435: kyseessä on kantilainen velvollisuusajatus. Lasten kohdalla voidaan esimerkiksi ajatella, että he voivat kehittää kyvyn, mutta eivät välttämättä vielä tietyyssä iässä. Ajatuksena lienee, että mitä vanhemmaksi lapsi tulee, sitä paremmat mahdollisuudet hänellä voisi olla kehittää itseään. Pienempänä tähän ei ole valmiuksia. Ks. esim. Tadros 2007, s. 134.

³⁶⁶ Maibom 2008, s. 168, 175–176.

³⁶⁷ ks. Litton 2010, s. 682.

³⁶⁸ Shaw 2022, s. 392 ja Maibom 2008, s. 173–174.

³⁶⁹ Shaw 2022, s. 392.

normaaleja kognitiivisia taitoja. Autistien haasteena empatian osalta vaikuttaa olevan kyvyttömyys ajatella, että muiden tunteet ja ajatukset voisivat poiketa heidän omistaan, mutta autistit hahmottavat muiden tarpeet oman toimintansa mahdollisiksi perusteiksi, vaikka heillä voi olla vaikeuksia nähdä, mitä muiden tarpeet ovat. Psykopaattien haasteena taas on, että he eivät näe muiden tunteita minkäänlaisina perusteina toiminnalleen.³⁷⁰ Yhtenä selittävänä tekijänä voisi olla myös psykopaattien mahdollinen alimotivoituminen välttää väärintekemistä ja toimia oikein joko käytännöllisen päättelyn tai emootioiden puitteiden vuoksi.³⁷¹ Voidaan myös ajatella, että rationaalinen kyky voi mahdollistaa psykopaateille käytännöllisen päättelyn tiettyyn pisteeseen asti, mutta epäselvää on, mikä voi olla mahdollista ilman moraalista sitoutumiskykyä.³⁷² Tähän ei ole myöskään empiirisesti erityisesti paneuduttu. Lisäksi psykopaattien on vaikea kehittää kykyään myöskään oman edun tavoittelusta lähtien, sillä vaikka he kykenevät hyvin manipulointiin, heidän toimintansa on pitkällä aikavälillä impulsiivista ja epäjärjestelmällistä sekä vain pinnallisesti tavoitteellista. Heillä ei siis vaikuta olevan riittäviä kykyjä muodostaa yhteneväistä ja johdonmukaista käsitystä myöskään omista tai muiden tavoitteista ja arvoista, eikä näiden merkityksestä yksilöiden toimintaperusteina. On siis myös mahdollista, että heillä voi olla vaikeuksia hahmottaa toiminnan perusteiden luonnetta ylipäänsä.³⁷³ Psykopatiaa koskevissa tutkimuksissa on myös todettu, että heillä olisi puutteita myös omaan etuun kohdistuvassa päättelyssä.³⁷⁴

Kyvyt saattavat myös vaihdella erilaisten psykopaattityyppien välillä. Tutkimuksissa on esimerkiksi alustavasti havaittu, että primäärisille psykopaateille empatiaan liittyvät tehtävät ovat haastavampia kuin sekundäärisille psykopaateille. Toisaalta taas primääriset vaikuttavat selviytyvän paremmin kuin sekundääriset käytännöllistä päättelyä vaativissa tehtävissä yleisesti.³⁷⁵ Joka tapauksessa ainakin joidenkin psykopaattien kohdalla heidän moraalialueita koskevat puutteensa voivat olla oire myös laajemmista puutteista

³⁷⁰ Kennett 2002, s. 354–355.

³⁷¹ Maibom 2017, s. 1125.

³⁷² ks. esim. Watson 2011, s. 314.

³⁷³ Litton 2010, s. 682–683 ja Kennett 2002, s. 354–355.

³⁷⁴ Blair 2005, s. 7–15; Hare 2003; ks. myös Elliot 1996, s. 75–76.

³⁷⁵ Maibom 2008, s. 176.

rationaalisuudessa.³⁷⁶ Tämä ei kuitenkaan sinällään tarkoita, että heitä ei voitaisi moittaa rikosoikeudellisessa mielessä.³⁷⁷

4.4.3 Omaan tahtoon perustuva toisten tahallinen ja tunteeton vahingoittaminen tarkoittaa myös, että yksilö on sopiva kohde moitteelle ja rangaistukselle

Psykopaateilta on siis esitetty puuttuvan moraalisen vastuun edellyttämä syvä moraalinen ymmärrys, mikä vaikuttaisi myös heidän rikosoikeudelliseen vastuuseensa. Ristiriitaisen väitteestä tekee, että psykopaatit vaikuttavat ulospäin rationaalisilta toimijoilta, jotka kykenevät erityisen paheksuttavinakin pidettäviin tekoihin ilman syyllisyyden tunnetta tai katumusta. Onkin esitetty, että vaikka psykopaattien syyntakeisuus on mahdollisesti ainakin alentunut, voidaan heidän rikosoikeudellista vastuutaan pitää hyväksyttävänä, sillä psykopatia on häiriönä moraalinen. Esimerkiksi *Maibom* on määritellyt häiriön moraaliseksi vetoamalla psykopatian arviointikriteereihin, jotka kuvaavat puutteita nimenomaan psykopaattien moraalissa. Kriteerit kertovat tavoista, joilla psykopaatit eivät ole sopeutuneet yhteisön sosiaalisiin ja moraalisiin odotuksiin. Psykopatian keskeisin piirre on siis pahuus, ei hulluus. *Maibom* rajaisi syyntakeettomuuden tai alentuneen syyntakeisuuden koskemaan yksilöitä, joiden moraalinen toimijuus on yleisesti olemassa, mutta joiden sairaus luo aukkoja moraaliseen ymmärrykseen. Erityisesti *Maibom* tukeekin väitettään psykopaattien moraalisen häiriön hylättävyydestä syyntakeettomuuden kannalta sillä, että hän katsoo psykopaattien poikkeavan muista syyntakeettomista siinä, että he eivät ole harhaisia tai harhaluuloisia. *Maibom*in mukaan siis psykopatian kriteereiden moraalille merkityksellinen luonne estää psykopaattien syyntakeisuuden arvioinnin, sillä psykopaattien katsominen syyntakeettomiksi tai alentuneesti syyntakeisiksi olisi rikosoikeuden ydinajatuksen vastaista.³⁷⁸ *Maibom*in näkökulma voitaisiin tulkita niin, että rikosoikeuden moraalisdonnaisuuksien tai moraalia suojaavankin roolin vuoksi olisi ristiriitaista, että erityisesti moraalisesti häiriintyneet vapautettaisiin vastuusta.

Psykopatia on siis *Maibom*in mukaan häiriönä rikosoikeudellisesti siinä määrin erityislaatuinen, että sitä voidaan kohdella eri tavoin kuin muita psyykkisiä häiriöitä.³⁷⁹

³⁷⁶ Litton 2010, s. 683 ja Kennett 2002, s. 355.

³⁷⁷ ks. esim. *Maibom* 2008, s. 177. *Maibom* myös katsoo, että psykopaattien rationaaliset kyvyt ovat rajoittuneet.

³⁷⁸ *Maibom* 2008, s. 168, 177–179; ks. myös Charland 2004.

³⁷⁹ *Maibom* 2008, s. 179. Psykopatian roolista psyykkisenä häiriönä ks. esim. Malatesti – Baccarini 2022, s. 291–309, ja psyykkisten häiriöiden määrittelystä yleisesityksenä ks. esim. Bolton 2008.

Maibomin näkökulma laajenee kuitenkin myös psykopatian ulkopuolelle muihin persoonallisuushäiriöihin. Persoonallisuushäiriöiksi kuvataan persoonallisuudet, jotka sisältävät kulttuurin normista merkittävästi poikkeavia käyttäytymismalleja, joita pidetään haitallisina monissa elämäntilanteissa. Erityisesti haitallisuus näkyy muille kuin häiriöiselle itselleen. Hän ei siis itse välttämättä erityisesti itse kärsi tilastaan.³⁸⁰ Näin ollen monet persoonallisuushäiriöt liittyvät sen diagnosointiin, ettei yksilö persoonallisuutensa vuoksi sopeudu yhteiskuntaan, minkä muut kokevat haitallisena.³⁸¹ Haitan vakavuus kuitenkin vaihtelee, mikä saattaa vaikuttaa rikosoikeudelliseen kohteluun esimerkiksi rangaistuksen tarkoituksenmukaisuuden kautta. Lisäksi myös muita persoonallisuushäiriöitä kuvataan moraalisiin termein.³⁸² Psykopatian rajaaminen moraalisen sisältönsä vuoksi syyntakeisuusarvioinnin ulkopuolelle mahdollisesti johtaisi myös muiden moraalisesti lievempien häiriöiden ajautumiseen samaan asemaan. Toisaalta persoonallisuushäiriöt poikkeavat mielisairauksista siinä, että yhteiskunnan ollessa eri arvojen ja elintavan mukaisesti organisoitu, persoonallisuushäiriöisten psyykkinen häiriö ei välttämättä olisikaan enää yksilön omaa tai muiden elämää häiritsevä. Se, mitä pidetään persoonallisuuden häiriönä, jossain määrin määrittyy aina suhteessa yhteisön arvoihin ja elintapaan. Esimerkiksi psykooseista kärsivillä tilanne ei ole täysin samanlainen.³⁸³

Ristiriitojen ytimessä on vaikuttaa myös olevan erilaiset käsitykset siitä, onko kysymys psykopaattien kohdalla kyvyttömyydestä ymmärtää moraalien merkitystä vai haluttomuudesta motivoitua moraalista perusteista.³⁸⁴ Maibomin ajatus persoonallisuushäiriöiden moraalisen luonteen vaikutuksesta liittyy myös kyvykkyyteen perustuvan ja luonteeseen perustuvan arvioinnin vastavetoon.³⁸⁵ Kyvykkyyttä painottavien teorioiden mukaan psykopaateilla on merkittäviä heikkouksia rationaalisuuteen ja etenkin emootioihin liittyvissä kyvyissä. Mikäli kykyjä tarvitaan täyteen moraaliseen toimijuuteen, on psykopaattien osalta mahdollisesti tarve pitää heitä enintään osittain vastuullisina toimistaan.³⁸⁶ Toinen tapa tarkastella psykopaatteja taas keskittyy kykyjen sijaan siihen,

³⁸⁰ Marttunen – Henriksson 2021, *Persoonallisuushäiriöt – Persoonallisuushäiriön diagnostiset yleispiirteet*.

³⁸¹ ks. Zachar 2017, s. 1020.

³⁸² Zachar 2017, s. 1017.

³⁸³ Maibom 2008, s. 179.

³⁸⁴ ks. esim. Levy 2007, s. 132–133.

³⁸⁵ Moraalin ja luonteen yhteydestä ks. Zachar 2017, s. 1015–1017.

³⁸⁶ ks. esim. Duff 2010; Morse 2008; Levy 2007; Fine – Kennett 2004 ja Glannon 1997.

millaisia he ovat ihmisinä. Alentunutkaan syyntakeisuus ei tässä katsantotavassa välttämättä tule kysymykseen.

Esimerkiksi *Vincent* on kuvannut käsitysten eroja erilaisilla käsitteellisillä kahtiajajoilla. Kykyihin keskityttäessä psykopaateista korostuvat seikat kuten henkinen kyvyttömyys, sairaus, häiriö. Persoonaan keskityttäessä taas korostuvat luonnevika, pahuus, identiteetti ja erilaisuus. Myös kysymyksenasettelut ovat erilaisia: onko psykopaattien osalta kyse henkisistä puutteista vai luonneviasta? Onko kyse kykenemättömyydestä vai haluttomuudesta noudattaa normeja? Ovatko psykopaatit häiriöisiä vai erilaisia?³⁸⁷ Käsitys luonteen ja kykyjen merkityksestä voi myös vaihdella erilaisten häiriöiden välillä. Psykopatia nähdään lähinnä vaarallisena ja yhteiskunnalle haitallisena. Psykoosien kohdalla taas intuitio syyntakeettomuudesta tai ainakin mielisairaudesta on vahva, vaikka henkilö olisi toiminut vapaaehtoisesti, tarkoituksella, suunnitellusti, pakottamatta sekä ilman tunnusmerkistöä tai lain sisältöä koskevaa erehdystä. Tutkimuksissa onkin havaittu, että etenkin mielisairauden ytimenä pidetään usein vaikeaa psykoosia. Psykooseille keskeinen ja näkyvin piirre on todellisuuskäsityksen menettäminen hallusinaatioiden, harhaluulojen ja vastaavien oireiden seurauksena, mikä johtaa siihen, että yksilö omaksuu irrationaalisia uskomuksia todellisuudesta. Kuitenkaan psykoosi ei myöskään aina tarkoita kognitiivista kyvyttömyyttä tai käyttäytymisen kontrollin menetystä.³⁸⁸

Mikäli tekijän luonteelle annetaan merkitystä syyntakeisuutta arvioitaessa, voidaan esimerkiksi tarkastella, kuinka hyvin teko vastaa tekijänsä omaa arvo- ja uskomusjärjestelmää ja tämän identiteettiä. Jos teko heijastelee yksilöä toimijana, tällöin hän on teosta myös vastuussa. Ehtona vastuulle on myös, että tekijä kykenee kehittämään itselleen yhtenäisen arvo- ja uskomusjärjestelmän, johon tekoa verrataan.³⁸⁹ Mikäli vastuun ajatellaan kuitenkin edellyttävän linjakkuutta tekijälle tyypillisten ja pysyvien uskomusten ja valintojen välillä, psykopaatteihin ja ehkäpä muihin persoonallisuushäiriöisiin ei voida soveltaa anteeksiantoperustetta. Heidän toimintansa ei ole sillä tavoin vääristyneessä suhteessa heidän omaksumiinsa uskomuksiin. Toisaalta he voivat kuitenkin tulla kokonaan vastuista vapaiksi, jos heiltä puuttuu siihen vaadittava yleisestä statuksesta seuraava vastuu. Tämä tarkoittaa yleistä kysymystä siitä, onko psykopaatin tai persoonallisuushäiriöisen uskomukset ja arvioinnit olosuhteista yleisesti niin irrallaan todellisuudesta, ettei heillä

³⁸⁷ Vincent 2014, s. 38–39.

³⁸⁸ Moore 2020, s. 164, 174–177, 191.

³⁸⁹ Tadros 2007, s. 29, 55–57, 137, 338–339.

voida katsoa olevan vastuuta. Ero harhaisiin on siis siinä, että harhaisilla ja harhaluuloisilla yhteys heidän omaksumiensa arvojen ja toiminnan välillä on katkennut. Heidän toimintaansa ohjaavien uskomustensa ja yleisen identiteettinsä välillä ei ole riittävää koherenssia.³⁹⁰

Luonteeseen perustuva persoonallisuushäiriöisten ja psykopaattien tiukempi kohtelu on osittain ymmärrettävää, mikäli katsotaan, että he yleisesti muutoin voivat olla rikosoikeudellisesti vastuussa. Myös osassa moraalista vastuuta koskevissa teorioissa katsotaan, että vastuun kohdistaminen tiettyyn henkilöön edellyttää, että hänen tekonsa heijastelee pahaan tahdon laatua. Tällöin toimintaa voidaan moraalisesti moittia, mutta moite ei sisällä vielä oletusta, että henkilöön tulisi kohdistaa tämän vuoksi kielteisiä seurauksia. Tällöin kyse on vastuusta vastata omasta toiminnastaan.³⁹¹ Lähtökohtaisesti kohdennettu vastuu voidaan ymmärtää toimijan tahdon laatuna siten, että tahdon laatu osoittaa jotain moraalisesti merkittävää tekijän asenteista ja hänen toisten intresseihin ja oikeuksiin kohdistuvista asenteistaan.³⁹² Toimijalla on siis ollut teossaan jokin päämäärä tai ajatus.³⁹³ Mikäli toimija tekee väärin ja samalla osoittaa huonoa tahtoa, voidaan häneen kohdistaa vastuu.³⁹⁴

Esimerkiksi Watson yhdistää kohdistetun vastuun tekoon, joka paljastaa toimijan aidon minän. Samalla teko kertoo jotain siitä, miten hän on arvioinut itseään motivoivat halut ja toiveet. Vastuu edellyttää, että tällaisen arvion tekeminen henkilöstä on oikein.³⁹⁵ Harhaisuuden vuoksi tahdon laatu, jota tekijä esittää, ei ole samanlainen kuin yleensä moraalisesti väärän toimen kohdalla. Esimerkiksi lasten surmaaminen heidän pelastamiseksi joltain kauhealta kohtalolta poikkeaa pahansuovasta tarkoituksesta. Jossain määrin motiivit toiminnalle siis muistuttavat muita vastuuvapausperusteita sillä erolla, että harhaisuus on pitkäkestoisempi tila ja että tahdon laadun lisäksi se vaikuttaa myös toimijan yleiseen rationaaliseen kyvykkyyteen.³⁹⁶ Psykopaatit taas vaikuttavat nimenomaan osoittavan pahansuopuutta.³⁹⁷ Heiltä on kuitenkin katsottu puuttuvan seuraava askel, kyky

³⁹⁰ Tadros 2007, s. 338–339. Huomioitavaa on, että Tadros katsoo tämän koskevan vain tilanteita, joissa yksilö ei vielä osaa toimia oikein sairastuttuaan. Mitä tutumpaa vastaajalle tilanne on tai mitä hoidettavampi se on, vaikuttaa siltä, että Tadros nostaisi kynnyksen sitä korkeammalle katsomiseen syyntakeettomaksi, ellei yksilöltä puutu myös yleinen vastuu. *Tadros 2007, s. 336.*

³⁹¹ Nelkin 2015, s. 361–362.

³⁹² Brink 2021, s. 45.

³⁹³ Nelkin 2015, s. 362.

³⁹⁴ Brink 2021, s. 45.

³⁹⁵ Watson 2004, s. 13-34; ks. myös Brink 2021, s. 84; Nelkin 2015, s. 362.

³⁹⁶ Wallace 1998, s. 169.

³⁹⁷ vrt. kuitenkin Nelkin 2015, s. 357–390.

ymmärtää hänelle esitettyjä vaatimuksia tai moraalista kontekstia.³⁹⁸ Tälle annettava merkitys riippuu omaksutusta moraalisen toimijuuden käsityksestä.³⁹⁹

Suomessa vallitseva tekorikosoikeudellinen ajattelu ei lähtökohtaisesti hyväksy luonteenpiirteiden vaikutusta syyllisyyсарviointiin, vaan kysymykseen tulee mielentilan arviointi tekohetkellä, eikä arviossa tekoa sinällään tulisi peilata yksilöön arvioimalla, miten teko heijastelee hänen yleisesti omaamiaan uskomuksia, arvoja ja asenteita. Kuten todettua Suomessa luonteenpiirteiden ja teon yhteyteen kohdistuvan arvioinnin ohella käytännön ongelmana saattaakin olla, että arvioinnissa jäädään tarkastelemaan moitittavalta näyttävää yhteyttä tekijän uskomusjärjestelmän ja asenteiden sekä teon välillä, eikä arviointia kohdisteta psyykkisestä häiriöstä kärsivän yksilön kykyyn toimia rikoslain säännösten häneltä edellyttämien perusteiden mukaisesti. Käytännön perusteella toisaalta vaikuttaakin siltä, että luonteen huomiotta jättämisessä ja ymmärryksen syvemmän tason arvioinnissa on tietyissä tapauksissa jotain arkijärjelle vierasta.

Vaikka sinällään moraalista häiriöstä kärsivien vapauttaminen vastuusta voi vaikuttaa intuition vastaiselta, ei toisaalta ole myöskään välttämättä intuition vastaista sekä vapauttaa vastuusta teon osalta että paheksua henkilöä. Vastaavasti teosta moittimisen ei tarvitse vaikuttaa siihen, miten teon tehnyt ihminen nähdään henkilönä. Samoin vaikka teosta ei moitita, ei sen tarvitse tarkoittaa, että teko tai henkilön luonne hyväksytään. Kysymyksessä ovat toisistaan eroavat moraaliset arviot.⁴⁰⁰ Ensisijaisesti ajatuksena on esimerkiksi Suomessa ollut, että nimenomaan teon moitittavuus on ratkaisevaa. Yksilön persoonan epämiellyttävyyden ei yleisesti saisi vaikuttaa hänen rikosoikeudelliseen vastuuseensa, vaan keskeistä ovat teko ja sen piirteet. Esimerkiksi vaarallisuus itselle tai muille on rikosoikeudellisesta vastuusta erillinen seikka, joka voi vaikuttaa tietynlaisen persoonankin kohteluun. Lähtökohtana voidaankin pitää, että koska yksilö ei ole vastuussa oman luonteensa kehittymisestä tietynlaiseksi jonkin häiriön tai vamman seurauksena, ei hänen tekonsa voi myöskään heijastella yksilön todellista minää, eli olla toisintoimimismahdollisuuden kannalta vapaa.⁴⁰¹ Toisaalta näin nähtynä vastuun ala

³⁹⁸ ks. esim. Watson 2011; Duff 2010; Wallace 1998; Glannon 1997 ja Duff 1977.

³⁹⁹ vrt. esim. Talbert 2012; Watson 2011; Litton 2010 ja Scanlon 2008.

⁴⁰⁰ Vincent 2015, s. 493–494; ks. samankaltaisesti moraalista vastuusta yleisesti esim. Nelkin 2015, s. 357–390. Nelkin erottaa kyvyn tai vastuun olla moitteen kohteena ja toisaalta vastuun ottaa moite vastaan.

⁴⁰¹ ks. Levy 2007, s. 134–135. Keskustelu liittyy myös determinismin merkitykseen, johon ei tässä tutkielmassa suuremmin kosketa. ks. yleisesti keskustelun taustoista rikosoikeudellisessa mielessä esim. Tadros 2007, s. 67–70 ja Brink 2021, s. 26–30 sekä suomeksi esim. Hyttinen 2015, s. 350–371.

kaventunee melko radikaalisti, jos vaikutusta ei voida rajata esimerkiksi psyykkisesti häiriöisiin tai muutoin normatiivisesti kyvyttömiin, jos kyvyttömyys ei ole itseaiheutettua.⁴⁰²

Psykopaattien ja mahdollisesti muiden persoonallisuushäiriöisten erottaminen häiriön luonteen, eikä esimerkiksi vakavuuden, perusteella muista vaikuttaa kuitenkin syyllisyyden arvioinnin ja oikeudenmukaisuuden kannalta keinotekoiselta. Yksilön moraalinen vastuu ei ole seikka, jonka olemassaolo voidaan päätöksellä ratkaista esimerkiksi vain toteamalla, että yksilö kärsii vääränlaisesta häiriöstä tai ei sairaudesta laisinkaan.⁴⁰³ Toisaalta Maibomin lähtökohdista on, että tietynlaisten henkilöiden vastuusta vapauttaminen olisi rikosoikeusjärjestelmän tarkoituksen vastaista. Maibom ei kuitenkaan katso, että rikosoikeuden ja moraalin välillä olisi erityistä yhteyttä.⁴⁰⁴ Tämän vuoksi on vaikea nähdä, minkä takia erityisesti moraalista sairaudesta kärsivien vastuusta vapauttaminen olisi Maibomin näkökulmastaan järjestelmälle kriittistä teoreettiselta kannalta. Käytännössä ajattelumalli toki voi heikentää yhteisön luottamusta rikosoikeuteen. Toisaalta rikosoikeuden moraaliseen oikeutukseen voidaan katsoa liittyvän myös sen yhdenmukainen ja tasavertainen soveltaminen, joka perustuu yhtenäiselle moraalillekin oikeutukselle. Voidaan siis ajatella myös niin, että rikosoikeuden moraalisuus nimenomaan edellyttää, että sen kohde ymmärtää moraalin merkityksen. Rankaiseminen olisi muutoin epätarkoituksenmukaista ja jopa moraalitonta. Kaikkien ihmisten tulisi saada osakseen arviointi ja kohtelu samanlaisista lähtökohdista.

4.4.4 Psykopatiaa koskevan empiirisen tutkimuksen haasteet

Filosofien välillä on myös eroja siinä, miten moraalisen vastuun yhteys käytännölliseen päättelyyn ja toisaalta empatiakykyyn muodostetaan. Lähinnä kysymys on siitä, katsotaanko yhteys keskustelussa puhtaasti käsitteelliseksi vai haetaanko yhteydelle tukea empiirisestä tutkimuksesta. Esimerkiksi ajatus moraalisen vastuun ja käytännöllisen päättelyn yhteydestä rakentuu oletuksen varaan, että mikäli moraaliset arviot välttämättömästi motivoivat yksilön toimintaa, kertoo moraalisen motivaation puute myös sen, onko ihmisellä moraalista tietoa.⁴⁰⁵ Tällainen motivaatiota koskeva internalismi on kuitenkin kiisteltyä.⁴⁰⁶ Esimerkiksi

⁴⁰² ks. Brink 2021, s. 265–266.

⁴⁰³ ks. Levy 2007, s. 137 alaviite 2.

⁴⁰⁴ Maibom 2008, s. 181–182.

⁴⁰⁵ Litton 2010, s. 677–678. Esimerkiksi Duffin mukaan kyseessä on nimenomaan käsitteellinen ja filosofinen keskustelu. *Duff 2010, s. 199.*

⁴⁰⁶ Litton 2010, s. 677–678 ja Levy 2007, s. 130.

Brink on kritisoinut sitä, että filosofinen keskustelu ei ole perustellut näkemyksiään psykopaattien piirteistä liittyen käytännölliseen päättelyyn ja piirteiden vaikutuksesta moraaliseen vastuuseen empiirisillä tutkimustuloksilla.⁴⁰⁷ Myös Levy on ehdottanut empiiriseen tutkimustietoon nojautumista käsitteellisiin väitteisiin nojautumisen sijaan, erityisesti psykopaattien kohdalla.⁴⁰⁸ Empiirisen tutkimuksen painottamista on myös kritisoitu siitä, että todellisuudessa tälläkään tavalla ei voida paeta metaeettistä arviota vastuun sisällöstä, sillä vastuuseen vaadittavat kyvyt on joka tapauksessa määriteltävä.⁴⁰⁹

Osittain tukeutuminen psykopatiaan enemmän kliinisen tutkimuksen varaan rakentuneena filosofisena käsitteenä lienee johtunut siitä, että psykopaattien kykyjen puutteita ei ole vielä tutkittu riittävästi. Psykopatiaa koskevan empiirisen tutkimuksen käytössä teorioiden pohjana on haasteena, että useita tutkimuksia ei ole toistettu ja tutkimusten tulokset ovat keskenään jossain määrin ristiriitaisia.⁴¹⁰ Tutkimukset eivät esimerkiksi ole yksiselitteisesti osoittaneet, että psykopaattien kyky erottaa normeja toisistaan puuttuu täysin. Psykopaateille tehtävä oli tämän sijaan huomattavan vaikea.⁴¹¹ Lisäksi tulos ei ole täysin selvä uudemman tutkimuksen valossa. Esimerkiksi *Aharoni, Sinnott-Armstrong ja Kiehl* havaitsivat tutkimuksessaan, että psykopatian aste ei ollut yhteydessä onnistumiseen moraalissäätöjen ja yleisten tapasääntöjen välistä erottelua koskevassa testissä, minkä perusteella psykopatian ja sääntöjen ymmärtämisen yhteyttä on kyseenalaistettu.⁴¹² *Jalava ja Griffiths* ovat kritisoineet yleisesti tutkimusten perusteella tehtyjä tulkintoja psykopaattien kyvyistä, ja katsovat tutkimusten tulosten olleen tutkittavien manipuloitavissa.⁴¹³ Lisäksi myös tutkimusten taustaoletuksia on kritisoitu esimerkiksi liittyen moraalinormien riippumattomuuteen auktoriteeteista.⁴¹⁴

Lisäksi ongelmia on ollut psykopatian arviointiluonteen merkityksen tunnistamisessa tutkimuksissa. Psykopatiadiagnoosi perustuu listaan ominaisuuksista, jotka pisteytetään kunkin henkilön kohdalla. Koska diagnoosin ei tarvita täysiä pisteitä, psykopatiadiagnoosin voi saada, vaikka psykopatia ei henkilöllä näkyisi esimerkiksi empatiakyvyttömyytenä. Tutkimusaineiston painottuminen eri tavoin voi osaltaan selittää melko pienillä aineistoilla

⁴⁰⁷ Brink 2021, s. 281–284.

⁴⁰⁸ Litton 2010, s. 677–678 ja ks. Levy 2007, s. 131.

⁴⁰⁹ Matravers 2007, s. 140.

⁴¹⁰ ks. esim. Jurjako – Malatesti 2018, s. 105.

⁴¹¹ Maibom 2008, s. 171 ja Vargas – Nichols 2007, s. 157–159.

⁴¹² ks. Aharoni – Sinnott-Armstrong – Kiehl 2012.

⁴¹³ Jalava – Griffiths 2017, s. 5.

⁴¹⁴ ks. esim. s 2014, s. 253.

tehtyjen tutkimusten tulosten vaihtelua. Toisaalta tulokset eivät myöskään poissulje vastuuvapauden kannalta merkityksellisiä puutteita, etenkin kun ristiriitaisia tuloksia on ollut myös vaikeuksia tulkita. Lisäksi suurinta osaa mahdollisista tutkimusasetelmista ja kysymyksistä psykopaattien osalta ei olla vielä edes testattu tutkimismenetelmien kehittyessä jatkuvasti.⁴¹⁵ Myös Jalava ja Griffiths lankeavat tulkintaa koskevassa kritiikissään osin itse samaan ansaan, josta filosofeja syyttävät, sillä rajallisten tutkimusten pohjalta on tässä vaiheessa mahdotonta sanoa, mitä osin ristiriitaiset tulokset kertovat psykopaateista.⁴¹⁶

Epävarman empiirisen tilanteen vuoksi esimerkiksi Maibom ja Brink ovat esittäneet, että psykopaatteja ei tulisi vapauttaa vastuusta, sillä tutkimus parhaimmillaankin osoittaa, että kyseeseen tulevat vain erilaiset rajoitteet ja puutteet taidoissa.⁴¹⁷ Lisäksi esimerkiksi *Jurjako* ja *Malatesti* ovat esittäneet, että psykopaatteja tulisi pitää vastuusta vapaina ainoastaan tapauksissa, joissa rikoksen tekotilanne muistuttaa oloja tutkimuksissa, joissa psykopaattien puutteet olivat selkeitä.⁴¹⁸ Käytännön empiirinen todellisuus haastaa siis teoreettisen ajattelun merkityksen. Erityisesti Maibom nostaa esiin myös sen, että emme voi nykytutkimuksen valossa mitenkään tietää, kuinka suuri osuus psykopaattien toiminnasta on välinpitämättömyyttä sen sijaan, että kyseessä olisi kyvyttömyys huomioida muiden tarpeita.⁴¹⁹

Teorioiden käyttämiin tulkintoihin psykopatiasta vaikuttavat, minkälaisia oletuksia psykopaatteja koskevan näytön vahvuudesta tehdään. Tällä hetkellä tilanne on jossain määrin hypoteettinen. Tutkimuskritiikin lähtöoletuksena vaikuttaa olevan, että psykopaattien haasteet ovat enemmän halussa motivoitua kuin kyvyssä ymmärtää moraalien merkitystä. Näiden kahden tekijän erottaminen toisistaan on haastavaa, sillä haluttomuuden ja kyvyttömyyden erotteluun on hankala luoda tehokasta tutkimusasetelmaa. Erityisesti psykopatiassa nämä seikat näyttävät helposti samanlaisina, sillä heidän tutkittaville piirteilleen keskeinen väite on, etteivät he kykene hahmottamaan tietämiensä seikkojen merkitystä yhteisölle ja toiminnalle.⁴²⁰ Tämä näyttäytyy samanlaisena välinpitämättömyytenä kuin haluttomuus seurata normeja.

⁴¹⁵ Shaw 2022, s. 389, 395; ks. myös esim. Strijbos 2017, s. 17–19.

⁴¹⁶ ks. esim. Strijbos 2017, s. 18.

⁴¹⁷ ks. esim. Brink 2021, s. 284–290 ja Maibom 2017, s. 1123.

⁴¹⁸ *Jurjako – Malatesti* 2018, s. 1020.

⁴¹⁹ Maibom 2008, s. 181 ja Radden 1996, s. 288.

⁴²⁰ ks. Duff 1996, s. 284–285 ja Duff 1977, s. 193, 197.

Keskeistä empiriaan nojaavien teorioiden hyväksyttävyydelle on myös, kuinka korkea todennäköisyyttä tutkimustulosten oikeellisuudesta vaaditaan.⁴²¹ Minkälainen merkitys on esimerkiksi annettava intuitiolle seikan merkittävydestä vastuun kannalta ja taas toisaalta tarkalle tiedolle seikan yhteydestä esimerkiksi käyttäytymiseen?⁴²² Lisäksi voidaan kysyä, mikä merkitys kliiniselle kokemukselle on annettava, jos empiirisessä kokeellisessa tutkimuksessa tulokset eivät ole vielä riittäviä.⁴²³ Toisaalta pelkästään poikkeavuuden nojalla sairauden tai häiriön olettaminen on myös ihmisyyttä loukkaavaa ja alentuvaa. Lisäksi mahdollisille muille selittäville tekijöille, kuten psykopaattien erilaisille normikäsitteille tai kulttuurin normista poikkeaville mielipiteille tulisi antaa huomiota.⁴²⁴ Keskustelu vaikuttaa lähenevän taas keskustelua siitä, mitä yhteiskunnan on pidettävä sairautena tai häiriönä, ja erityisesti, minkä voidaan katsoa olevan jossain määrin yksilön oma valinta. Tämä vaikuttaa myös näkemyksiin siitä, miten tutkimukseen ja kliiniseen kokemukseen tulisi suhtautua. Kyseessä on kuitenkin pohjimmiltaan filosofinen tai jopa omiin arvostuksiin kiinnittyvä episteeminen käsitys, joidenka oikeellisuutta on vaikea kiistää tai toisaalta myöskään todentaa.

Lopulta kysymys on myös siitä, kuka kantaa vastuun siitä, että syyntakeisuus on epäselvä.⁴²⁵ Lähtökohtana voitaneen pitää, että ratkaisevaa ei olisi ainakaan ominaisuuksien yhteys fysiologisiin seikkoihin tai välttämättä edes esimerkiksi epäselvyys moraalien ja empatiakyvyn puutteiden yhteydestä. Keskeisintä arvioinnissa tulisi kuitenkin olla yksilön käyttäytyminen, sillä myös vastuun kriteerit liittyvät nimenomaan käyttäytymiseen: ymmärtämiseen ja kontrolliin. Kliinisesti myös psykopatia määritellään ja erotellaan käyttäytymistä ja henkilön toimintaa koskevin perustein, jotka liittyvät kognitioon sekä emotionaalisiin puutteisiin.⁴²⁶ Yleinen rajanvetokysymys taas on, kuinka suuret puutteet esimerkiksi kontrollikyvyssä johtavat syyntakeettomuuteen tai miten käsitetään täydellinen ymmärryksen puuttuminen. Rajojen osalta epävarmoissa tilanteissa ihmisarvoa ja vastaajan oikeuksia kunnioittavaa olisi ratkaista syyntakeisuutta koskeva asia vastaajan hyväksi.⁴²⁷

⁴²¹ Shaw 2022, s. 395–396.

⁴²² Morse 2008, s. 212.

⁴²³ Shaw 2009, s. 501.

⁴²⁴ Maibom 2022, s. 855–856; ks. myös Maibom 2013, s. 263–280.

⁴²⁵ ks. myös Shaw 2022, s. 395–397.

⁴²⁶ ks. Morse 2008, s. 211–212.

⁴²⁷ ks. myös Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 454.

Toisaalta yksiselitteistä ei kuitenkaan ole, mikä olisi yksilöä eniten kunnioittava ratkaisu: syyntakeisuus vai sen alenemat.

Myös syyntakeisuusarvioinnin yhteys sovitusteoriaan puoltaa sitä, että rajanvetotapauksissa tulisi välttää rangaistusta. Sovitusteoriat rakentuvat taaksepäin katsovan moitteen ja koston varaan, joka epävarmoissa tilanteissa ei ole oikeutettua. Toisaalta välillisen yleisprevention tehokkuus edellyttää myös, että rikosoikeusjärjestelmä säilyttää legitimitteettinsä yhteisön silmissä. Rikosoikeudella on siis legitimitteettinsäkin ylläpitoa koskeva preventiivinen tavoite, jonka voidaan katsoa edellyttävän, että vaikeissa rajanvetotapauksissa vastaajia ei ainakaan automaattisesti vapauteta. Oikeutus syyksilukevaan tuomioon haetaan tällöin yhteisön asenteista ja oikeustajusta, jotka ovat keskeisiä myös, kun määritetään, mitä toisintoimimismahdollisuus käytännössä tarkoittaa ja kenellä mahdollisuutta ja siten vastuuta ei ainakaan katsota olevan.⁴²⁸ Syyntakeisuusarvioinnin osalta erityisesti yhteisön suojelusta kumpuavat asenteet voitaisiin kuitenkin suunnata käsiteltäväksi esimerkiksi vaarallisuusarvioinnin kautta, jolloin rajanvetotapauksissakin voitaisiin laajemmin kunnioittaa syyllisyysperiaatetta.⁴²⁹

⁴²⁸ Hyttinen 2015, s. 382–383. Hyttisen käsitys perustuu näkemykselle toisintoimimismahdollisuudesta sosiaalisena tosiasiana maailmassa, jossa determinismi hyväksytään. *Hyttinen 2015, s. 383*. Oletus on hyväksytty myös tämän tutkielman lähtökohdaksi. ks. 1.2. Tutkimuskysymykset ja rajaukset. FIXME.

⁴²⁹ ks. alla luku 5.1.1.

5 Johtopäätökset

5.1 Syyntakeisuusarvioinnin rajat

Rankaiseminen edellyttää tasapainoilua erilaisten intressien välillä. Suomessa vallitsevina rangaistusteorian pidetään välillistä yleispreventiota. Lisäksi syyntakeisuusarvioinnillekin keskeinen syyllisyysperiaate tuo järjestelmään myös sovitusteorian elementtejä.⁴³⁰ Niin välillisen yleisprevention kuin sovitusteorian taustaoletuksena on, että rangaistukset mielletään moraalisisina moitteina, jotka syyllisyysperiaatteen mukaan voidaan kohdistaa vain rationaaliseen toimijaan, jolla on toisintoimimismahdollisuus. Osittainkin sovitusajatteluun nojaavassa rangaistusteoriassa vastuuvapausperusteiden päämääränä on moraalisesti syyttömän henkilön vastuuvapaus.⁴³¹ Samanaikaisesti välillisen yleisprevention tavoitteena on myös moraalin luominen ja ylläpitäminen yhteiskunnassa. Legitiimiyden saavuttamiseksi rangaistusjärjestelmän on jossain määrin myös seurattava yhteiskunnan moraalikäsitystä.⁴³² Tämä tarkoittaa, että myös rangaistuksen tarkoituksenmukaisuudella voidaan ajatella olevan merkitystä mahdollista rankaisemista ratkaistaessa.

Ihmisarvon ja siten syyllisyysperiaatteen kunnioittaminen ovat kuitenkin vastuun yksilökohtaisessa arvioinnissa moraalisesti tärkeimmät päämäärät siitä huolimatta, että rankaisemisen tarkoituksen lähtökohdat ovat yleispreventiiviset.⁴³³ Yksilön ihmisarvon kunnioittaminen tarkoittaa, että rikosentekijän rationaalisuuden ja toisintoimimismahdollisuuden huomiotta jättäminen voivat tehdä moitteen kohdistamisen yksilöön rikosoikeudellisen rangaistuksen muodossa moraalisesti sopimattomaksi. Tällainen kohtelu tarkoittaa, että yksilöä käytetään edistämään muiden etuja, eikä itsessään päämääränä.⁴³⁴ Lähtökohtaisesti tarkoituksenmukaisuudella eli preventiivisillä syillä tulisi siis olla hyvin rajattu vaikutus yksilökohtaiseen arviointiin. Lähinnä kyseeseen tulevat tapaukset, joissa tekijä katsotaan yhteiskunnalle vaaralliseksi. Vastaavasti esimerkiksi alentuneesti syyntakeisen tuomitseminen maksimirangaistukseen, eli ymmärryksen puutteen huomiotta jättäminen ja näin poikkeaminen syyllisyysperiaatteesta, on rajattu vain tekoihin, jotka ovat törkeidenkin tekojen joukossa erityisen törkeitä.⁴³⁵ Näissäkin tilanteissa

⁴³⁰ ks. Hyttinen 2015, s. 381–382 ja Lappi-Seppälä 2000, s. 56–57.

⁴³¹ Moore 2020, s. 148.

⁴³² Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 48; Melander 2008, s. 360 ja Lappi-Seppälä 2000, s. 58.

⁴³³ ks. esim. Duff 2003, s. 13–14, 36–37; ks. myös HE 44/2002 vp, s. 46.

⁴³⁴ ks. Vatjus-Anttila 2022, s. 103, 99 ja Duff 2003, s. 13–14.

⁴³⁵ ks. HE 44/2002 vp, s. 61–62 ja KKO 2022:13, kohta 13–14.

syyllisyysperiaatteen sekä syyntakeisuusarvioinnin systematiikan osalta tehokkainta olisi käsittää asia yhteiskunnan suojaamiseksi tarkoitetun, mahdollisesti laajennetun, vaarallisuusarvioinnin kautta.

Rikosoikeudellisen vastuun ja syyntakeisuuden lähtökohtana on siis moraalinen toimijuus, joka sisältää kyvyn ymmärtää moraalisten toimintaperusteiden olemassaolo sekä kyvyn motivoitua moraaliperusteiden mukaiseen toimintaan.⁴³⁶ Joidenkin teorioiden mukaan kuitenkin pelkkä perusteiden ymmärtäminen toimintaa oikeuttavina on riittävää myös moraalille vastuulle.⁴³⁷ Toisaalta toisintoimimismahdollisuuden kunnioittaminen vaikuttaisi jäävän vajaaksi, mikäli yksilön kykyä reagoida toiminnalla hänen hahmottamiin perusteisiinsa ei huomioida. Toisintoimimismahdollisuudessa vaikuttaa olevan ainakin käsitteellinen ero siinä, näkeekö muiden pitävän jotain seikkaa tärkeänä ja siinä, kykeneekö itse näkemään seikan oman toimintansa perusteena. Tämä ei edellytä kaikkien mahdollisten moraalisten arvojen aitoa hyväksymistä, mutta joidenkin arvojen hahmottamista aidosti tärkeinä omalle toiminnalle.⁴³⁸

Koska välillisen yleisprevention edellytyksenä on, että rangaistus nähdään moitteena, seuraa tästä myös, että rikosoikeudellisilla säännöksillä on oltava moraalinen sisältö. Ajatuksena on, että moraalinen moite voi kohdistua vain moraaliseen vääryyteen, joka edellyttää rikosoikeudelliselta teolta yhteyttä moraaliin. Myös välillisen yleisprevention moraalialuovan vaikutuksen edellytyksenä on, että teot heijastelevat moraalialuoa.⁴³⁹ Lisäksi syyntakeisuusarvioinnin oikeudenvastaisuuden ymmärtämisen sisältönä on esitöidenkin mukaan teon moraalinvastaisuuden käsittäminen.⁴⁴⁰ Tässäkin mielessä vastuun kannalta moraalisen sisällön ymmärtäminen ja sen ohjauksesta motivoituminen on keskeistä.

Mikäli toisaalta moraalisen sisällön merkitys rikosoikeuden säännöksen ymmärtämiselle ja noudattamiselle kielletään, voidaan silti katsoa, että täysimääräinen syyntakeisuus edellyttää myös moraalisen vääryyden ymmärtämistä siinä mielessä, että moraalilla ymmärretään toimintaperusteena ottaa muiden tarpeet yleisesti huomioon.⁴⁴¹ Tämä tarkoittaa myös, että näissäkin tilanteissa moraalisen vastuun edellyttämä moraalinen toimijuus vaatii jonkinlaista normatiivista kyvykkyyttä. Lähtökohtaisesti monet intuitiivisesti haastavat tilanteet

⁴³⁶ ks. esim. Duff 2010, s. 201–203.

⁴³⁷ ks. esim. Brink 2021, s. 55–56.

⁴³⁸ ks. Duff 1977, s. 193, 196.

⁴³⁹ Melander 2008, s. 360, 369; Lappi-Seppälä 2000, s. 2, 59 ja Moore 1997, s. 70–72.

⁴⁴⁰ HE 44/2002 vp, s. 63.

⁴⁴¹ ks. esim. Morse 2008, s. 208.

vältettäisiin katsomalla, että pelkkä välinpitämättömän asenteen osoittaminen muita kohtaan heitä loukkaavalla tavalla johtaisi siihen, että moraalinen moite voidaan kohdistaa yksilöön. Toisaalta pelkästään yksilön osoittama välinpitämättömyys ei välttämättä kerro toiminnan kumpuavan muiden tarpeiden ymmärryksestä ja niiden huomiotta jättämisestä. Esimerkiksi oman edun tavoittelu ei kerro siitä, että yksilö kykenisi käytännölliseen päättelyyn samalla tavalla kuin muut. Yksilön osoittama välinpitämättömyys ei osoita mitään asennetta, ellei hän ole vapaaehtoisesti jättänyt huomiotta toimintaa koskevat moraaliperusteet.⁴⁴² Näin toisintoimimismahdollisuuteen ja siten rationaaliseen kyvykkyyteen nojaavasta näkökulmasta kohtuutonta olisi tällöin myös vaatia, että yksilö kehittää itselleen kykyjä, joiden olemassaoloa hän ei edes hahmota.⁴⁴³

Vastaavasti myös yksilön luonteen ei tulisi antaa vaikuttaa syyntakeisuusarviointiin. Luonteeseen tai persoonaan nojautuvat teoriat keskittyvät esimerkiksi siihen, miten teko heijastelee kyseisen ihmisen omaksumaa arvo- ja uskomusjärjestelmää. Erityisenä edellytyksenä on, että yksilö kykenee kehittämään itselleen järjestäytyneen uskomus- ja arvojärjestelmän.⁴⁴⁴ Yksilö ei kuitenkaan ole vastuussa siitä, että hänen luonteensa on kehittynyt tietynlaiseksi jonkin häiriön tai vamman seurauksena. Hänen tekonsa ei tämän vuoksi voi myöskään heijastella yksilön todellista minää, eli olla toisintoimimismahdollisuuden kannalta vapaa, sillä hän ei ole voinut siis myöskään vapaasti valita omaa arvo- ja uskomusjärjestelmäänsä.⁴⁴⁵ Koska yksilön ei voida edellyttää kehittävän kykyjä, joiden tarvetta ja olemassaoloa hän ei hahmota, on hänen vaikea myös tarkoituksellisesti luoda todellisuutta tai yhteisön arvoja lähenevä arvojärjestelmä. Lisäksi nykylainsäädännön sanamuoto edellyttää ymmärryksen arvioimista suhteessa tekohetkeen ja siinä vallinneeseen tilanteeseen.

Rationaalisuusarvio tulisi myös tehdä ilman, että siinä keskitytään tarpeettomasti yksilön elintapaan tai luonteeseen, teon vakavuuteen tai tekijän arvioituun vaarallisuuteen, sillä nämä seikat eivät vaikuta yksilön toisintoimimismahdollisuuteen syyntakeisuusarvioinnin ensisijaisista tavoitteista arvioiden. Syyntakeisuusarvioinnin tavoitteena on selvittää,

⁴⁴² ks. Talbert 2012, s. 572 ja Scanlon 2008, s. 122–123, 172; vrt. Litton 2010, s. 679–680.

⁴⁴³ ks. esim. Kennett 2002, s. 354–355.

⁴⁴⁴ ks. Tadros 2007, s. 29, 55–57, 137, 338–339.

⁴⁴⁵ ks. myös Levy 2007, s. 134–135. Keskustelu liittyy myös determinismin merkitykseen. ks. yleisesti keskustelun taustoista rikosoikeudellisessa mielessä esim. Tadros 2007, s. 67–70 ja Brink 2021, s. 26–30 sekä suomeksi esim. Hyttinen 2015, s. 350–371.

voidaanko kielletyn teon tehnyttä moittia teostaan siinä mielessä, että hän on toiminut rationaalisesti ja vapaaehtoisesti. Syyntakeisuusarviointi onkin siis käyttäytymisen arviointia vain siinä mielessä, että arviointi kohdistuu tekijän ymmärryskyvyn ja sääntelykyvyn puutteiden mahdolliseen vaikutukseen hänen toimintaansa.⁴⁴⁶ Toisaalta taas vihan tai ärsytyksen tunteiden ei tulisi antaa määrittää käsitystä yksilön vastuusta. Suuttumus tai viha liittyy kokemukseen siitä, että on tapahtunut loukkaus tai asia, josta yhteisö tai yksilö ei pidä.⁴⁴⁷ Kysymys siitä, voidaanko moite kohdistaa tähän yksilöön, on kuitenkin suuttumuksesta ja henkilön luonteenpiirteidenkin hylättävyydestä erillinen.

Valittu syyntakeisuusarvioinnin sisältö tarkoittaa, että myös Suomessa psykopaatteja tulisi pitää ainakin alentuneesti syyntakeisina, sillä psykopaateilta puuttuu lainkuuliaisuudelle keskeinen kyky hahmottaa moraalisten perusteiden tärkeys yhteisölle ja siten motivoitua toimimaan niiden mukaisesti.⁴⁴⁸ Psykopaattien mahdollinen syyntakeettomuus herättää kysymyksen, mikä on mahdollinen prevention rooli rangaistuksen langettamisessa tai miten muutoin psykopatian rikosoikeudelle ja yhteiskunnalle aiheuttamat käytännön ongelmat ratkaistaan.

5.1.1 Miten preventiiviset tarpeet voidaan huomioida?

Yleispreventiivisten lähtökohtien painottamista yksilön vastuuta arvioitaessa on kritisoitu siitä, että siinä ei kunnioiteta yksilön toisintoimimiskykyä ja rationaalisuutta, vaan häntä ja hänen rangaistustaan käytetään yhteisön etujen edistämiseen.⁴⁴⁹ Toisaalta muun muassa järjestelmän legitimiys edellyttää yhteisön hyväksyntää, jolloin myös tarkoituksenmukaisuusperusteet voisivat olla merkittäviä etenkin vaarallisina pidettyjen rikoksenuusijoiden kohdalla. Miten moraaliperusteinen rikosoikeus ja syyntakeisuusarviointi voisivat reagoida esimerkiksi psykopaattien enintään rajalliseen moraaliseen moitittavuuteen?

Vaarallisuusarvion erottaminen syyntakeisuusarvioinnista esitetään lähtökohtana myös esitöissä.⁴⁵⁰ Syyntakeisuusarviointi kohdistuu tekijän kykyyn ymmärtää tekonsa ja säädellä omaa toimintaansa. Sinällään hillitsemätön ja ymmärrystä vailla oleva käytös voi olla

⁴⁴⁶ ks. myös Morse 2008, s. 211–212.

⁴⁴⁷ Moore 2020, s. 164.

⁴⁴⁸ ks. Morse 2008, s. 208.

⁴⁴⁹ ks. esim. Vatjus-Anttila 2022, s. 99 ja Duff 2003, s. 13–14, 36–37.

⁴⁵⁰ ks. HE 44/2002 vp, s. 62.

vaarallista. Arvioinnin kohteena on kuitenkin tekijän rationaalisuus ja toisintoimimismahdollisuus. Vaarallisuusarviointi kohdistuu taas tekijän yhteisölle aiheuttamaan uhkaan. Kyseessä on siis erityispreventiivinen, yksilön rajoittamisen tai rankaisemisen tarkoituksenmukaisuuteen liittyvä arviointi. Arvioinnissa ei puolestaan tulisi antaa painoarvoa esimerkiksi sille, kuinka rationaalinen tekijä on. Syyntakeeton samoin kuin syyntakeinen voi olla vaarallinen rikosoikeudellisessa merkityksessä.

Haasteena siis kuitenkin on, mitä vaarallisille henkilöille voidaan tehdä, jos rikosoikeudellinen rangaistus ei ole mahdollinen. Vaihtoehtojen kannalta huomattavaa on, että esimerkiksi moraalisen ja siten rikosoikeudellisen vastuun puuttuminen tarkoittaa, että ainoastaan moittiminen on kiellettyä. Heitä ei siis saa altistaa rikosoikeusjärjestelmän niille aspekteille, joihin liittyy moite.⁴⁵¹ Onkin ehdotettu, että moitteesta vapaa tahdonvastainen hoito laajennettaisiin koskemaan myös tiettyjä erityisen vaarallisia rikosentekijöitä mahdollisesti kärsityn rangaistuksen jälkeen tai sen sijaan.⁴⁵² Ajatus on linjassa myös nykyisen käytännön kanssa siinä mielessä, että myös nyt tahdosta riippumattomaan hoitoon sijoitetut syyntakeettomat ovat rangaistusvastuusta vapaat. Vastuuvapaus ei toisaalta myöskään koske muita seuraamuksia, esimerkiksi menettämisseuraamuksia.⁴⁵³ Lisäksi esitöiden mukaan vakavia rikoksia tehneiden syyntakeettomien osalta olisi tullut harkita terveydenhuoltolainsäädännön muutosta siltä osin, että heidät olisi voinut määrätä tahdosta riippumattomaan hoitoon hoidon tarpeesta huolimatta. Lähtökohtana esitöissä on, että syyntakeisuuden oikeudellista käsitettä ei tulisi kaventaa, vaan asia tulisi hoitaa terveydenhuoltolainsäädännön kautta.⁴⁵⁴ Tämä tukee ajatusta preventiivisten näkökohtien huomioimisesta vaarallisuusarvioinnin ja eristämisen kautta.

Tahdosta riippumattoman hoidon laajennusta rajoittavana tekijänä ovat hoidon edellytykset, joissa hoitoon määrääminen voi tapahtua vain mielisairauden perusteella niin, että henkilö on hoidon tarpeessa. Lisäksi edellytetään, että hoitoon toimittamatta jättäminen olennaisesti pahentaisi hänen mielisairauttaan tai vakavasti vaarantaisi hänen terveyttään tai turvallisuuttaan taikka muiden henkilöiden terveyttä tai turvallisuutta. Muiden palveluiden tulee myös olla riittämättömiä.⁴⁵⁵ Ongelmakohtina ovat hoidon tarve, etenkin jos hoitoa ei ole saatavilla sekä vaatimus mielisairaudesta. Kyseessä on myös hyvin voimakas

⁴⁵¹ Levy 2007, s. 136.

⁴⁵² ks. esim. Morse 2008, s. 211 ja Levy 2007, s. 135–136.

⁴⁵³ ks. rikoslaki 3 luku 4 §:n 4 momentti ja rikoslain 10 luvun 1 §:n 2 momentin 1 kohta.

⁴⁵⁴ HE 44/2002 vp, s. 59.

⁴⁵⁵ ks. Mielenterveyslaki 8 §.

puuttuminen yksilön oikeuksiin. Kuitenkin esimerkiksi Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on ratkaisussaan *Hutchison Reid -tapauksessa*⁴⁵⁶ todennut, että yleissopimuksen ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi (EIOS, SopS 18–19/1990) 5 artiklan mukainen oikeus vapauteen ja turvallisuuteen ei edellytä eristämisperusteena mielenterveyden heikkoudelta, kuten tapauksen psykopatialta, hoidettavuutta. Riittävää oli esimerkiksi yksilön itsensä tai muiden ihmisten suojaaminen. Ihmisoikeusnäkökulmasta eristäminen preventiivisessä tarkoituksessa on siis mahdollista. Vastaavanlaista käsitystä eristämisestä on pyritty perustelemaan myös yhteisön oikeudella itsepuolustukseen.⁴⁵⁷

Voidaan toisaalta myös kysyä, onko yhteiskunnalle vaarallisilla rikoksenteijöillä suurempi intressi tulla kohdelluksi vastuullisena vai vastuusta vapaana. Mikäli vastuuvapaus johtaisi ensisijaisesti tahdosta riippumattomaan hoitoon, voidaan väittää, että psykopaattien intressejä palvelisi heidän katsomisensa syyntakeiseksi. Näin on etenkin, jos syyntakeettomaksi katsominen on myös yleisesti leimaavaa.⁴⁵⁸ Puhtaaseen preventioteoriaan nojaavia rangaistuksen oikeutuksia vastustetaan usein vetoamalla siihen, että jos kielletyn teon tekijät ovat aidosti moitteiden ulottumattomissa, heillä on oikeus välttyä rangaistukselta, sillä ihmisiä on kohdeltava päämäärinä, ei vain muiden tarpeiden edistäjinä.⁴⁵⁹ Toisaalta jos esimerkiksi psykopaattien katsominen vastuullisiksi on heidän intresseilleen ja yhteiskunnan intresseille yhdessä parempi vaihtoehto, putoaa mahdollisesti myös preventioteorian kritiikistä tältä osin pohja.⁴⁶⁰

Kielletyn teon tekijän vaarallisuus muulle yhteisölle voidaan siis ottaa huomioon muunkin kuin syyntakeisuusarvioinnin kautta. Syyllisyyden ja syyntakeisuusarvioinnin johdonmukaisuuden ja oikeudenmukaisuuden kannalta vähintäänkin arvioiden käsitteellinen erottelu tulisi olla selvää, mikäli lainsäädännöllisiin muutoksiin ei haluta lähteä. Erilaisten arviointien merkityksen selkeys voisi johtaa myös siihen, että esimerkiksi oikeuskäytännön piirteet, jotka vaikuttavat tekijän arvioimiselta persoonan perusteella saisivat perustellumman ratkaisun. Tätä edellyttää myös rikosprosessin kohteiden oikeudet muun muassa syyllisyysperiaatteen nojalla. Oli ratkaisu minkälainen tahansa, tulisi sen olla oikeudellisesti perusteltu.

⁴⁵⁶ *Hutchison Reid v. Yhdistyneet kuningaskunnat* (2003), kohta 52.

⁴⁵⁷ ks. Tadros 2017, s. 605–616; Fine – Kennett 2004, s. 43 ja Ellis 2003, s. 337–351.

⁴⁵⁸ ks. seuraava luku.

⁴⁵⁹ ks. esim. Vatjus-Anttila 2022, s. 99–103.

⁴⁶⁰ Litton 2010, s. 685.

5.1.2 Onko vastuun rajoittaminen oikeudenmukainen ratkaisu?

Lähtökohtana syyntakeisuusarvioinnissakin on, että yksilön valintojen kunnioittamisen on katsottu tarkoittavan riittävien vastuuvapausperusteiden ylläpitämistä.⁴⁶¹ Vastuuvapaus tai rangaistuksen alentaminen olisi siis syyntakeettomuuden ja osaltaan alentuneen syyntakeisuuden kattamissa tilanteissa yksilön kunnioittamista. Esimerkiksi Tapani, Tolvanen ja Hyttinen ovat katsooneet, että vaikeasta mielisairaudesta kärsivän rankaisematta jättämistä puoltavat moraaliset syyt, sillä kielletyn teon tekijää on kohdeltava yhteiskunnan jäsenenä, ei sen vihollisena.⁴⁶² Mahdollinen ristiriita syntyy siitä, että teon tekijän syyntakeettomaksi katsominen toisaalta tarkoittaa hänen asettamistaan moraalisen yhteisön ulkopuolelle, jonkinlaiseen esineen asemaan siinä mielessä, että hän ei kykene vastavuoroisiin suhteisiin. Kuitenkaan moitteen poissulkeminen joltain osa-alueelta ei tarkoita, etteikö niitä voisi kohdistaa yksilöön ollenkaan siltä osin kuin hän kykenee moraaliseen vastavuoroisuuteen.⁴⁶³ Syyntakeisuuden alan tulisi siis toisaalta olla mahdollisimman laaja ihmisarvon kunnioittamiseksi.

Vastuun puuttumisen leimaavuus vaikuttaa liittyvän tilanteisiin, joissa kyseenalaistetaan yksilön kyvykkyys, tai yksilön kohtelu on seurausta yleistyksistä. Tilanne voi myös muutoin olla leimaava, jos yksilö nimenomaisesti haluaa, että hänen tekonsa nähdään hänen itseilmaisunaan.⁴⁶⁴ Leimaavuuden vuoksi on myös katsottu, että henkiseen kyvykkyyteen tai vammaisuuteen perustuvat luokittelut ja niistä seuraavat erilaiset seuraamukset rikosoikeudessa ovat syrjiviä ja ihmisoikeuksia loukkaavia. Ongelmana on, että erilainen kohtelu vammaisuuden tai henkisen kyvykkyyden perusteella mahdollisesti rikkoo vammaisten henkilöiden oikeuksista tehdyn yleissopimuksen (SopS 26–27/2016) 12 artiklaa vammaisten tasa-arvosta muiden ihmisten kanssa lain silmissä ja yhtenäisestä oikeudellisesta kelpoisuudesta.⁴⁶⁵ Ratkaisuksi on esitetty esimerkiksi syyntakeisuusarvioinnin poistamista niin, että henkiseenkin kyvykkyyteen liittyvät tilanteet huomioitaisiin muissa vastuuvapausperusteissa. Käytännössä tämä tarkoittaisi yksilöiden subjektiivisten todellisuuskäsitysten ja uskomusten huomioimista esimerkiksi hätävarjelua

⁴⁶¹ ks. esim. Melander 2008, s. 300 sekä Hart 2008, s. 44–48.

⁴⁶² Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 454.

⁴⁶³ ks. Levy 2007, s. 136; vrt. Nelkin 2015, s. 357–390.

⁴⁶⁴ Tadros 2007, s. 144–146.

⁴⁶⁵ ks. myös Minkowitz 2014, s. 435.

tai erehdyksiä arvioitaessa.⁴⁶⁶ Myös YK:n ihmisoikeusvaltuutetun toimisto on suositellut poistamaan rikosoikeudellisen vastuun yhteyden henkiseen kyvyttömyyteen tai älylliseen kehitysvammaan ja korvaamaan tämän neutraaleilla, subjektiivisen kokemuksen huomioivilla opeilla.⁴⁶⁷

Syyntakeisuusarvioinnin poistamista ja yleissopimuksen tulkintaa on myös kritisoitu sopimuksen muun hengen ja tarkoituksen vastaisena. Syyntakeisuusarvioinnin on katsottu kuuluvan perimmäisiin oikeudenmukaisuutta järjestelmään tuoviin oppeihin, ja osaksi kehittyntä rikosoikeusjärjestelmää.⁴⁶⁸ Syyntakeisuus heijastelee osaltaan rikosoikeuden moraalisia piirteitä ja periaatteita ja siten on yhteydessä rikosoikeuden perustaan ja toisaalta osaltaan myös sen hyväksyttävyyteen yhteisössä. Syyntakeisuusarviointi heijastelee myös yhteiskuntaa yleisemmin, sen käsityksiä siitä, keitä olisi pidettävä rikosoikeudellisesti vastuullisina ja mitä moitittavana. Ylipäänsä moitteen kohdistamista yksilöön, joka sitä ei ansaitse, on pidetty moraalisenä vääryytenä, jota ei voida hyväksyä. Lisäksi esimerkiksi psyykkisistä häiriöistä kärsivien ihmisten vankeusrangaistuksia on pidetty ihmisarvoa alentavina ja heidän ihmisoikeuksiaan loukkaavina, sillä vankiloiden on katsottu olevan heille käytännössä erityisen haitallisia ympäristöjä.⁴⁶⁹ Moraalisen moitteen kohdistaminen teosta, joka ei ollut vapaaehtoinen mielletään siis enemmän ihmisarvoa loukkaavaksi kuin erilainen kohtelu erilaisten kykyjen perusteella. Alentuvaa voi myös olla, jos yksilön toiminnan katsotaan heijastelevan hänen kykyjään, vaikka näin ei ole.⁴⁷⁰ Lisäksi epäkunnioittavana voidaan pitää, mikäli yksilölle asetetaan vastuu hankkia jotain sellaista, mihin hän ei kykene.⁴⁷¹

Ihmisarvon ja toisintoimimismahdollisuuden kunnioittamisen kannalta paras ratkaisu olisi kyvykkyyden ja siten syyllisyyden vaihtelun täysin huomioon ottava syyntakeisuusarviointi, jolloin erityistä ja mahdollisesti leimaavaa ryhmäjakoja ei tarvitsisi tehdä ja toisaalta syyntakeisuus voitaisiin säilyttää syyllisyyden kriteerinä. Käytännössä kuitenkin ei jokaisen teosta epäillyn arvioiminen ole mahdollista. Syyntakeisuuden asteikollisuudella

⁴⁶⁶ Minkowitz 2014, s. 438. Ks. integrationistisesta näkemyksestä esim. Slobogin 2000, s. 1199–1248 ja Slobogin 2010, s. 523–542.

⁴⁶⁷ Minkowitz 2014, s. 438 ja Office of the High Commissioner for Human Rights, Thematic Study on enhancing awareness and understanding of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, UN Doc A/HRC/10/48 (26 January 2009), kohta 47.

⁴⁶⁸ ks. Perlin 2017, s. 483, 491–492, 504.

⁴⁶⁹ Perlin 2017, s. 505–511.

⁴⁷⁰ ks. Tadros 2007, s. 144–146.

⁴⁷¹ Fine – Kennett 2004, s. 435.

kuitenkin päästään lähemmäs ideaalia ja tältä osin oikeudenmukaisempaan lopputulokseen yksilöiden erilaisten kykyjen huomioimisessa, mikä puoltaa myös alentuneen syyntakeisuuden kategorian säilyttämistä. Kun lisäksi voidaan ajatella, että liiallinen rankaiseminen on moraalisesti ongelmallisempaa kuin liian lievät rangaistukset, ei tällöin vastuun alarajaa voida asettaa aivan minimiin.⁴⁷² Ali- tai ylirankaisemisen riskiä vähentää myös syyntakeisuuden asteikollisuus.

Ristiriidan ratkaisuun vaikuttaa myös, millainen käsitys riittävästä moraalista vastuusta hyväksytään. Mikäli hyväksytään käsitys, että pelkkä välinpitämättömän asenteen osoittaminen muita kohtaan heitä loukkaavalla tavalla johtaisi siihen, että moraalinen moite voidaan kohdistaa yksilöön, eivät psyykkisestä häiriöstä tai vammaisuudesta johtuvat rajoitteet silloin painaisi yhtä paljon syyntakeisuusarvioinnissa. Näkökulmassa ei siis kiinnitetä huomiota siihen, mistä valinta seuraa. Nykyinen käytäntö, jossa syyntakeisuusarvion kriteerinä on psyykinen häiriö ohjaa kuitenkin huomioimaan myös valintojen ja toimien taustalla olevia tekijöitä moraalisen vastuun osalta.

5.2 Oikeustieteen ja oikeuspsykiatrian suhde

Syyntakeisuusarvioinnilla on esitöiden mukaan ensisijaisesti oikeudellis-moraalinen luonne.⁴⁷³ Oikeustieteen tulisikin pyrkiä luomaan oma systemaattinen ja perusteltu käsityksensä siitä, mitä syyntakeisuusarvioinnilla rikosoikeusjärjestelmän kannalta tavoitellaan ja mikä on sen tarkoitus. Lähtökohdaksi on esitöidenkin perusteella otettava syyllisyysperiaatteen ja sen mukaisesti rationaalisuuden ja toisintoimimismahdollisuuden kunnioittaminen.⁴⁷⁴ Lisäksi syyntakeisuuden rajoja arvioitaessa tärkeää on myös tunnistaa rikosoikeudellisen vastuun yhteydet moraaliseen vastuuseen etenkin yhteisössä käytössä olevan rankaisemisen ja rikosoikeudellisen järjestelmän oikeutuksen kannalta. Oikeustieteen onkin hyvä pyrkiä luomaan oma systemaattinen ja normatiivinen käsitys syyntakeisuusarvioinnin tarkoituksesta ja siinä huomioitavista seikoista. Esitöiden mukaan käsityksen on ensisijaisesti perustuttava syyllisyysperiaatteeseen ja sen mukaiseen oikeudenmukaisuuteen, eli toisintoimimismahdollisuuden kunnioittamiseen. Rikosoikeudellisen vastuun sisällön ja kriteerin tulisi olla oikeustieteessä määriteltyjä.

⁴⁷² Brink 2021, s. 262. Englantilaiset lainoppineen Blackstone on tunnetusti todennut, että syyttömien rankaiseminen on pahempaa kuin syyllisten vapauttaminen. *Ceteris paribus* on siis pahempi rangaista liian kovalla kädellä kuin liian lempeästi. Brink 2021, s. 133-134.

⁴⁷³ ks. HE 44/2002 vp, s. 61.

⁴⁷⁴ ks. HE 44/2002 vp, s. 46 ja Brink 2021, s. 51, 53-54.

Käsitteiden sisältöä ei siis tulisi automaattisesti omaksua esimerkiksi psykiatriasta pohtimatta, mitä se oikeudellisessa kontekstissa tarkoittaisi ja mikä sisältö johtaa oikeudelliseen johdonmukaisuuteen myös arvioinnissa noudatettavien periaatteiden kannalta. Psykiatrian ja lääketieteen vahvuus onkin psyykkisen häiriön tunnistaminen, mutta ei todennäköisesti erilaiset lääketieteen ulkopuoliset kysymykset, kuten oikean ja väärän eron ymmärtäminen.⁴⁷⁵ Tutkimuksen mukaan oikeuspsykiatriassa esimerkiksi normatiivisten ja lääketieteellisten perustelukriteerien käyttö ei ole ollut mihinkään oppijärjestelmään perustuvaa.⁴⁷⁶ Nykyisen järjestelmän pulmana on ollut, että syyntakeisuuden alaa on laajennettu lääkäreiden päätöksellä ja ilman julkista keskustelua.⁴⁷⁷ Myöskään oikeuskäytännössä uusia rajanvetoja ei ole erityisesti perusteltu.⁴⁷⁸ Rikosoikeudellisen järjestelmän uskottavuuden kannalta tärkeää olisi kuitenkin mahdollisimman laaja johdonmukaisuus ja avoimuus toiminnan perusteista, jotta välttytään mielivaltaisilta vaikuttavilta ratkaisuilta tai rajanvedoilta eri ihmisryhmien kesken. Oikeustieteen avoimesti perusteltu linja voisi auttaa molempien tieteiden työtä.

Mikäli syyntakeisuusarvioinnissa sitoudutaan psykiatrisen kriteerin osalta liiksi tautiluokituksen diagnooseihin, on tämä todennäköisesti syyntakeisuuden määrittelyn kannalta myös liian rajaava. Esimerkiksi indoktrinoinnin vaikutusta on vaikea ottaa huomioon, sillä kyseessä ei ole psyykinen häiriö. Kuitenkin se voi vaikuttaa yksilön kykyyn toimia rationaalisesti eri tavalla kuin mitä muut vastuuvapausperusteet edellyttävät.⁴⁷⁹ Lisäksi liiallinen lääketieteelliseen diagnoosiin tukeutuminen lähentää vähentää psykologis-normatiivisen kriteerin merkitystä ja lähentää arviointia puhtaasti lääketieteelliseen arvioon. Tällöin syyntakeisuusarvioinnista poistuu tilannekohtainen harkinta ja teon olosuhteiden huomioiminen, mikä on psykologis-normatiivisen kriteerin ytimessä.⁴⁸⁰ Syyntakeettomuuden ymmärtäminen niin kutsuttuna statuspuolustuksena voi myös hankaloittaa ”yhteiskunnallisesti kyseenalaisten” psyykkisten häiriöiden mahdollisuuksia tulla huomioiduksi syyntakeettomuusarvioinnissa, jos häiriön ominaisuuksia ei suhteuteta

⁴⁷⁵ ks. Moore 2020, s. 146–147, 150–151. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että käsitteillä ei voisi olla yhteistä lääkintäjuridista sisältöä. ks. HE 44/2002 vp, s. 62.

⁴⁷⁶ Ahlgrén-Rimpiläinen ym. 2021, s. 226.

⁴⁷⁷ ks. HE 44/2002 vp, s. 60. Ks. myös Pajuoja 1995, s. 224.

⁴⁷⁸ ks. Lappi-Seppälä – Kolehmainen 2021, s. 104.

⁴⁷⁹ ks. Brink 2021, s. 266–268.

⁴⁸⁰ Esimerkiksi etiikkaa koskevassa kirjallisuudessa on esitetty, että kaikki ihmiset saattavat sisältää subjekteja, jotka eivät ole toimijoita eli eivät joltain osin ole moraalisesti vastuussa vapaaehtoisista teoistaan. Tällöin tilannekohtainen arvio olisi myös rikosoikeudellisesti paikallaan. Toisaalta tällaisella monismilla on merkitystä myös rikosoikeudellisen rankaisemisen kannalta. ks. esim. Crummett 2022 s. 317–334.

tilanteeseen ja toisaalta vastuuvapaus on arvion jälkeen mahdollinen aina häiriön perusteella. Lisäksi on esitetty, että yksilön katsominen kategorisesti ilman vastuuta olevaksi voi olla myös ihmisarvoa alentavaa.⁴⁸¹

Toisaalta voidaan myös kysyä, onko psyykkistä häiriötä koskeva kriteeri ylipäänsä tarpeellinen, mikäli se johtaa haasteisiin oikeuspsykiatrian ja oikeustieteen yhdistämisessä sekä mahdollisesti on vammaisia syrjivä. Käytännössä psykiatrien apua syy-seuraussuhteen selvittämisessä ja yksilön kykyjen arvioinnissa tarvittaisiin todennäköisesti edelleen. Muutoksesta ei siis välttämättä seuraisi muuta kuin ratkaisuperusteen eli ratkaisun taustana olevan diagnoosin mahdollinen peittyminen, sillä yhteyden havaitseminen oireiden ja ymmärryksen sekä toiminnan välillä säilyy hankalana. Normatiivisuuden korostamista on myös muutoin pidetty arviointia hankaloittavana seikkana.⁴⁸² Kyseessä olisikin lopulta enemmän ideologinen kuin käytäntöä muuttava valinta.

Keskeistä syyntakeisuusarvioinnille onkin tieteiden keskinäinen ymmärrys ja johdonmukaisuus, sillä oikeustieteen ensisijaisuuden perusteella tarkoitus ei ole kieltää lääkintäjuridisen sisällön käyttöä arvioinnissa. Yhteisen käsityksen rakentamisessa oikeustieteen tulisi kuitenkin ottaa ensisijainen rooli. Pääasialliset tavoitteet syyntakeettomuuden ja psyykkisten häiriöiden määrittelyssä koskevat kuitenkin rikosoikeuden yleisiä rangaistuksellisia tavoitteita.⁴⁸³

⁴⁸¹ ks. Morse 2016, s. 250.

⁴⁸² Ahlgrén-Rimpiläinen ym. 2021, s. 231.

⁴⁸³ Moore 2020, s. 147.

6 Yhteenveto

Syyntakeisuusarviointeja koskevissa aiemmissä tutkimuksissa on noussut esiin huoli etenkin alentuneen syyntakeisuuden soveltamisalan kaventumisesta mielentilatutkimuksissa, mikä on myös vähentänyt halukkuutta hakeutua mielentilatutkimuksiin. Käytännössä vaikuttaa siltä, että muutos on toteutunut ainakin osittain rajaamalla aiemmin muiksi kuin syyntakeisiksi katsottuja ryhmiä kategorian ulkopuolelle. Erityisesti suhtautuminen on muuttunut erilaisten persoonallisuushäiriöiden osalta.⁴⁸⁴ Oikeudellis-moraalisena arviona syyntakeisuuden rajojen tulisi olla erityisesti oikeustieteen määriteltävissä. Arvioinnissa tapahtuneen muutoksen ongelmana onkin ollut, että syyntakeisuuden alaa on laajennettu lääkäreiden päätöksellä ja ilman julkista tai oikeustieteellistä keskustelua.⁴⁸⁵ Ongelma tämä on etenkin siksi, että syyntakeisuusarviointia rajaavina tulisi ymmärtää syyllisyysperiaate ja oikeudenmukaisuuden vaatimus, joiden rajoitukset tulisi yksilön oikeuksiin puuttuvina perustella. Tämän tutkielman tarkoituksena onkin ollut selvittää oikeustieteen ja oikeuspsykiatrian suhdetta niin käytännössä kuin nykyisen lainsäädännön valossa. Lisäksi erityisesti tutkielman tarkoituksena on ollut pyrkiä selvittämään, millaisia seikkoja oikeustieteellisessä syyntakeisuusarvioinnissa tulisi ottaa nykyisenkaltaisessa mallissa huomioon. Vastuun erilaisia piirteitä pyrittiin tutkielmassa myös hahmottamaan psykopatian käsitteen avulla siten, että arvioidaan myös psykopaattien rikosoikeudellista vastuuta.

Lähtökohtana voidaankin pitää, että syyntakeisuusarvioinnin sisällön tulisi olla oikeustieteessä määritelty, eikä sen tulisi automaattisesti omaksua esimerkiksi psykiatrisia kriteerejä. Tarkoituksena on välttää syyntakeisuusarvioinnin linjamuutokset ilman rikosoikeustieteen ja yksilön oikeuksien huomioimista. Syyntakeisuusarvioinnin on täytettävä syyllisyysperiaatteen ja oikeudenmukaisuuden vaatimukset, joista poikkeaminen yksilön vahingoksi tulisi avoimesti perustella. Lisäksi arvioinnin tulisi vastata rikosoikeudellisia rankaisemisen tavoitteita, eli olla yhtenevä vallitsevan rangaistusteorian kanssa. Toisaalta ihmisarvon kunnioittaminen edellyttää, että syyntakeisuuden alaa ei kavenneta liian suppeaksi, vaan huomioidaan myös yksilöt sairaudesta tai häiriöstä huolimatta toimijoina. Nämä seikat kuitenkin rajoittavat mahdollisuutta perustella rankaisemista preventiolla.

⁴⁸⁴ ks. myös Ahlgrén-Rimpiläinen ym. 2021, s. 221–224.

⁴⁸⁵ HE 44/2002 vp, s. 60.

Lisäksi tämän tutkielman valossa Suomessa rangaistusteorian vallitsevat välillinen yleispreventio sekä syyntakeisuusarvioinnissa keskeinen sovitusteoria edellyttävät, että syyntakeisuuden kynnysehtona on moraalinen toimijuus ja sitä kautta moraalinen vastuu. Koska välillisessä yleispreventiossa rangaistus on moite, ja tämä edellyttää myös rikosoikeuden säännöksiltä moraalista sisältöä, on myös johdonmukaista, että moraalinen toimijuuden merkitys rikosoikeudelle nähdään laajana. Moraalisen vastuun käsityksen tulisikin sisältää sekä kyky ymmärtää moraalisten toimintaperusteiden olemassaolo että kyky motivoitua moraaliperusteiden mukaiseen toimintaan. Rikosoikeudellinen vastuu siis edellyttää tässäkin mielessä normatiivista kyvykkyyttä. Koska rikosoikeudellisen vastuun katsotaan Suomessa edellyttävän syvää moraalista ymmärrystä, on myös psykopaatit kliinisesti havaittujen puutteidensa perusteella katsottava ainakin alentuneesti syyntakeisiksi. Toisaalta heidän haastavuutensa rikosoikeudelle auttaa myös rajaamaan, mitä syyntakeisuusarvioinnissa ei tule huomioida.

Syylisyysperiaatteeseen tukeutuvasta syyntakeisuusarviointista voidaan erottaa yhteisön etuja korostava vaarallisuusarviointi, jonka kautta voidaan täyttää myös välillisen yleisprevention tehokkuuden edellyttämät preventiiviset tarpeet. Syyntakeisuusarviointiin oikeudenmukaisuuden ja syylisyysperiaatteen valossa ei tällöin kuulu myöskään henkilön persoonan arviointi. Kielletyn teon tekijän vaarallisuutta mahdollisesti osoittavat piirteet tulisi arvioida osana yhteisön suojaamiseksi tarkoitettua vaarallisuusarviointia. Syyntakeisuusarvioinnissa keskeisintä tulisi olla yksilön käyttäytyminen, sillä myös vastuun kriteerit liittyvät nimenomaan käyttäytymiseen: ymmärtämiseen ja kontrolliin.⁴⁸⁶ Yksilön persoonan muunlainen paheksuttavuus tulisi kyetä erottamaan hänen vastuutansa koskevastaan arvioinnista.⁴⁸⁷ Vaarallisuusarvioinnin kautta tapahtuva eristäminen voidaan myös käsitteellisesti erottaa rikosoikeudellisesta rangaistuksesta. Se ei näin sisältäisi moitetta, eikä rajautuisi näin pois myöskään vaarallisten syyntakeettomien kohdalla. Tässä pinnallisesti käsiteltyjen vaarallisuusarvioinnin ja tahdosta riippumattoman hoidon tai eristämisen muokkaaminen tähän suuntaan edellyttää kuitenkin lisätutkimusta. Samoin kiinnostava lisätutkimuksen kohde olisi oikeustieteen vaikutuksen korostamiseksi ja toisaalta tasa-arvon kehittämiseksi ainakin mielenterveyden häiriön kriteerin poistaminen syyntakeisuusarvioinnista.

⁴⁸⁶ Morse 2008, s. 208.

⁴⁸⁷ ks. Moore 2020, s. 164.

Toisaalta vastausta siihen, mihin ymmärrys- ja sääntelykyvyn rajat asetetaan ei tämän tutkielman perusteella voida antaa, vaan ohjenuorat pysyvät hyvin arvioinnin sisältöä rajaavalla tasolla. Konkreettinen rajojen määrittäminen onkin näiden rajoitteiden mukainen ja perusteltu kriminaalipoliittinen arviointi. Korkeimman oikeuden oikeuskäytäntö on myös ollut syyntakeisuuden rajojen osalta suppeaa ja se on keskittynyt hyvin poikkeuksellisiin tapauksiin. Oikeustieteen linjan ja perusteluiden selkiyttämisen kannalta myös uusi oikeuskäytäntö olisi tervetullutta.⁴⁸⁸

⁴⁸⁸ ks. Ahlgrén-Rimpiläinen ym. 2021, s. 225.